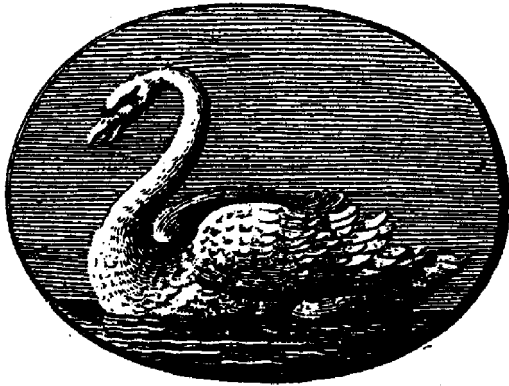

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

1 • 1999 årg. 84

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. Derek Fewster, fil.mag. Henrika Tandefelt

Ekonom: Fil.lic. Minna Sarantola-Weiss

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) • Max Engman • Nils Erik Forsgård

Tom Gullberg • Lauri Karvonen • Matti Klinge • Rainer Knapas

Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén • Henrik Meinander

Minna Sarantola-Weiss • John Strömberg • Ann-Catrin Östman

CAFE
Kaffka

Svenska Teatern

tfn 171 380

050-501 2543

Snabba bokleveranser

Förmånligt

Även från utlandet

Gott kaffe medan ni väntar

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår nya adress: HTF, Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet. Telefon 09/191 22 836, liksom fax 09/191 23 217.

För att täcka bankernas stigande och betungande provisioner är redaktionen tvungen att fr.o.m. 1998 införa en avgift på Mk 25,- för varje inkommande utlandsbetalning. Den tillkommande utlandsavgiften skall betalas samtidigt med den egentliga prenumerationen som en summa.

Den lärde studenten i stormaktstidens Åbo

Vad blev det av Michael Wexionius' elever?

JOHN STRÖMBERG

Sommaren 1647 skickade professor Michael Wexionius ett brev till Åbo Akademis kansler Per Brahe med en redogörelse för vad han under det gångna året hade uträttat som dekanus för filosofiska fakulteten. Wexionius hade för det första antagit 47 nya studenter, han skrev att de i allmänhet var begåvade ("måste deels wakra ingenia") och att man kunde hysa goda förhoppningar om deras framtid. Enligt gällande bestämmelser tillhörde det dekanus uppgifter att förhöra dem som under året anlände till universitetsstaden och ämnade bli studenter. Därefter övergick Wexionius till att beskriva den magisterspromotion som man nyligen firat och vid vilken han hade verkat som promotor. Det var den andra och tills vidare största promotionen vid akademien. År 1643 hade man låtit promovera tio magistrar, fyra år senare uppgick antalet till 18. Wexionius hade mycket gott att säga också om magistrarna: de "äre merckelige ingenia och hafwa giordt godh progress, aff åtskillige provin-cier och Landzorter, så ifrån Sverige och Götharijket, såsom Stoorfurstendö-met hijtkompne; somblige allaredo uthi publicis officijis sittian-des".¹ Han

Denna uppsats presenterades som ett föredrag vid symposiet "Lärda kontakter mellan universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo på 1600- och 1700-talen" i Tartu den 8–10 november 1996, anordnat av Genealogiska Samfundet i Finland, Eesti Genealoogia Selts och Tuglas-seura.

¹ Michael Wexionius t. Per Brahe 9.7.1647, C. M. Schybergson (utg.), *Per Brahes brevväxling rörande Åbo Akademi* II:1, SSLF 230 (Helsingfors 1932), s. 39–42.

betonade alltså att den akademiska undervisningen i Åbo riktade sig till ungdomar från samtliga delar av riket och att en del av de nyligen promoverade magistrarna redan hunnit träda i kyrkans eller kronans tjänst.

Det var i själva verket Wexionius som hade tagit initiativet till den promotion som firades i maj 1647. Omedelbart efter att han föregående sommar hade utsetts till dekanus anhöll han av Per Brahe om tillstånd att få anordna en promotion. Wexionius hänvisade även i detta sammanhang till att det vid akademien fanns ett gott förråd av "lärde och skickelige män" som kunde ta emot graden, dessutom skulle en ny promotion öka universitetets anseende och bidra till ungdomens uppväckelse.²

En närmare granskning av de studenter som erhöll magistersgrad vid någon av de fem första promotionerna i Åbo mellan åren 1643 och 1656 visar att Wexionius vid denna tid var en av akademins främsta lärare. Av de sammanlagt 70 magistrarna hade inte mindre än 46 i något skede av sina studier försvarat en avhandling under hans överinseende. Detta innebar att Wexionius, utnämnd till professor i politik och historia och fr.o.m. 1647 även extraordinarie professor i juridik, framträdde som en flitig författare. Mellan åren 1641 och 1655 presiderade han för inte mindre än 147 disputationer, vid vilka sammanlagt 104 studenter med varierande stånds- och landskapsbakgrund uppträdde som respondenter. Det förekom alltså att studenter två eller flera gånger disputerade under Wexionius' överinseende.³

Antalet disputationstillfällen var stort, både då man jämför med de samtida kollegerna och med samtliga lärare vid akademien före stormaktstidens slut. Sammanlagt granskades under perioden 1640–1713 nästan 1 770 avhandlingar, vilket innebar i medeltal 30 disputationer per professor. Skillnaderna mellan de enskilda lärarnas insatser var emellertid i praktiken stora, redan variationerna i tjänstgöringstidens längd och möjligheterna att anordna disputationer inom de olika fakulteterna medförde detta. Bland dem som utnämndes år 1640 var det endast Aeschillus Petracus, professor i teologi och sedermera biskop i Åbo, som presiderade vid ett större antal disputationer än Wexionius: under åren 1643–57 steg antalet till hela 169. Ene-

² Wexionius t. Per Brahe 13.8.1646, *Per Brahes brevväxling rörande Åbo Akademi* II:1 s. 30–34.

³ Jorma Vallinkoski, *Turun Akatemian väitöskirjat 1642–1828*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 30 (Helsinki 1962–1969), nr 4279–4425. R. A. Renvall, *Förteckning öfver filosofie-magistrar promoverade vid Universitetet i Åbo 1643–1827. Med korta biografiska notiser* (Helsingfors 1882).

valdus Svenonius, som anlände till Åbo tillsammans med Wexionius och sedan försvarade tre avhandlingar under sin lärares överinseende, presiderade som professor i retorik och sedermera teologi åren 1656–88 för sammanlagt 159 disputationer. Professorn i retorik Daniel Achrelius kan nämnas som ytterligare ett exempel på en flitig lärare, under åren 1678–91 ventilerades under hans presidium 69 avhandlingar. Gemensamt för dessa professorer, liksom för flera andra som kunde låta ett stort antal studenter uppträda som respondenter, var att de också författade och utgav större verk som avhandlingsserier.⁴

Michael Wexionius har karakteriserats som en energisk och framgångsrik lärare, som under universitetets första tid i Åbo utbildade kunniga ämbetsmän. Detta är ett omdöme som redan samtiden fällde om honom. Då han i samband med riksdagen 1650 adlades och med anspelning på moderns släkt antog namnet Gyldenstolpe hänvisade man t.ex. i sköldebrevet till hans förtjänster som lärare, först i Växjö och sedan i Åbo. En del av de studenter som försvarade avhandlingar under hans presidium gjorde senare karriär som ämbetsmän eller professorer. Biografiska fakta om en del av hans elever ingick således redan i A.A. Stiernmans förteckning över den akademiska litteraturen i Åbo, *Aboa literata*, utgiven 1719.⁵ En del av respondenterna har senare blivit föremål för grundliga undersökningar. Detta gäller framför allt Svenonius, men också några av de studenter som blev jurister. Johannes Gartzius försvarade t.ex. flera juridiska avhandlingar för Wexionius, han promoverades år 1650 till juris doktor och var tilltänkt att efterträda sin lärare. Jacobus Chronander försvarade likaså en juridisk avhandlingsserie, som han själv hade skrivit och som var av betydelse för undervisningen i Åbo; han erhöll dock aldrig den sällsynta doktorsgraden, utan tjänstgjorde på samma sätt som Gartzius

⁴ Vallinkoski, nr 1–69, 2753–2921, 3674–3832. Matti Klinge, *Kungliga Akademien i Åbo 1640–1808* (Helsingfors 1988), s. 393–406, 537–541. Svenonius' disputationer har behandlats av Seppo J. Salminen, *Enevaldus Svenonius*, 1 FKHS 106 (Helsinki 1978), s. 52, 218–223, 379–381, *Enevaldus Svenonius 2*, FKHS 134 (Helsinki 1985), s. 49–52. Om Daniel Achrelius' avhandlingar, Majja Kallinen, *Change and Stability. Natural Philosophy at the Academy of Turku 1640–1713*, *Studia Historica* 51 (Helsinki 1995) samt 'Naturens hemliga krafter. Daniel Achrelius *Contemplationes mundi*', *HTF* 1991, s. 317–346.

⁵ A. A. Stiernman, *Aboa literata...* (Holmiae 1719). Finska litteratursällskapet utgav 1990 ett nytryck samt en översättning till finska av bibliografen: *Turun Akatemian kirjallisuus. Näköispainos ja suomennos vuonna 1719 julkaistusta alkuteoksesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 518 (Jyväskylä 1990).

senare inom rättsväsendet.⁶ Trots att man på olika sätt har uppmärksammat Wexionius' betydelse för ämbetsmannautbildningen existerar det inte någon sammanfattande bild av de studenter som försvarade avhandlingar under hans presidium och som därigenom kan knytas till hans undervisning.

Denna studie handlar alltså om en grupp studenter som uppträdde som respondenter och som till stor del blev magistrar under akademins första verksamhetsår i Åbo. Det var de kunniga och mogna studenterna som utsågs att försvara avhandlingar. En stor del av de första respondenterna i Åbo hade tidigare studerat vid något annat universitet eller kom från något av rikets gymnasier. De som uppträdde vid disputationerna var i regel också stipendiater. Detta innebar att de utgjorde en del av den närvarande och aktiva "kärnan" bland studenterna. Stipendiaternas studier övervakades av en särskild inspektor, som bl.a. anordnade disputationsovningar för dem. I vilken mån sammanföll respondenternas framgångar och relativt privilegierade ställning under studieåren med en senare framgångsrik ämbetsmannakarriär? Till vilket slag av ämbeten avancerade respondenterna och magistrarna? Eftersom studenternas val av levnadsbana och möjligheter att uppnå högre positioner vid denna tid, liksom ännu långt senare, präglades av stark social bundenhet är det nödvändigt att jämföra den senare uppnådda tjänsteställningen med studenternas ståndsbakgrund. Michael Wexionius undervisade i ämnen som var särskilt viktiga för dem som siktade på att bli civilämbetsmän eller domare, men undervisningen i bl.a. etik, historia och statskunskap var också viktig för blivande präster. Utgående från Wexionius' elever är det alltså även möjligt att belysa förhållandet mellan präst- och ämbetsmannautbildning under akademins första år i Åbo.

Utnämningen till professor i Åbo

Efter beslutet att inrätta ett universitet i Åbo fäste regeringen och Per Brahe stor uppmärksamhet vid utnämningen av de nya professorerna. Det var av

⁶ Om Wexionius' betydelse för de juridiska studierna i Åbo, Yrjö Blomstedt, 'Oikeustieteen tohtoreista ja tohtorinväitöskirjoista 1600-luvun Turussa', *Lakimies* 1964, s. 691–707 samt '1600-talets juridik i Finland.' *Den svenska juridikens uppblomstring i 1600-talets politiska, kulturella och religiösa stormaktsambälle*, Rätthistoriska studier 9 (Ångered 1984), s. 261 ff. Lars Björne, *Patrioter och institutionalister. Den nordiska rättsvetenskapens historia I. Rätthistoriskt bibliotek* (Lund 1995), s. 30–32, 48–49. Om Chronanders avhandlingsserie, Otto Brusii, *Wexionius-Studien II. Fasciculus Juridicus*, Turun yliopiston julkaisu B 121 (Turku 1971).

Professor Michael Wexionius kort efter ankomsten till Åbo. Porträttet målades av Jockim Neiman år 1641. (Åbo landskapsmuseum. Foto P.O. Welin).

största vikt att de var dugliga och kompetenta, detta var ett krav som givetvis också omfattade dem som skulle komma att undervisa vid de nya skolorna, inklusive gymnasiet i Viborg. Avsikten var dock inte att förbigå de "skickliga och kapabla" personer som redan fanns på respektive ort. Hösten 1638 uppmånade regeringen sålunda Per Brahe och biskop Rothovius att överlägga om vilka lämpliga lärarkrafter som redan fanns i Åbo och att skicka sitt förslag till Stockholm.⁷ Vid det teologiskt-humanistiska gymnasiet i Åbo hade det inte funnits några särskilda lektorat i ämnena juridik och politik, och viljan att här inleda en modern ämbetsmannautbildning utgjorde uppenbarligen en viktig anledning till att skolan omvandlades till ett universitet. Regeringen hänvisade konsekvent till att den nya akademien skulle utbilda ämbetsmän för både det andliga och världsliga ståndet och bland initiativtagarna till akademien fanns också hovrätten i Åbo. Domare i Finland hade klagat över att det

⁷ Regeringen t. Per Brahe 18.10.1638, 9.3 och 30.5.1639, *Per Brabes brevväxling rörande Åbo Akademi* II:1, s. 1–5. C. M. Schybergson, *Per Brahe och Åbo Akademi* 1, SSLF 123 (Helsingfors 1915), s. 12 ff.

bl.a. rådde brist på kunniga lagläsare och i slutet av 1630-talet anhöll hovrättspresidenten Jöns Kurck att man på samma sätt som i Uppsala skulle inrätta två lärostolar i juridik och till en början placera dem i gymnasiet.⁸

Vid den nya akademien inrättades emellertid endast en professur i juridik och den besattes med en av assessorerna från hovrätten i Åbo, Johannes Olai Dalekarlus (sedermera adlad Stiernhöök), tidigare lektor i politik och etik vid gymnasiet i Västerås. Till den nya lärostolen i politik och historia kallades magister Michael Wexionius, som både i Uppsala och vid flera utländska universitet hade bedrivit studier i dessa ämnen. Det var sannolikt Axel Oxenstiernas inflytande som avgjorde att han våren 1639 nämndes som regeringens kandidat till professuren i Åbo.⁹

Prästsonen Michael Olai hade inlett sin skolgång i Växjö och skrevs år 1626 in som student i Uppsala. Det är uppenbart att han tillhörde de mera framstående studenterna vid universitetet. Redan under det andra studieåret uppträdde han med sin första oration, ett tal om filosofins nytta som han ur minnet läste upp inför universitetets lärare.¹⁰ År 1629 tilldelades han ett av de två stipendier som riksamiralen Carl Gyllenhielm hade donerat till akademien, vilket gjorde att han i relativ trygghet kunde slutföra studierna och dessutom blev av avgörande betydelse för hans framtid. Stipendierna beviljades för fyra år i sänder och var avsedda för studenter som kunde tänkas vara redo att bekläda ett offentligt ämbete ”synnerligen uthi werdzlige saker”, d.v.s. som civilämbetsmän.¹¹ Stipendiet medförde bl.a. att Michael Olai kom att studera under överinseende av professor skytteanus, historikern och juristen Johannes Loccenius. Till stipendiaternas plikter hörde att offentligt tacka sina mecenater och detta gjorde Michael Olai i form av både en dikt och ett tal, vilka båda trycktes. Efter att ha försvarat en avhandling under professorn

⁸ J. T. Hanho, *Suomen oppikoululaitoksen historia* 1 (Porvoo 1947), s. 51–52. Yrjö Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla*, HT LI (Helsinki 1958), s. 223–224.

⁹ Nils Runeby, 'Gyldenstolpe Michaël', *Svenskt biografiskt lexikon* 17 (Stockholm 1967–69), s. 510. Regeringen hade redan i ett utkast till stat för akademien år 1638 utgått ifrån att professorn i juridik samtidigt var assessor i hovrätten, *Per Brahes brevväxling rörande Åbo Akademi* II:1, s. 227.

¹⁰ A. A. A. Laitinen, *Michael Wexionius-Gyldenstolpe* I (Diss. Helsinki 1912), s. 17–18.

¹¹ Förtursrätt till stipendierna hade medlemmar av ätten Ribbing eller fattiga adliga studenter. *Uppsala universitet. Akademiska konsistoriets protokoll*. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. Organisation och historia 18:1 (Uppsala 1968), s. 86–88 (11.12.1629).

i grekiska promoverades han år 1632 till magister. Avhandlingen tillägnades amiral Gyllenhielm, ärkebiskopen och samtliga professorer i Uppsala.

Wexionius hade åtnjutit ett stipendium som var avsett för blivande civil-ämbetsmän och då Gyllenhielm rekommenderade honom hos kansler Axel Oxenstierna sades han sikta på praktik för kanslitjänst. Wexionius uppsökte Oxenstierna i Tyskland och valde därefter att vid tyska och holländska universitet studera bl.a. juridik, historia, politisk teori och språk. I ett brev till kanslern uttalade han förhoppningen att i framtiden kunna tjäna antingen vid hovet, vid akademien eller som preceptor åt kanslerns son Erik Oxenstierna.¹² Ingen av dessa förhoppningar slog dock omedelbart in, Wexionius trädde i förmyndarregeringens tjänst som Gyllenhelms sekreterare. Uppenbarligen skulle det vid denna tid ha varit möjligt för honom att inleda en bana som ämbetsman vid kansliet, men han valde i stället att bli skollärare i sinhemstad Växjö. Som rektor åtog han sig där att höja undervisningens nivå och att arbeta för skolans omvandling till ett gymnasium. Wexionius var emellertid verksam vid denna skola i endast knappt två år innan han utnämndes till professor i Åbo.

Det var således Johannes Dalekarlus och Michael Wexionius som utsågs att inleda den regelbundna undervisningen i juridik och statskunskap i Åbo. Dalekarlus var emellertid redan under de första åren tidvis frånvarande från akademien och efter att 1642 ha blivit medlem av lagrevisionen i Stockholm lämnade han helt undervisningen i Åbo, vilken under denna tid huvudsakligen sköttes av Wexionius. Sommaren 1647 föreslog konsistoriet i Åbo att Wexionius skulle utnämnas till professor i juridik och i det ovan citerade brevet, skrivet genast efter det att konsistoriet avfattat sitt förslag till kansler Brahe, tog även Wexionius upp denna fråga. Han skriver att han "nästan ifrån begynnelsen, så privatim som publice uthan någon lön" hade varit tvungen att förestå professuren i juridik och anhåller om att vid sidan av sin egen tjänst bli utnämnd till ordinarie juris professor. Han hänvisar till vad han under de gångna åren uträttat vid akademien och lovar att på ett eller två år åstadkomma lika mycket för juridiken som under de senaste sju åren, utan att för den skull försumma undervisningen i politik. Det fanns många studenter som klagade över att det vid akademien saknades en ordinarie professor i juridik, några studenter hade t.o.m. av denna anledning övergett Åbo.¹³

¹² Runeby, 'Gyldenstolpe', s. 509–510. Laitinen, s. 31–46.

¹³ Konsistoriet t. Per Brahe 6.7.1647, Wexionius t. Per Brahe 9.7.1647, *Per Brahes brevväxling rörande Åbo Akademi* II:1, s. 38–41.

Wexionius utnämndes till extraordinarie professor i juridik redan samma år och innehade sina båda lärostolar fram till dess att han år 1657 blev assessor vid hovrätten i Åbo.

Mångsidigt verksam som professor, tre gånger utsedd till rektor och dekanus, som nations- och stipendiatspektör, samt bl.a. som regissör för studentskådespel, introducerade Wexionius den moderna ämbetsmannautbildningen i Åbo. Han har jämförts med sin lärare Johannes Loccenius, professor skytteanus i Uppsala.¹⁴ *Matt Klinge* framhåller i universitetets historia att Wexionius-Gyldenstolpes litterära produktion och övriga undervisning bildade "en synnerligen sammanhängande och gedigen studiehelhet för ämbetsmannautbildningen" i Åbo. Undervisningen bidrog till att fylla de behov som uppstod i samband med moderniseringen av rikets förvaltning. Å andra sidan framstod Wexionius under universitetets första formativa år som ett slags "huvudideolog för det akademiska", som "förtroendeman och ombud" för Per Brahe. Wexionius höll t.ex. ett av talen i samband med akademins invigning och behandlade universitetsväsendet och akademiska traditioner i flera skrifter, av vilka en del utkom i nytryck och fick stor normativ betydelse. Till dessa hör redogörelserna för akademins invigning och promotionen år 1647 samt översikten över det europeiska universitetsväsendet, samtliga utgivna i form av dissertationer.¹⁵

Som professor i juridik efterträddes Wexionius år 1658 av sin yngre bror Olaus. Denne blev student i Åbo år 1644 och promoverades sex år senare till magister, före det hade han både i övningssyfte, *pro exercitio*, och för graden, *pro gradu*, försvarat avhandlingar under överinseende av sin bror Michael. Olaus Wexionius utnämndes därefter till professor i politik och historia vid universitetet i Dorpat. Då detta till följd av det pågående kriget med Ryssland tillfälligt var tvunget att upphöra med sin verksamhet sökte sig Olaus på nytt till Åbo, där han efter en tids väntan alltså blev professor.¹⁶

Avhandlingarna

Att Wexionius under sin tid vid akademien i Åbo presiderade för i medeltal 9–10 disputationer per år var ett resultat av hans energiska och framgångsrika

¹⁴ Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormakistiden* (Stockholm 1975), s. 305–309, 358.

¹⁵ *Klinge*, s. 88–94, 98–106, 468–473, 594.

¹⁶ Paul Wilscadius, *Smålands nation i Åbo 1640–1798*, Småländska hembygdsböcker 18 (Nässjö 1946), s. 41–42.

undervisning, men att antalet avhandlingar blev så stort berodde också på en rad särskilda omständigheter. För det första utgav han flera större verk i form av dissertationer, vilka alla försvarades av olika respondenter. Två av dessa böcker, *Collegium ethicum* och *Politica praecepta*, utkom dessutom i två upplagor och bildade båda gångerna underlag för avhandlingsserier. Wexionius författade också ett stort antal filosofiska avhandlingar som var avsedda för studenternas disputationer i övningssyfte och *pro gradu*. För det tredje ventilerades under Wexionius' presidium flera avhandlingar som helt eller delvis hade författats av studenterna själva, i några fall av skollärare, präster eller hovrättsauskultanter. Enligt Jorma Vallinkoski kan man utgående från författarangivelser, dedikationer och gratulationer dra slutsatsen att respondenten helt eller delvis skrivit sammanlagt 30 av de 147 dissertationer som framlades under Wexionius' överinseende.¹⁷

Enligt konstitutionerna var professorerna skyldiga att årligen skriva och hålla minst en offentlig disputation. Hösten 1641 framhöll konsistoriet att man tills vidare saknade förutsättningar att anordna ordinarie disputationer eftersom akademien inte hade någon boktryckare och det skulle bli för besvärligt att för hand skriva de 20–30 avhandlingsexemplar som behövdes. Medan man väntade på att kunna ventilera de första tryckta avhandlingarna fyllde de övningar som hölls med stipendiaterna en viktig roll, inspektorn för stipendiaterna uppmanades att varje vecka anordna disputationer för dessa. Wexionius hade utsetts till inspektor redan under det första läsåret och uppgav att han då hade behandlat ett område som med tanke på hans profession var ytterst lämpligt: moralfilosofins allmänna del, d.v.s. dygderna och de goda sederna. Han hade emellertid sparat behandlingen av "klokheten" eller "omdömet" i statliga sammanhang (*Discursus politicus de prudentia...*) till det första offentliga disputationstillfället. Detta hölls redan i slutet av år 1641 med smålänningen Enevaldus Pontanus (Svenonius) som respondent och avhandlingen trycktes som den första i Åbo följande år.¹⁸

Wexionius gav alltså under hela professorstiden ut filosofiska avhandlingar som i enlighet med renässanshumanismens ideal behandlade olika dygder. Den andra avhandlingen som ventilerades under hans presidium behandlade

¹⁷ Vallinkoski, *Turun Akatemian väitöskirjat*, s. 93–94.

¹⁸ Om stipendiaternas övningsdisputationer, Consistorii Academici Aboensis Protokoll (ÅAAP) 27.10.1641 samt t.ex. 18.2.1643 o. 27.9.1648, HUB, även publicerade. Bibliofiliska sällskapet i Finland utgav år 1983 ett nytryck samt en översättning till finska av avhandlingen *De Prudentia*, se förordet till avhandlingen samt Matti Klinges efterord.

t.ex. "etiska frågor om måttligheten" (*Quaestiones ethicae de temperantia*) och hade uppenbarligen i huvudsak skrivits av respondenten Laurentius Roborinus, hemma i Västergötland och sannolikt tidigare student i Uppsala.¹⁹ Senare ventilerades under Wexionius' presidium flera avhandlingar om dygder som tapperhet, rättrådighet, ädelmod och fromhet, en del av dessa avhandlingar utgjorde delar av det större verket *Collegium ethicum*.

Intensivast verksam som författare och preses var Wexionius under 1640-talet, enbart mellan åren 1646 och 1650 granskades under hans presidium omkring 60 avhandlingar. Det var alltså vid denna tid som han slutförde och utgav flera av sina större arbeten.

Den första av dessa böcker, *Politica praecepta*, utkom åren 1644–46 som en serie på 12 dissertationer som alla försvarades av olika studenter. Verket har betecknats som den första tryckta framställningen av Sveriges statskick. Upplagan var på kort tid utgången och i slutet av årtiondet förhandlade Wexionius med bokförläggare både i Lübeck och Stockholm om en ny utgåva. Verket trycktes emellertid på nytt i Åbo, åren 1654–57 utkom det som en serie på 19 avhandlingar som sammanställdes till en bok. I detta verk behandlade Wexionius bl.a. maktfördelningsläran och framställde den blandade monarkin som ett ideal. Drotsen karaktäriserades som en slags vicekonung och genom att skilja på rikets omedelbara och medelbara undersåtar tog Wexionius ställning för aristokratin och adelns växande ståndsanspråk.²⁰

Åren 1647–49 följde första upplagan av det moralfilosofiska arbetet *Collegium ethicum* som en serie på 13 disputationer. Verket utgavs på nytt vid mitten av 1650-talet och även då som en disputationsserie. De skilda avhandlingarna behandlade alltså dygder som tapperhet, ädelmod, stillsamhet, heroism och vänskap och försvarades alla av olika respondenter.²¹

De politiska och moralfilosofiska avhandlingsserierna försvarades till stor del av studenter som blev magistrar och präster, men en närmare jämförelse

¹⁹ Avhandlingens förord har undertecknats av "Author & Respondens Laurentius N. Roborinus"; jfr Vallinkoski, s. 93–94. Roborinus hade tidigare sannolikt varit student i Uppsala. Där inskrevs både 1637 och 1640 en Laurentius Nicolai Westrogothus, *Uppsala universitets matrikel* 1. 1595–1700 (Uppsala 1900–1911), s. 79, 87. Roborinus' bakgrund och senare levnadsöden är tills vidare okända, jfr Hans Sallander, 'Västgötarna vid Åbo akademi under 1600-talet', *Vestrogothica* 6 (Uppsala 1944) s. 91.

²⁰ W. G. Lagus, *Åbo hovrätts historia* (Helsingfors 1834), s. 212–214. Nils Runeby, *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden* (Uppsala 1962), s. 391–404.

²¹ Klinge, s. 591. Vallinkoski, nr 4291–4303, 4408–4420.

mellan den avhandling studenten försvarade och hans slutliga "yrkesval" visar att det också förekom att man tidigt specialiserade sig på juridik och statskunskap. Av de sammanlagt 26 studenter som försvarade det moralfilosofiska kompendiet blev åtminstone 18 präster, medan endast två blev domare.²² De olika upplagorna av läroboken i statskunskap försvarades av 30 olika respondenter och bland dem var fördelningen mellan blivande kyrkliga och världsliga ämbetsmän något jämnare: sju blev domare eller civilämbetsmän, två blev officerare och 16 präster.

Efter att ha blivit professor i juridik utgav Wexionius en lärobok på detta område, som utkom åren 1648–50 som en serie på sex avhandlingar. Utgående från jämförelser mellan romersk och svensk rätt behandlade huvudkapitlena allmänna rättsvetenskapliga frågor som person-, sak- och obligationsrätt (om fördrag och avtal) samt t.ex. käromål och rätttegångar.²³ Avhandlingsserien försvarades i huvudsak av studenter som uppenbarligen ville specialisera sig på juridik och statsvetenskap. Bland de sex respondenterna ingick Olaus Wexionius, två blivande hovrättsassessorer samt en blivande diplomat och sekreterare vid generalguvernementet i Livland.

Till Wexionius' undervisningsområden hörde även det som karaktäriserades som praktisk filosofi och ekonomi. Åren 1645–46 gav han ut åtminstone tre avhandlingar i anslutning till detta ämnesområde, varav den första utgavs basera sig på hans offentliga föreläsningar (*Synopsis oeconomiae ex publicis pralectionibus excerpta...*). År 1653 utgavs dessa på nytt i en serie på fyra dissertationer och samtidigt som en lärobok i praktisk filosofi. Dessa avhandlingar försvarades uppenbarligen i huvudsak av studenter som ville specialisera sig på världsliga studier. Bland respondenterna återfinns man de blivande ämbetsmännen Henricus Tawast och Claudius Agraeus samt Axel Kempe, som med tiden skulle efterträda Wexionius som professor både i statskunskap och juridik.²⁴

I slutet på 1640-talet utkom dessutom läroboken *Epitome discriptionis Sue-*

²² De två blivande domarna var Jacobus Chronander (se nedan) och västfinnen Jacobus Walstenius. Den senare försvarade tre avhandlingar och innehade fr.o.m. början av 1650-talet olika tjänster vid hovrätten i Åbo för att slutligen bli assessor i den ofrälse klassen. A. W. Westerlund, *Åbo hovrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän 1623–1923* (Åbo 1923), s. 208–209.

²³ För en utförligare presentation av avhandlingsserien, Otto Brusii, *Wexionius-Studien I*, Acta Universitatis Turkuensis B 109 (Åbo 1968).

²⁴ Vallinkoski, nr 4344, 4345, 4359, 4382–4385.

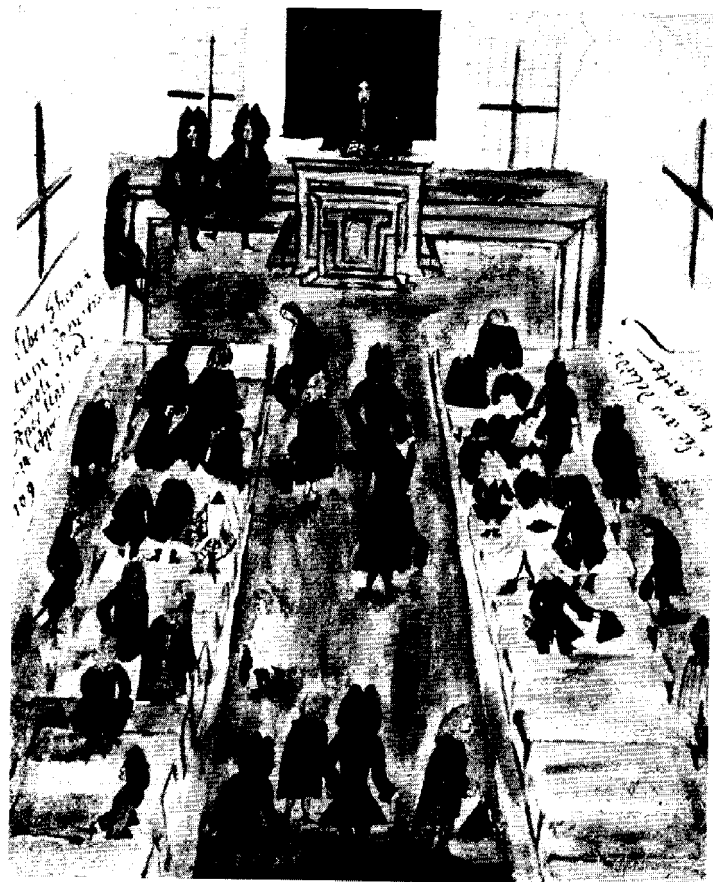
cia, Gothia, Fenningia, et subjectarum provinciarum... som en serie på tio avhandlingar; enligt titeln var syftet med kompendiet att ge "en sammanfattande beskrivning av Svealand, Götaland, Finland med underlydande provinser, noggrannare än i någon tidigare utgåva". Arbetet behandlade i historisk belysning bl.a. rikets gränser och landskap, folkets ursprung, språk och seder, rikets politiska administration, städerna, de adliga ätterna samt kungarnas historia. Det sista kapitlet innehöll en översikt över den kyrkliga administrationen och undervisningsväsendet.²⁵ Sex av avhandlingsseriens respondenter blev präster eller lärare, medan två slutligen blev domare.

Omkring en femtedel av de avhandlingar som granskades under Wexionius' presidium hade alltså helt eller delvis författats av studenterna själva. Några elever författade t.o.m. större arbeten, som uppenbarligen fick betydelse för undervisningen vid akademien. Västgöten Jacobus Chronander är den i detta sammanhang mest uppmärksammade. Som avhandling *pro exercitio* försvarade han år 1647 en del av Wexionius' moralfilosofiska kompendium. Åren 1649–51 utgav han under sin lärares överinseende nio juridiska avhandlingar som tillsammans bildade en översikt över gällande svensk rätt. För att vinna doktorsgraden disputerade han ytterligare en gång med en avhandling om obligationsrätt. Chronander blev emellertid aldrig doktor – under stormaktstiden promoverades endast fyra juris doktorer i Åbo – utan var senare under många år verksam som häradshövding och borgmästare på Gotland.²⁶ Borgarsonen Johannes Gartzius från Västmanland försvarade likaså först flera avhandlingar inom filosofiska fakulteten och specialiserade sig därefter på juridiken. Han hade själv sammanställt sin magistersavhandling om adeln, *De Nobilitate*, och tillmötesgick i denna på samma sätt som sin lärare ett adelsorienterat synsätt (avhandlingen tillägnades enbart Per Brahe).²⁷ Därefter försvarade Gartzius under Wexionius' överinseende fyra

²⁵ För utförliga presentationer av det nämnda verket, *Laitinen*, s. 163–293. *Klinge*, s. 617–620, 589–594.

²⁶ *Blomstedt*, 'Oikeustieteen tohtoreista', s. 697–699. *Björne*, s. 31–32. Till juris doktorer i Åbo promoverades Michael Wexionius, Johannes Gartzius, Olaus Wexionius och Claudius Agraeus (Åkerman) – de tre sistnämnda hade alla i något skede uppträtt som respondenter för M. Wexionius.

²⁷ *Runeby*, *Monarchia mixta*, s. 262, 398. *C. G. Andrae* har påpekat att Gartzius' avhandling *De Nobilitate* delvis var avskriven av en dissertation med samma titel som juridikprofessorn Laurentius Ludenius författat och presiderat för i Dorpat 1637, *Historisk Tidskrift* 1963, s. 311. Om innehållet i Gartzius' juridiska avhandlingar, *Otto Brusii*, 'Prosessiteoriaa 1600-luvun Turussa', *Lakimies* 1964, s. 709–719.

Akvarellen föreställer en disputationsakt som skall inledas i Uppsala år 1709. Preses sitter i övre katedern, medan respondenten och opponenterna till vänster inväntar aktsens början. Avhandlingarna försvarades från den nedre katedern. Bilder av disputations- eller promotionsakter vid akademien i Åbo förefaller inte att ha bevarats från denna tid. (Engsö bibliotek, efter Lychnos 1967/68).

juridiska avhandlingar, av vilka han själv hade författat tre. Gartzius promoverades till juris doktor 1650 och utsågs samma år att tillträda lärostolen i politik då hans lärare flyttade över till hovrätten. Eftersom det dröjde flera år innan en lämplig assessorsbefattning för Wexionius blev ledig sökte sig Gartzius själv till hovrätten, han var fr.o.m. 1653 sekreterare och blev senare asses-

sor.²⁸ Åren 1651–52 försvarade också ämbetsmannasonen Benedictus Qweckfeldt under Wexionius' överinseende tre juridiska avhandlingar, som han själv hade författat, och vid samma tid uppträdde hans bror Gustavus som respondent. De två bröderna reste kort därpå till England och promoverades till juris doktorer i Oxford.²⁹

De disputationer Wexionius anordnade hölls vanligtvis inom filosofiska fakulteten, det var ju här studenterna försvarade avhandlingar både i övningssyfte och för att få magistersgraden. Att avhandlingarna granskades inom denna fakultet var inget hinder för att i dem också behandla juridiska frågor. Wexionius hade emellertid utfäst sig att rycka upp de juridiska studierna vid akademien och efter att ha fått fullmakt på sin andra lärostol började han hålla offentliga disputationer även inom den högre juridiska fakulteten. I maj 1650 framhöll han att detta redan hade inträffat tio eller tolv gånger. På samma sätt som inom den juridiska fakulteten i Uppsala hölls disputationerna i regel i övningssyfte, våren 1650 var det endast Gartzius som hade disputerat för och skulle erhålla doktorsgraden.³⁰

Respondenternas bakgrund

Då det svenska riket fick sitt tredje universitet, beläget inom ett av dess gamla centrala landskap, är det naturligt att det lockade till sig en del studenter från de äldre akademierna. I Uppsala hade antalet studenter under de närmast föregående åren mångdubblats, vilket innebar att konkurrensen om stipendi-

²⁸ Blomstedt, 'Oikeustieteen tohtoreista', s. 693–697. Expektansfullmakten för Gartzius undertecknades samma dag som K. Maj:t i ett brev uppmanade hovrätten i Åbo att förordna Michael Gyldenstolpe till följande assessorat som blev ledigt. *Kongliga och cancellers bref 1640–1713* (Helsingfors 1940), s. 44. Laitinen, s. 88.

²⁹ Blomstedt, 'Oikeustieteen tohtoreista', s. 699.

³⁰ Wexionius t. Per Brahe 1.5.1650, *Per Brahes brevväxling rörande Åbo akademi II*:1, s. 55. Johannes Gartzius försvarade 1648 den inledande delen av Wexionius' juridiska lärobok och ytterligare tre juridiska avhandlingar innan han 1650 promoverades till doktor. Dessutom hade Jacobus Chronander fram till denna tidpunkt hunnit försvara tre av sina juridiska avhandlingar. Michael Visius hade nyligen blivit magister då han – möjligen med tanke på en juridisk grad – försvarade den sista delen av Wexionius' juridiska lärobok (Visius blev efter ytterligare studier juris doktor i Jena 1656). Däremot försvarade sannolikt Olaus Wexionius en del av det juridiska kompendiet som avhandling *pro exercitio* inom filosofiska fakulteten; tre av avhandlingsseriens respondenter erhöll över huvud inte någon akademisk grad. Om de juridiska disputationerna i Uppsala, Åke Malström, *Juridiska fakulteten i Uppsala II. Den juridiska fakulteten under 1600-talet och början av 1700-talet*, Skrifter rörande Uppsala universitet. C. Organisation och historia 48 (Uppsala 1985), s. 45–49, 61–64.

erna hade ökat och kostnaderna för studielivet skjutit i höjden. En del av de studenter som sökte sig från Uppsala till Åbo hänvisade uttryckligen till att det var billigare att studera vid den mindre akademien. Dessutom anlände till Åbo hela tiden ett mindre antal studenter som hunnit pröva på studier i Dorpat eller vid utländska universitet. Man kan anta att de kunniga och erfarna studenterna spelade en viktig roll för utvecklandet av både studierna och studenternas seder vid den nya akademien. Resorna mellan de olika universiteten gick emellertid inte endast i en riktning, det förekom av olika orsaker också att studenter från Åbo begav sig till Uppsala eller Dorpat.³¹

Eftersom omkring hälften av Wexionius' respondenter hade anlant till Åbo redan under de fem första inskrivningsåren kan man förvänta sig att bland dem finna några som hade inlett sina studier på annat håll. I själva verket gäller detta för omkring en femtedel av respondenterna, åtminstone 15 kom från Uppsala, två hade dessutom varit inskrivna i Dorpat och två kom från Greifswald. Särskilt bland de första respondenterna fanns en stor del som blivit studenter på annat håll. Petrus Torpensis, Jacobus Terserus och Abrahamus Kollanius som försvarade avhandlingar år 1643 hade alla tidigare varit inskrivna i Uppsala; Samuel Hartman responderade samma år och hade tidigare genomfört sina egentliga studier i Greifswald. Wexionius' avhandling om det europeiska universitetsväsendets ställning och rättigheter (*Discursus de academiis*) försvarades 1644 av biskopssonen Carolus Rothovius, han hade blivit student i Dorpat och hade även besökt Uppsala innan han återvände till Åbo.³²

Geografiskt härstammade de studenter som försvarade avhandlingar under Wexionius' överinseende från ett stort antal landskap. Den största gruppen, 23 studenter, hade anknytning till Småland, 12 kom från Åbo stad och Egentliga Finland, 10 från Satakunta, 15 från Södermanland, Stockholm och Närke, nio studenter från vardera Västergötland och Västmanland, mellan

³¹ Om Åbostudenternas studier vid andra universitet samt enskilda studenters bedömningar att studiekostnaderna under 1600-talet var lägre i Åbo än i Uppsala, John Strömberg, *Studenter, nationer och universitet. Studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademien i Åbo 1640–1808*, SSLF 601 (Helsingfors 1996), s. 53–60, 82–84.

³² Den viktigaste källan beträffande studenterna i Åbo är fortfarande Vilhelm Lagus' *Åbo akademis studentmatrikel, å nyo upprättad*, SSLF 11:1–7 (Helsingfors 1889–1906). För denna uppsats har uppgifterna i matrikeln så långt det varit möjligt kompletterats ur nationsmatriklar, herdaminen och olika biografiska uppslagsverk. Om Carolus Rothovius, Paul Wilstadius, *Smålands nation i Åbo 1640–1898 II*, Skrifter utgivna av Personhistoriska samfundet 20 (Stockholm 1985), s. 92.

sex och fyra studenter kom från landskapen Östergötland, Österbotten och Nyland. Man kan i alla fall lägga märke till att studenterna från två områden dominerade; Wexionius valde å ena sidan ofta respondenter från sitt eget landskap Småland, å andra sidan härstammade en större grupp också från akademiens närmaste omland Egentliga Finland och Satakunta.

Då man vid akademien i Åbo under 1600-talet diskuterade olika sätt att öka studenternas flit och kunskaper förutsattes inspektorerne bära ett särskilt ansvar för sina nationsmedlemmar.³³ Det är möjligt att inspektorerne redan vid denna tid anordnade privatundervisning och övningar inom sina nationer, även om det är svårt att finna belägg för detta i det ytterst sparsamt bevarade källmaterialet. Att landskapssammanhållningen redan från början var av betydelse för hur undervisningen var organiserad framgår i alla fall av att inspektorerne i allmänhet lät studenter från de egna nationerna i högre grad än från andra uppträda som respondenter vid disputationerna. Michael Wexionius utsågs 1643 till inspektor för Småländska nationen och var under åren 1653–57 dessutom inspektor för västgötarna. De båda landskapen var vid denna tid talrikt företrädde i Åbo, men var ändå klart ”överrepresenterade” bland inspektorns respondenter.³⁴

Som inspektor för Småländska nationen efterträddes Michael Wexionius av sin bror Olaus, och åren 1665–88 handhade Enevaldus Svenonius inspektoratet. Vid sina talrika disputationstillfällen valde också den sistnämnde i stor utsträckning studenter från sin egen nation till respondenter.³⁵ Det är uppenbarligen så att de fördelar, i form av t.ex. stipendietilldelning och disputationstillfällen, som följde av att ha kraftfulla och framgångsrika inspektorer, kan anses ha varit den viktigaste orsaken till att smålänningarna i Åbo var så talrika under stormaktstiden. Vid denna tidpunkt var nationen i själva verket den klart mest gynnade i Åbo beträffande stipendier och disputationstillfällen. De småländska studenterna härstammade påfallande ofta från allmogehem och återvände i regel till sitt hemlandskap för att där tjäna som präster eller skollärare.³⁶

³³ Se ÅAP, t.ex. 1.12.1669, 15.5.1670, 21.1.1672, 19.8.1674.

³⁴ Fram till stora nordiska krigets utbrott var mellan 8 och 13% av alla nyinskrivna studenter i Åbo smålänningar och mellan 3 och 4% västgötar. Strömberg, s. 68–72, 79–84, 132–137, 215.

³⁵ Salmiinen, *Enevaldus Svenonius* 1, s. 220–221, 380, del 2, s. 50–52.

³⁶ Sten Carlsson, 'Inledning', *Wilstadius, Småländs nation i Åbo 1640–1789*, II, s. 5–7. Strömberg, s. 79–84, 174, 196–197.

Tabell 1. Michael Wexionius-Gyldenstolpes respondenter. Ståndsbakgrund och sluttjänst.

	Respondenternas sluttjänst								Summa	
	Biskop, professor	Kyrko- herde, lektor	Kaplan	Domare, civil äm- betsman	Officer	Borgare, rådman	Sakförare	Avlidit som student Okänd		
Faderns ställning										
Biskop, prof.	1			2				1	4	
Kyrkoh., lektor	2	21	1	3				1	28	
Kaplan	1	3		1					5	
Civil ämbetsman				5	2			2	9	
Officer							1		1	
Borgare	3	1		4		1			9	
Bonde	3	6					2	1	12	
Okänd	2	13	8	3			1	9	36	
Summa	12	44	9	18	2	1	1	3	14	104

Källor: Jorma Vallinkoski, *Turun akatemian väitöskirjat 1642–1828* samt i noterna anförda studentmatriklar och andra biografiska verk.

Det är å andra sidan naturligt att Wexionius som akademins professor i praktisk filosofi och juridik trädde i kontakt med studenter från olika landskap. Då han i slutet av 1640-talet utgav de stora avhandlingsserierna valde han också andra än smålänningar att försvara dessa. Likaså härstammade de studenter som specialiserade sig på juridik från olika delar av riket.

Wexionius' respondenter härstammade från de olika skikten inom 1600-talets ståndssamhälle. Bland fäderna återfinns såväl biskopar och kyrkoherdar som bönder, skraddarmästare och timmermän (se tab. 1). Åtminstone en tredjedel härstammade från biskops- och kyrkoherdehem, vilket tämligen exakt motsvarar det högre prästskiktets andel inom de nationer i Åbo som man på ett tillfredsställande sätt kunnat undersöka.³⁷ Omkring en tiondedel av respondenterna var söner till civilämbetsmän eller officerare, och minst en fjärdedel till antingen lägre präster, borgare eller bönder. Eftersom det med

³⁷ Strömberg, s. 151–167.

säkerhet ingår flera studenter från de sistnämnda stånden bland dem vilkas bakgrund tills vidare är okänd, kan man i själva verket anta att c:a hälften av respondenterna var söner till lägre präster, borgare och bönder. Den sociala sammansättningen bland Wexionius' respondenter överensstämde uppenbarligen i stort sett med den inom studentbeståndet som helhet, åtminstone var inte sönerna till det högre prästerskapet 'överrepresenterade'. Som nationsinspektör och tidigare skollärare i Växjö främjade Wexionius studierna inom sin småländska nation, där en stor del av studenterna hade allmogebakgrund.³⁸ Största delen av respondenterna hade varit stipendiater eller hemlärare och detta bidrog också till att alla stånd fanns representerade inom gruppen.

Under ståndssamhällets tid härstammade en stor del av de studenter som disputerade och promoverades till magistrar från prästeståndet. Detta sammanhängde å ena sidan med att graden hade meriteringsvärde framför allt för dem som siktade på ett bättre kyrkligt ämbete och att uppnåendet av graden i praktiken blev ett led i kyrkoherdeståndets självrekrytering. Å andra sidan ställde förvärvandet av graden ekonomiska krav på studenterna. Filosofie kandidaterna hade studerat i minst fem eller sex år och dessutom medförde både disputationerna och promotionen extra kostnader. Trots att största delen av respondenterna var stipendiater eller hemlärare var också hemlets eller släktens ekonomiska resurser av betydelse för att studenten skulle kunna ta graden.³⁹

Då man jämför respondenternas sociala bakgrund med deras sluttjänst framträder den statiskhet som var kännetecknade för universitetsstudierna i

³⁸ Av de sammanlagt 23 smålänningar som responderade för Wexionius var fem med säkerhet allmogesöner, men man kan anta att det också bland de åtta vilkas sociala bakgrund förblivit okänd ingår några bondestudenter. Sten Carlsson har uppskattat att mer än 40% av smålänningarna i Åbo var bondsöner eller hade ett rent "proletärt" ursprung, Carlsson, 'Inledning', s. 5.

³⁹ Respondenterna svarade själva för avhandlingarnas tryckningskostnader, vilket i praktiken innebar att de för detta ändamål samlade in understöd från sitt hemstift och andra gynnare. Akademiens konsistorium beslöt t.ex. utdela två riksdaler till varje flitig student som åtog sig att trycka en del av Wexionius' *Epitome* och som hade svårt att bära kostnaderna, ÅAP 6.2.1650. Om magistrarnas sociala och regionala bakgrund i Åbo 1726–1805, Antero Heikkinen, *Hyöty, valistus, koulu. Suomen oppi- ja aatehistoria 1700-luvulla* (Helsinki 1972), s. 180–183, samt om respondenterna till två 1700-talsprofessorer, Bo Lindberg, 'Henrik Hassel – humanist och utilist', *Lychnos* 1990, s. 170–172, Erkki Urpilainen, *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*, HT 171 (Helsinki 1993), s. 99–100.

ståndssamhället. Bland dem som med tiden erhöill ett pastorat utgjorde kyrkoherdesönerna en dominerande grupp och de studenter som blev domare härstammade till stor del från ämbetsmän- eller prästhem. Tabellen avslöjar dock också att det bland respondenterna förekom en omfattande social rörlighet. För borgar- och bondsönerna innebar givetvis steget att bli kyrkoherde, professor eller domare ett betydande avancemang i jämförelse med de villkor varifrån de kom. Några av respondenterna avancerade slutligen till skiktet av nyadlade ämbetsmän. Betecknande för dessa är att de själva härstammade från relativt välbeställda skikt inom ståndssamhället, nobiliteringen var emellertid ett klart uttryck för ett socialt avancemang. Köpmanssonen Henricus Tawast från Åbo försvarade den första av Wexionius' ekonomiska avhandlingar och promoverades till magister efter att ytterligare ha försvarat en filosofisk avhandling. Han tjänstgjorde senare vid kungliga kansliets finska expedition och adlades 1663 under namnet Tawastén. Andra exempel på civilämbetsmän eller domare som upphöjdes till adelsståndet var ämbetsmannasönerna Petrus Holmensis (Törnrose) och Gustavus Qweckfeldt, biskopssonen Jonas Rothovius (Rothåf) och kyrkoherdesonen Johannes Wasenius (Lagermarck).⁴⁰

Respondenternas levnadsbanor

Efter studierna sökte sig Wexionius' respondenter till i huvudsak tre olika slag av levnadsbanor. De erhöill tjänst som präster och skollärare, som domare och ämbetsmän, eller som professorer vid den egna akademien.⁴¹ På samma sätt som studenterna i allmänhet sökte sig de flesta till den helhet kyrka och utbildningsväsende bildade. Åtminstone 44 blev kyrkoherdar eller lektorer och nio lägre präster medan 12 slutligen utnämndes till professorer eller biskopar. Den grupp som skapade sig en framtid inom rättsväsendet, kungliga kansliet eller stadsförvaltningen var betydligt mindre, men det är dock att märka att hela 18 studenter med tiden återfanns inom denna sektor. Det är alltså uppenbart att Wexionius respondenter nådde höga positioner i samhället och att deras senare karriärer motsvarade prestationerna under studieåren.

⁴⁰ Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* 8, s. 201, 409; del 6, s. 102, 551; del 4, s. 480.

⁴¹ De blivande professorerna som försvarade avhandlingar för Wexionius var Petrus Bergius, Jacobus Flachsenius, Samuel Hartman, Ericus Justander, Axel Kempe, Martin Miltopaeus, Andreas Petraeus, Johannes Pratanus, Enevaldus Svenonius, Andreas Thuronius och Olaus Wexionius.

En betydande del av dem som på 1650- och 1660-talen utnämndes till professorer inom filosofiska eller juridiska fakulteten i Åbo hade alltså försvarat en avhandling för Wexionius och på detta sätt kommit i närmare beröring med den idévärld han representerade. De blivande professorerna hade ofta redan före utnämningen tjänstgjort vid universitetet eller innehaft andra befattningar eller stipendier som gav möjligheter till fortsatta studier. Ätminstone fem hade tjänstgjort som adjunkt, sekreterare eller bibliotekarie vid akademien, Ericus Justander utsågs efter studierna till bibliotekarie hos riksmarskalk Johan Oxenstierna och Andreas Thuronius verkade ett par år som Per Brahes sekreterare innan professorsutnämningen 1656. De blivande professorerna hade i regel försvarat endast en avhandling för professorn i praktisk filosofi och juridik, men det fanns också några som responderade flera gånger. Enevaldus Svenonius försvarade två avhandlingar i övningssyfte och en *pro gradu* för sin lärare, dessutom verkade Olaus Wexionius och Jacobus Flachsenius vardera två gånger som respondenter för Wexionius.

Den andra generationen professorer i Åbo rekryterades alltså så gott som undantagslöst bland akademins egna magistrar. De blivande lärarna hade i regel studerat enbart i Åbo och Uppsala, men några kompletterade ytterligare sina studier vid utländska universitet. Av de elever till Wexionius som blev professorer studerade både Johannes Pratanus och Enevaldus Svenonius också vid utländska universitet. Våren 1647 försvarade den förstnämnde en avhandling i statskunskap (*Disp. politica de præstantia monarchiæ...*) och promoverades kort därpå till magister. Pratanus studerade därefter bl.a. i Leiden innan han år 1650 utnämndes till professor i logik och metafysik. Efter att själv ha presiderat vid fyra disputationer erhöll Svenonius hösten 1648 ett stipendium av domkapitlet i Åbo. Med stöd av detta och som privatlärare till två studenter från staden, biskopssonen Jonas Rothovius och borgarsonen Johannes Plaghman, fortsatte han samma höst studierna i Uppsala. I likhet med vad som tidigare varit fallet med Wexionius kom han där i åtnjutande av det Gyllenhjelmiska stipendiet, och kunde med hjälp av detta sedermera bedriva studier bl.a. i Wittenberg.⁴²

Till denna grupp hör dessutom två som efter att ha studerat utomlands erbjöds en möjlighet att avsluta sin studiebana med en disputation för Wexionius. Borgarsonen Samuel Hartman från Helsingfors var rektor för skolan i

⁴² Eero Matinelli, *Turun tuomiokapitulin Matrikeli* (Turku 1976), s. 80, 105. Salminen, *Enevaldus Svenonius I*, s. 56–62, 136–168.

Åbo då han år 1643 försvarade en avhandling ”om predikodygden i allmänhet och sanning i synnerhet” (*De virtutibus homileticis in genere et de veritate in specie*) och därefter som primus promoverades till magister. Hartman hade redan 1625 blivit student i Greifswald, genast efter promotionen i Åbo blev han t.f. professor i vältalighet och i slutet av årtiondet ordinarie. Henricus Carstenius härstammade också från Helsingfors där hans far var borgmästare. Kort efter prästvigningen 1632 reste han till Tyskland för att fortsätta studierna. Det pågående kriget försvarade dock vistelsen i Wittenberg och han återvände ograduerad för att bli kaplan i Åbo och senare kyrkoherde i Borgå. Filosofiska fakulteten erbjöd Carstenius en möjlighet att låta promovera sig till magister och för detta ändamål utgav han under Wexionius' presidium en avhandling med filosofiska teser. Han verkade därefter som kyrkoherde och domprost i Viborg innan han i slutet av 1670-talet blev biskop.⁴³

Bland Wexionius' elever fanns dessutom två som erhöll fullmakter på professurer, men som av olika orsaker inte kunde tillträda. Johannes Gartzius utsågs som ovan nämndes år 1650 att efterträda sin lärare på lärostolen i politik, men avancerade slutligen till assessor vid Åbo hovrätt.⁴⁴ Claudius Agraeus anlände år 1651 från Uppsala till Åbo och blev på kanslers förord genast stipendiat i högsta klassen. Han disputerade *pro exercitio* för Wexionius och för juris doktorsgraden år 1660, varefter han med kanslers tillstånd promoverades. Agraeus (Åkerman) var därefter verksam som lagutgivare vid kansliet i Stockholm och erhöll år 1668 fullmakt på professuren i romersk civilrätt och politik vid den livländska akademien. Eftersom denna inte då återupptog verksamheten fortsatte Åkerman att tjänstgöra i Stockholm.⁴⁵

De blivande prästerna och skollärarna utgjorde i alla fall den klart största gruppen bland Wexionius' respondenter. Dessa studenter hade vanligtvis försvarat två eller tre avhandlingar för olika professorer och därefter blivit magistrar. Bland Wexionius' elever finns ett trettioital magistrar som avancerade

⁴³ Arne Jörgensen, *Nyländska avdelningens matrikel 1640–1868*, Samlingar utgivna av Nyländska avdelningen 7 (Helsingfors 1912), s. 3, 9. A. R. Cederberg, 'Henricus, Henrici Carstenius', *Svenskt biografiskt lexikon* 7, s. 629–632. Om Hartmans och Carstenius utrikesstudier, Jussi Nuorteva, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, FKHS 177, Bibliotheca Historica 27 (Helsinki 1997), s. 377–381, 505.

⁴⁴ Jfr not 28.

⁴⁵ Jan Eric Almqvist, 'Vem var lagutgivaren Claudius Åkerman?', *Svensk Juristtidsskrift* 1957, s. 328–330. Blomstedt, 'Oikeustieteen tohtoreista', s. 700–704.

till ställningen som kyrkoherde och i några fall skollärare. Att erhålla en högre tjänst inom kyrka och skolväsende var det klart vanligaste alternativet också då man ser till magistrarnas sluttjänst i allmänhet.⁴⁶

Å andra sidan är det uppenbart att Wexionius även lyckades i sina avsikter att bidra till utbildningen av jurister och ämbetsmän. Av hans respondenter avancerade slutligen 18 till en framstående tjänst inom den civila administrationen. De flesta skapade sig en framtid inom rättsväsendet, de blev borgmästare, assessorer, häradshövdingar och lagmän. Till gruppen hör emellertid även två eller tre som gjorde karriär inom andra grenar av den civila förvaltningen. Den ovannämnde Peter Törnrose tjänstgjorde som sekreterare vid generalguvernementet i Livland samt som kanslist och sekreterare vid flera diplomatiska beskickningar, Henrik Tawastén var bl.a. referendarie vid kungliga kansliet innan han slutligen blev lagman.⁴⁷

En del av de här undersökta respondenterna hade sannolikt i överensstämmelse med stånds- eller familjetraditionen tidigt beslutat sig för att söka sig till den världsliga ämbetsmannabanan, medan andra fattade detta beslut först efter att i flera år ha bedrivit humanistiska studier. Hälften av de blivande ämbetsmännen hade över huvud inte avlagt en akademisk grad, men det är kanske anmärkningsvärt att fem var magistrar och att två promoverades till juris doktorer i Åbo samt ytterligare två vid utländska universitet.⁴⁸ De ”lärdjuristerna” hade i allmänhet bedrivit studier under en längre tid innan de utnämndes till sitt första ämbete än de som genast efter studierna lät prästviga sig. Att det i praktiken existerade en viss differentiering mellan de blivande prästernas och de blivande ämbetsmännens studier antyds av att de senare ofta hade uppträtt som respondenter till Wexionius’ samhällsvetenskapliga, juridiska eller ekonomiska avhandlingar.

När Wexionius blev professor i Åbo uppstod mellan honom och Per Brahe en relation som kan karaktäriseras som ett klient-mecenatförhållande. Pro-

⁴⁶ Under åren 1643–56 promoverades alltså sammanlagt 70 magistrar i Åbo. Av dessa blev åtminstone 48 kyrkoherdar, lektorer eller rektorer för en trivialskola, 13 blev professorer och fem domare eller civilämbetsmän. Renval, *Förteckning öfver filosofie-magistrar promoverade vid Universitetet i Åbo*, s. 1–5.

⁴⁷ Jfr not 40.

⁴⁸ De två ämbetsmännen som hade promoverats till juris doktorer i utlandet var alltså sedermera hovrättsassessorerna Michael Wisius och Gustavus Qweckfeldt. Benedictus Qweckfeldt promoverades till juris doktor i Oxford samma år som sin bror, men hans senare öden är tills vidare okända.

QVÆSTIONES ETHICÆ
DE
TEMPERANTIA,

Quas

Divino favente Numine

In inclytâ Aboënsium Academiâ

PRÆSIDE

Præclarissimo & Excellentissimo Viro,

M. MICHAELE O. VVEXIONIO,

Polit. Hist. & Philos. Prof. Publ. p. t. Rectore Magnifico, fautore ac præceptore modis omnibus suscipiendo,

Discutiendas & examinandas proponit

**LAURENTIUS N. ROBORINUS
W. GOTHUS.**

Hippocrat. lib. 2. Aphorism. 17.

Temperantia opera danda, quia natura, qua contenta paucis, id quod nimium abhorret, planè consentanea.

Menand. apud Stob. serm. 5.

Omnis virtutis & fundamentum & custos, sed maximè prudentiæ, ac penù prorsus virtutis est sola temperantia.

H O L M I Æ

Typis SCHRODERIANIS, ANNO 1642.

Västgöten Laurentius Roborinus försvarade under Vvexionius presidium våren 1642 en avhandling om måtligheten. Dissertationen var en av de första i Åbo och trycktes i Stockholm eftersom akademien vid denna tidpunkt saknade eget tryckeri. Avhandlingen tillägnades både höga ämbetsmän och präster, den nuvarande och flera tidigare borgmästare i Norrköping. (Helsingfors universitets bibliotek).

fessorn i statskunskap och historia kunde både som författare och med tanke på sin befordran räkna med Brahes stöd. Det är likaså känt att Wexionius t.ex. i sina strävanden att flytta över till teologiska fakulteten stöddes av biskop Rothovius.⁴⁹ Eftersom universitetets högsta styresmän visade ett starkt förtroende för Wexionius kan man fråga sig om detta på något sätt inverkade på urvalet av respondenter, om det bland dessa fanns några som stod eller kom att stå i ett speciellt förhållande till Rothovius eller Brahe?

Redan av matriklarnas kortfattade notiser framgår att det bland respondenterna fanns några släktingar till biskop Rothovius och att flera respondenter efter studierna inledde sin tjänstgöring hos Per Brahe. Två söner och en brorson till Rothovius försvarade t.ex. avhandlingar för professorn i politik och juridik. Isaacus, Laurentius och Carolus Rothovius hade hösten 1636 blivit studenter i Dorpat och åtföljdes på sin resa av en äldre informator, bondsonen Nicolaus Lindormi från Småland.⁵⁰ Lindormi hade varit gymnasist i Åbo och sannolikt undervisat biskopssönerna redan där. Två av bröderna fortsatte tillsammans med sin preceptor studierna i Uppsala och återvände i början av 1640-talet till Åbo. Carolus Rothovius försvarade 1644 Wexionius' avhandling om det europeiska universitetsväsendet och erhöll därefter genom Axel Oxenstiernas förmedling ett stipendium för utrikesstudier. Han tjänstgjorde senare bl.a. som fältsekreterare och blev slutligen borgmästare. Jonas Rothovius, en fjärde son till biskopen, försvarade två delar av Wexionius' politiska lärobok; han promoverades däremot inte till magister, utan sökte sig till rättsväsendet och blev slutligen hovrättsassessor och revisionssekreterare. Biskopens brorson, Matthias Rothovius, anlände till Åbo från akademien i Uppsala, försvarade en moralfilosofisk avhandling, promoverades till magister och blev skolrektor först i Helsingfors och senare i Åbo. Biskop Rothovius var uppenbarligen också nöjd med Lindormis studier och verksamhet som sönerns preceptor. Lindormi prästvigdes 1638, i början av följande årtionde blev han rektor för skolan i Helsingfors, som tillhörde det västra stiftet, och rekommenderades av prokansler Rothovius att promoveras till magister. Lindormi blev senare kyrkoherde i östra Nyland.⁵¹

⁴⁹ T.ex. Runeby, 'Gyldenstolpe', s. 510.

⁵⁰ Arvo Tering, *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*, Publicationes Bibliothecæ Universitatis Litterarum Tartuensis 5 (Tallinn 1984), s. 166.

⁵¹ Wilstadius, *Smålands nation i Åbo 1640–1798* 2, s. 92–95. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* 6, s. 551. Georg Luther, 'Lindormi', *Genos* 1977, s. 93.

Bland respondenterna fanns också några som tidigare varit i tjänst hos Per Brahe eller som från sina studier befordrades till en befattning hos greven. Ett exempel är västgöten Jonas Betulander, som vid inskrivningen i Åbo var huspräst hos Brahe, och senare blev kyrkoherde i sitt hemlandskap.⁵² Efter att ha blivit magister tjänstgjorde Andreas Thuronius ett par år som Brahes handsekreterare och utnämndes därefter på förslag av kanslern till akademins professor i logik och metafysik. Johannes Curnovius, borgmästare från Björneborg, blev efter studier för Wexionius och auskultering vid hovrätten härads hövding och borgmästare i Brahes friherreskap Kajana.⁵³ Adelsmannen Johannes Stierna från Småland försvarade 1650 en avhandling om adelsfamiljerna inom det svenska riket (en del av *Epitome*), och tjänstgjorde därefter som hovjunkare hos Per Brahe och officer i Småland. Stierna blev slutligen assessor i Göta hovrätt.⁵⁴

En samling blivande ämbetsmän

Akademien i Åbo grundades som ett led i den medvetna satsning på en utbildningsreform som statsmakten genomförde under första hälften av 1600-talet. Planerna på att omvandla gymnasiet till ett universitet understöddes av stiftets biskop, generalguvernören Per Brahe och stadens hovrätt. Att kunna erbjuda undervisning också i ämbetsmannaämnen som juridik, praktisk filosofi och historia utgjorde viktiga argument för att upphöja det teologiskt inriktade gymnasiet till en akademi. Inte minst mot bakgrunden av undervisningen vid de nya lärostolarna är det av intresse att undersöka studenternas tjänstgöringsområden och vilka ämbeten de uppnådde.

Den offentliga granskningen av avhandlingar utgjorde från början en viktig del av undervisningen vid akademien i Åbo. Vid sidan av föreläsningarna bidrog disputationerna till att föra studenterna, både dem som uppträdde och dem som lyssnade, i kontakt med den idévärld läraren representerade. Under universitetets första år fick över hundra studenter möjlighet att försvara en eller flera avhandlingar under överinseende av professorn i etik, historia och juridik Michael Wexionius. Han var den förste som regelbundet undervisade i statskunskap och juridik i Åbo och företrädde alltså ett område som var särskilt viktigt för blivande ämbetsmän och domare. För att befrämja studierna utgav Wexionius läroböcker bl.a. i moralfilosofi, ekonomi, juridik

⁵² Lagus, *Åbo akademis studentmatrikel* I, s. 38.

⁵³ Jokipii, *Satakuntalaisen osakunnan matrikkeli* (Helsinki 1954), s. 11, 34.

⁵⁴ Elgenstierna, *Svenska adelns ättartavlor* 7, s. 612.

samt rikets historia och statsskick. Genom att verken utgavs som kompendier i form av avhandlingsserier fick de omedelbart betydelse för undervisningen vid akademien.

Efter studierna sökte sig respondenterna till i huvudsak tre slag av levnadsbanor. De flesta (ca 60%) blev präster eller skollärare, medan en mindre grupp blev antingen domare och ämbetsmän eller professorer. Den ecklesiastiska banan dominerade alltså på samma sätt som bland studenterna i allmänhet. Magistersgraden utdelades på basis av studiemeriter vid universitetet och utgjorde inget omedelbart kompetenskrav för något ämbete i riket. Domkapitlen strävade emellertid att befordra magistrarna till de bättre kyrkliga lägenheterna, i praktiken kunde de räkna med att bli kyrkoherdar, lektorer eller rektorer för trivialskolorna. Dessutom var professorerna i regel magistrar. Det är mot denna bakgrund ofrånkomligt att de blivande prästerna utgjorde den ojämförligt största gruppen också bland Wexionius' elever. Hans moralfilosofiska, historiska och statsvetenskapliga avhandlingar var nyttiga att försvara även för den som siktade på att låta prästviga sig, bli magister och söka sig till en kyrklig lägenhet.

Magistrarnas avancemangsmöjligheter var under 1650- och 1660-talen goda också därigenom att man till samtliga lärostolar vid akademien i Åbo utnämnde nya innehavare och att de till största delen utsågs bland dem som studerat vid akademien. Att man i relativt snabb takt utnämnde nya professorer sammanhörde med att de äldre lärarna i teologi avgick eller (i tre fall) blev biskopar, och att det i regel var professorerna inom den filosofiska fakulteten som avancerade till de eftertraktade och jämförelsevis välavlönade lärostolarna i teologi. Bland Wexionius' respondenter finns således en överraskande stor grupp (totalt elva) som inom kort befordrades till ett lärarämbete vid det egna universitetet.

Jämförelsen av studenternas ståndsbakgrund och senare uppnådda tjänstställning visar att det förekom en betydande social rörlighet. Ett tiotal präst- och borgarsöner blev slutligen domare eller högre civila ämbetsmän, och man kan även lägga märke till flera bondsöner som efter att ha försvarat avhandlingar och blivit magistrar avancerade till ställningen som kyrkoherde. Samtidigt framträder den sociala bundenhet som präglade studenternas möjligheter att avancera i ståndssambället klart; kyrkoherdesönerna utgjorde en dominerande grupp bland dem som blev kyrkoherdar och ett liknande mönster gällde bland dem som sökte sig till de civila banorna.

Sammanlagt avancerade åtminstone 18 respondenter till ett högre världs-

ligt ämbete. De blev i allmänhet häradshövdingar, assessorer och borgmästare och kom således att tillhöra det högre skiktet av ämbetsmän inom riket. En del av dessa ämbetsmän nådde med tiden betydande positioner, och bland respondenterna fanns hela fem vilka som ett uttryck för sina förtjänster nobiliterades. Det är ett välkänt faktum att man inom adeln just vid mitten av 1600-talet riktade kritik mot de talrika befordringarna av ofrälse akademiskt utbildade ämbetsmän. Det uppfattades som ett hot mot adelns ställning att studenter med borgerlig eller annan ofrälse bakgrund trängde fram på domar- och civilämbetsmannabanan.⁵⁵

Om man med ett ord skall besvara den inledningsvis ställda frågan – lyckades Michael Wexionius-Gyldenstolpes elever avancera till en tjänsteställning som motsvarade deras studieframgångar – blir svaret alltså obetingat ja. Omkring tre fjärdedelar av dessa studenter erhöll med tiden ett högre kyrkligt eller världsligt ämbete. En undersökning av dem som senare under stormaktstiden responderade för professorerna i praktisk filosofi och juridik kunde ge ett svar på frågan om möjligheterna att avancera till höga ämbeten då var lika stora, eller om den ökade tillgången på utbildade ämbetsmän hade lett till förändringar för studenterna i Åbo.

⁵⁵ Se t.ex. Björn Askér, 'Från godsägarstat till ämbetsmannastat. Byråkraterna, officerrarna och enväldets införande', Stellan Dahlgren, Anders Florén, Åsa Karlsson (red.) *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid* (Stockholm 1993), s. 70–77.

Gustaf III och Katarina II i Fredrikshamn 1783

HENRIKA TANDEFELT

Ett kondoleansbrev av kejsarinnan Katarina II till den unge Gustaf III, som just hade förlorat sin far, inledde brevväxlingen mellan de två suveränerna år 1771. Först sex år senare skulle de mötas personligen. Gustaf III besökte Katarina II i S:t Petersburg under en månad sommaren 1777.¹ Monarkerna och kusinerna beslöt att mötas på nytt en följande gång vid gränsen mellan deras riken. Sex år skulle komma att förflyta igen till denna sammankomst.

Gustaf III skulle göra en inspektionsresa till Finland och bad Katarina II välja en lämplig tid och plats för att de skulle kunna träffas. Valet föll på den 12 juni 1783 enligt den julianska kalendern (23 juni enligt nya stilen) i Fredrikshamn i kejsarinnans del av Finland. Där skulle de två regenterna träffas under två eller tre dagar. Gustaf III kom till mötet via Tavastehus och Parola malm, där han inspekterade de finska regementena. Det svenska Finland besökte Gustaf III som kung av Sverige, men vid gränsen till Ryssland och det Viborgska guvernementet antog han inkognitot *greven av Gotland*, samma namn som han hade antagit under resan till Petersburg år 1777. Katarina II reste från Tsarskoje Selo genom Viborg till Fredrikshamn. Hon var hela tiden Rysslands kejsarinna och självhärskarinna på resa i sitt eget rike och blev mottagen i enlighet med detta.

Mötet mellan Gustaf III och Katarina II styrdes av den etikett och det ceremoniel som alltid omgav härskare och deras hov, men också av en motsatt ambition att i en enkel omgivning undvika det ceremoniösa. De två sätten att

¹ Brevväxlingen är nyligen utgiven både på svenska (i en något förkortad utgåva) och franska (den fullständiga brevväxlingen). Se *Katarina II och Gustaf III. En återfunnen brevväxling* (Stockholm 1998) och *Catherine II et Gustave III. Une correspondance retrouvée* (Stockholm 1998). Tolkning, inledning och kommentar av Gunnar Proschwitz i bägge utgåvorna. Kungens resa till och vistelse i S:t Petersburg år 1777 har beskrivits utförligt i Magnus Olsson, *Katarina den stora och Gustav III. En månad i S:t Petersburg* (Stockholm 1998).

Greven av Gotland – Monsieur le Comte de Gothland – smickrades i S:t Petersburg år 1777 med detta stück. "Des Talens des Vertuz veut on peindre les traits On le fait aisement, en tirant Son Portrait" stod det under porträttet. (I Alexander Brückners Katharina die Zweite, Berlin 1883).

framtråda balanserades mot varandra i ett övervägt spel inför offentligheten. Forskningen har redan länge uppmärksammat hovceremonielet, statshandlingarnas utformning och mecenatskapet som medel att visualisera och utöva makt. Ceremoniernas och metaforernas symboliska sfär är en del av monarkers maktutövande, en maktens teater, vars uppgift är att lyfta suveränen till en position från vilken denne har rätt att härska oinskränkt. Både Gustaf III och Katarina II är kända för intresset för ett glänsande hov och förmågan att med uppträdande, tal och handlingar skapa en önskad *appearance* – de byggde upp övertygande roller som upplysta monarker och som den älskade landsfadern eller landsmodern. Man kan, med utgångspunkt i tanken om de två monarkernas liv och regering som ett rollspel, se mötet i Fredrikshamn som en stats-teater med några mäktiga huvudpersoner, långt flera roller och ett otal statis-

ter. En bild av en kejserlig eller kunglig *performance* av en övergripande berättelse eller historia, som reproduceras i personligt utformade scenarier är en god utgångspunkt att studera Gustaf III och Katarina II i Fredrikshamn 1783.²

Den turkiska frågan – och den danska

Gustaf III och Katarina II var två upplysta despoter i Europas geografiska utkant. Den förre var kung över ett rike som inte för länge sedan hade förlorat stormaktställning och landområden. Den senare var kejsarinna över ett rike i expansion, en europeisk stormakt i vardande, både vad gäller omfång och politisk betydelse. De var dessutom kusiner och aktiva aktörer på den europeiska politiska scenen. Oftast tillhörde de dock olika läger i det intrikata internationella allianssystemet.

Gustaf III:s syfte med sitt möte med kejsarinnan var att utverka hennes stöd, eller åtminstone passiva hållning, i frågan om ett krig mellan Sverige och Danmark. Hans önskan var att införliva Norge med Sverige. Kungens trumfkort var den turkiska krisen. Han hoppades att den ryska krigsmakten skulle vara bunden till ett förestående krig mot det ottomanska väldet. Då skulle Katarina II förhoppningsvis inte ha resurser eller intresse att blanda sig i Sveriges affärer, utan tvärtom vara intresserad av att sluta ett avtal med Sverige.

Gustaf III hade länge odlat planer på att erövra Norge och han hade försökt rubba det europeiska politiska allianssystemet, där Ryssland och Danmark efter statskuppen år 1772 hade ingått ett förbund för att skydda sig mot Sverige. Redan under kungens och kejsarinnans första möte, sommaren 1777, hade

² Likheterna mellan Katarina II:s och Gustaf III:s intressen för ett ståtligt hov och deras uppfattningar om sin politiska och historiska ställning konstaterades redan av Alexander Brückner i *Katharina die Zweite* (Berlin 1883), s. 371. Om Gustaf III har uppfattningen om kungens rollspel varit allmängods sedan länge. Erik Lönnroth gav idén ett konsekvent utförande i *Den stora rollen. Gustaf III spelad av honom själv* (Stockholm 1986), se också Marie-Christine Skuncke, *Gustaf III. Det offentliga barnet. En prins politiska och retoriska uppfostran* (Stockholm 1993). Peter Burke har i *The Fabrication of Louis XIV* (Yale University Press 1992) studerat Ludvig XIV:s roll och makt utgående från retorikens term *persuasio*, att övertyga, övertala. Om Katarina II och om ceremonins roll i det ryska hovet, se speciellt Richard S. Wortman, *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy I. From Peter the Great to the Death of Nicholas I* (Princeton 1995). Wortman lanserar i sin bok begreppet *scenario* med vilket han åsyftar kejsarnas och kejsarinnornas särskilda sätt att utforma en kejsarlig ”myt” eller berättelse om den höga och den oantastliga makten. Här kommer begreppet *scenario* att användas i en vidare bemärkelse.

dessa strävanden ingått i den svenska agendan. Katarina II var dock bägge gånger kallsinnigt inställd gentemot dessa ambitioner.³ Förhoppningarna kom alltså på skam, kejsarinnan ville inte ge upp sin allians med Danmark och den turkiska krisen kom sist och slutligen inte heller att blossa upp till ett nytt krig. Gustaf III var dock hoppfull, den 10 juli skrev han till Trolle:

[...] jag är högst nögd med min resa, vändskap, prevennanse och myckett mera förtroende än förra gången, alt characteriserar en stadgad och nyttig vänskap. Jag kan ej mera anförtro papperet. Turkiska kriget är säkert, man väntar stundeligen nouvelles at Printz Potemkin satt sig i possession af Crimeen, detta har jag af K: egen mun, blir Turkarne därmed nögda blir inter krig [...] detta vore et miracel men dessa skier ej mera i våra tider.⁴

Under hela sommaren ryktades det i Stockholm om den turkiska krisen och ett kommande rysk-turkiskt krig. *Dagligt Allehanda* följde med uppgifterna från S:t Petersburg och Konstantinopel. Det blev dock inte något krig mellan Ryssland och det Ottomanska riket den här gången. Gustaf III blev också tvungen att lägga sina egna krigsplaner på is, men bara för stunden. Fem år senare bröt ett krig mellan Ryssland och Porten ut och då slog också Gustaf III till – mot Ryssland.⁵

Sviterna

Den äldste svenske resedeltagaren i Fredrikshamn 1783 var Gustaf Philip Creutz: ogift poet, f.d. envoyé i Madrid och ambassadör i Paris samt sedan den 5 juni 1783 riksråd och kanslipresident. Han var som kanslipresident ett slags utrikesminister för det svenska riket. Viktigare var dock att han var en världsmän och stor kulturpersonlighet. I Paris, där han hade verkat sedan år 1766, hade han umgåtts med filosofer, författare, diplomater, ämbetsmän, hovmän och inflytelserika salongsvärdinnor. När han återvände till Sverige efter över tjugo år av utlandstjänst och efterträdde Ulrik Scheffer som kanslipresident var det uppenbarligen som kungens man, som en pålitlig och lojal tjänare. Det var Gustaf III själv som höll i utrikespolitiken efter Scheffers avgång.⁶

³ Se Olsson, *Katarina den stora och Gustav III*.

⁴ Gustaf III t. Trolle, 10.7.1783, Gustavianska samlingen, F 418, Uppsala universitetsbibliotek (UUB).

⁵ Om detta, se framför allt Lönnroth samt *Gustaf III:s ryska krig*, red. Gunnar Artéus (Stockholm 1992).

⁶ Gunnar Castrén, 'Gustav Philip Creutz', *Svenskt biografiskt lexikon* 9 (Stockholm 1931), s. 136–141. Hädanefter *SBL*.

I Fredrikshamn var Creutz med i egenskap av kanslipresident, men också som en belevad kosmopolit som kunde tala om Paris teatrar och om vitterhet. Han var den av de svenska kavaljererna som Katarina II verkade ha mest utbyte av. Creutz följde också med på resan till Finland som poet och allmän smakdomare för Gustaf III. Med kanslipresidenten följde också kanslisekretären Ulric Gustaf Franc.

De övriga deltagarna i den svenska sviten hade samtliga gjort karriär inom det militära, den för tiden sedvanliga banan för en adelsman. De flesta av dem var kungen närstående män. Överhovstallmästaren greve Adolph Fredric Lewenhaupt hade stött Gustaf III sedan statsvälvningen 1772. Han hade deltagit i kungens resor tidigare – år 1775, under Gustaf III:s ”eriksgata” till Finland, gjorde han ett besök hos Katarina II i S:t Petersburg.⁷ Generalmajoren och kammarherren baron Evert Vilhelm Taube hade också, som kapten vid Lätta dragonerna, deltagit i kuppen 1772 och blev samma år utnämnd till kammarherre hos Gustaf III. Taube hade länge varit den som stod kungen närmast vid hovet och det fanns en viss rivalitet mellan honom och den unge baron Gustaf Mauritz Armfelt, kavaljer hos kronprinsen, kapten vid livgardet och en av Gustaf III:s gunstlingar.

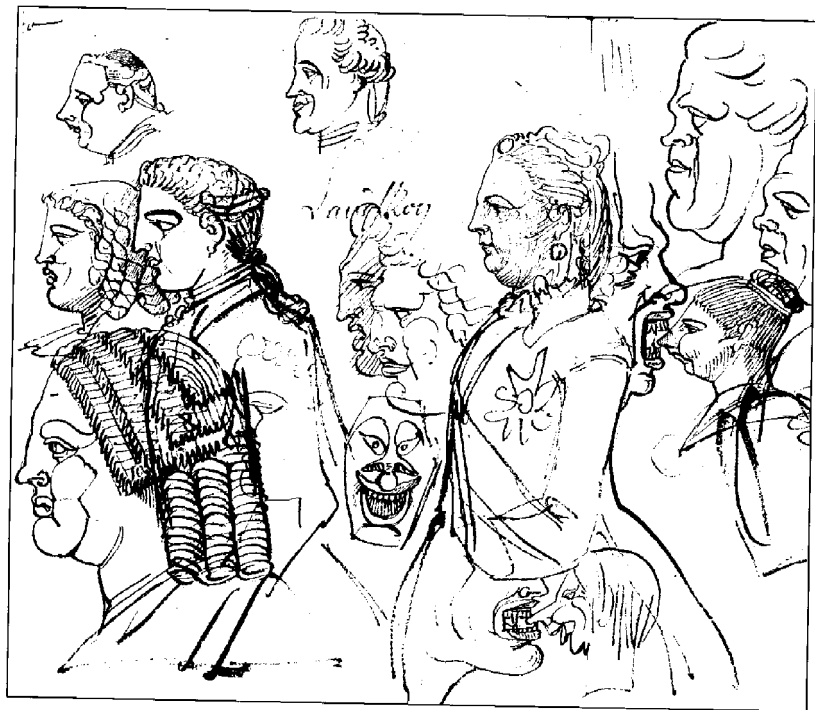
Det har sagts att Gustaf III försökte charmera Katarina II genom att ta med sig många unga män till Fredrikshamn. Hennes goda öga till unga män var välkänt i Sverige. Strategin ledde dock inte till några framgångar. Förutom ett fagert utseende kunde den 26-åriga Armfelt dock också erbjuda esprit och ett älskvärt glatt lynne. En viktig gemensam nämnare för kungen och Armfelt var teatern.⁸ Hovstallmästaren baron Hans Henric von Essen hörde också till svitens unga herrar. I Fredrikshamn måste von Essen ha varit med just i sin egenskap av charmerande och uppsluppen ung kavaljer.⁹ Ytterligare två unga herrar hörde till sviten: livpagen Carl Adrian Peyron och den yngste deltagaren, den 23-åriga majoren och överadjutanten hos konungen Fabian Wrede. Den unge Wrede, ”lille Vreden”, gjorde enligt von Essen en viss succé hos kejsarinnan.¹⁰

⁷ Hans Gillingstam, 'Lewenhaupt', *SBL* 22 (Stockholm 1977–1979), s. 603.

⁸ Om Taube: *Svenskt biografiskt handlexikon*. Ny upplaga. Senare delen (Stockholm 1906), s. 589. Om Armfelt: E. Lof Tegnér, *Gustaf Mauritz Armfelt. Studier ur Armfelts efterlämnade papper samt andra handskrivna och tryckta källor* I (Stockholm 1883), s. 183 och Stig Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsdömd kungagunstling i Sverige. Ärad statsgrundare i Finland* (Stockholm 1997), s. 37–47.

⁹ Nils F. Holm, 'Hans Henric von Essen', *SBL* 14 (Stockholm 1953), s. 576–580.

¹⁰ von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783, G. A. Reuterholms brevrexling 1773–1801, Sveriges riksarkiv (SRA).

Karikatyver av Carl August Ehrensvärd som förmodligen är tecknade i Fredrikshamn 1783. Katarina II till höger i ordensband och kraschan, sannolikt i gardesuniform. (I Sten Åke Nilssons 1700-talets ansikte. Carl August Ehrensvärd, Stockholm 1996)

Carl August Ehrensvärd hörde inte till kungens egentliga svit, men han var med under hela resan till Parola och Tavastehus, i Fredrikshamn och på hemresan på Sveaborg. Han var dock tydligen inte insatt i kungens krigsplaner även om han var chef för rikets högsjöflotta. "Jag har ej funnitt rådeligt at någott yppta för Gref Ernsvärd jag skal munteligen säga ordsaken",¹¹ skriver Gustaf III den 10 juli i ett brev till överamiral Trolle. Däremot finns några teckningar av Ehrensvärds hand bevarade från denna resa.¹²

¹¹ Gustaf III t. Trolle, 10.7.1783.

¹² Tex. finns det en teckning med påskriften "K.M. ledd af Armfelt går efter armbrötret längs finska arméen" i utställningskatalogen *Carl August Ehrensvärd. Tecknaren och arkitekten* (Stockholm 1997), s. 284. I Sten Åke Nilsson, *1700-talets ansikte. Carl August Ehren-*

Slutligen hörde kungens livläkare, assessor Elias Salomon till följet, och naturligtvis ett antal kammartjänare och annat tjänstefolk. Många fler svenskar dök upp under resans lopp, utan att höra till den egentliga sviten: friherre Curt von Stedingk, hovmarskalken friherre Bror Cederström, greve Posse, överstarna Klingspor och Hastfer, Sveriges chargé d'affaires i S:t Petersburg baron Gustaf d'Albedyhll m.fl.

Den ryska sviten var minst lika lysande som den svenska, bestående av de mest inflytelserika personerna i kejsarinnans närhet. Generalmajoren Alexander Andrejevitj Besborodko "lärer vara en slags Skröderhejm i det landet, åtminstone har han alldeles dennas figur, är också StatsSecreterare, men bär uniform af GeneralMajor och får militairisk honeur en consequence, han skall vara ganska vettig, talar illa, fort och otydeligt Fransyskan, men lärer vara en betydlig matador, ty han fick af kungen en ring om 5000 Rdl värd", skriver von Essen.¹³ Han hade uppfattat Besborodkos ställning rätt. Denne var ett villigt, lojalt och effektivt redskap för Katarina II:s utrikespolitiska ambitioner. Efter Nikita Panins död 1783 tog han i praktiken över alla Rysslands diplomatiska aktiviteter. Samma år var han med om att arrangera alliansen mellan Ryssland och Österrike och annekteringen av Krim,¹⁴ arrangemang som naturligtvis inte var i Gustaf III:s smak.

Furstinnan Jekaterina Romanovna Dasjkova var den enda kvinnan i kejsarinnans svit. Hon var en lärd dam i 50-årsåldern, nyutnämnd direktor för Vetenskapsakademien i S:t Petersburg och vittberömd som upplyst personlighet. Furstinnan Dasjkova hade känt Katarina sedan slutet av 1750-talet och hon hade spelat en viss roll under statskuppen 1762. Hon hade under två olika etapper vistats i Europa, speciellt i Skottland. Under sina resor hade hon umgåtts med Fredrik II, Voltaire, Diderot, Adam Smith m.fl.¹⁵ Också de svenska resenärerna hade hört talas om henne. von Essen skriver om henne: "hon har ganska länge varit ur brädet, har emedlertid rest, och varit en rund tid uti Skottland, har nu rott sig opp och är betydande, hon har mycket vett,

svärd (Stockholm 1996) finns på s. 223–225 skisser av Katarina II och av andra profiler som sannolikt härstammar från Fredrikshamn år 1783.

¹³ von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783.

¹⁴ Victor Kamendrowsky, 'Bezborodko, Aleksandr Andreevich', *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History* 4, red. Joseph L. Wiczyński (Academic International Press, Florida 1977), s. 107. Elias Schröderheim var svensk statssekreterare vid denna tid.

¹⁵ David M. Griffiths, 'Dashkova, Ekaterina Romanovna', *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History* 8 (1978), s. 192–193.

skall vara intrigent, är elljест utaf temmelig agreabelt umgänge, men har 50 år".¹⁶ Furstinnan förefaller att ha haft som uppgift att presentera lyckönskan- de undersåtar för kejsarinnan under resans olika mottagningar.

Den unge Alexander Dmitrievitj Lanskoj, som var kejsarinnans favorit, var enligt von Essen "den vackraste kar jag någonsin har sett".¹⁷ Essens pikanta beskrivning fortsätter: "ett huvud längre än jag, väl god från hufvud till fot, några och tjugo år gammal, och röd och vit som en ros." Han verkar ha varit på det klara med den unge mannens ställning, von Essen berättar att han har det "polska blå ordensbandet", det ryska röda och "det som är mycket att preferera för dessa bandstumpar, ungefärligen för en milion jouveler, ägen- dommar för lika så mycket, och, 10000 Rubel pour ses epingles ..."¹⁸ Den 25-årige Lanskoj samlade under sina år som kejsarinnans favorit en ansenlig förmögenhet. Han dog tragiskt ett år efter resan till Fredrikshamn.

Kammarherren greve Alexander Sergejevity Stroganov var en av kejsarin- nans nära vänner, som ofta följde med på hennes resor, men han var sällan inblandad i politiska frågor. Han hade varit långa tider i Europa, främst i Schweiz, Italien och Frankrike – von Essen noterar att greve Stroganov hade vistats länge i Paris.¹⁹ Han var dessutom en mycket förmögen man vars gäst- frihet och ståtliga receptioner var legendariska. Han var en stor mecenat för många konstnärer och författare och grundade ett konstgalleri, ett bibliotek, ett skulpturgalleri och skapade sin tids största ryska kollektion av konstföre- mål, som var öppna för studenter och annan publik.²⁰ Också greve Ivan Gri- gorjevity Tjernysjev, som var vicepresident vid kejserliga amiralitetskollegiet, var känd för sina storslagna middagar och baler och för sina extravaganta och dyrbara kläder. Under Katarina II:s tid var han en prominent figur i S:t Pe- tersburgs *beau monde*.²¹

Överstallmästaren Lev Alexandrovity Narysjkin tillhörde också den inre kretsen av vänner kring Katarina II som hade följt med till Fredrikshamn. Hans son, kammarherren Alexander Lvovitj Narysjkin och kammarherren

¹⁶ von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ 'Index & Biographical Table of References', *The Memoirs of Princess Dashkov*, transl. and ed. by Kyril Fitzlyon (London 1956), s. 318. E l m o E . R o a c h, 'Stroganov, Aleksandr Ser- geevich', *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History* 37 (1984), s. 217–218.

²¹ Robert E. Jones, 'Chernyshev, Ivan Grigor'evich', *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History* 7 (1978).

Katarina II:s svit bestod av personer som var framstående i lärdom, esprit, diplomati och välstånd. Den mäktige Alexander Andrejevitj Besborodko var en lojal högra hand för kejsarinnan i hennes utrikespolitiska strävanden. Efter målning av Lampi. (Portraits Russes du XVIIIe et XIXe siècles II:9).

Nikolaj Alexejevitj Golitsyn, som var med i den ryska sviten, hade uppenbarligen nyligen besökt Sverige.²² Dessutom ingick i sviten stallmästaren Michail Sergejevitj Potemkin, kusin till den beryktade furst Potemkin som under mötet fanns på Krim och avvaktade situationen där. Enligt von Essens beskrivning: "[H]an öppnade ej mun under hela tiden vi sågo honom, han talar ej något språk, knapt sitt modersmål, har dock hafvit den talenen att vinna på spel, mest på brik en milion Rubel, är fullsatt med jouter, och ser ej därpå

²² von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783.

bättre ut för det".²³ Slutligen deltog kejsarinnans hovmarskalk furst Fedor Sergejevitj Boretinskij samt kammarjunkarn Fedor Fedorovitj Vadkovskij.

En fördröjning i Tavastehus

Den 9 juni avreste Gustaf III och den svenska sviten från Stockholm till Åbo dit de anlände följande dag på kvällen.²⁴ Den 11 juni skyndade man vidare mot lägret på Parola malm, utanför Tavastehus. Före avfärden hann Gustaf III skriva ett brev till riksrådet Gyllenstierna om att hans möte med kejsarinnan var fastställt till den 27 juni i Fredrikshamn.²⁵ Samma natt klockan 4 kom man fram till lägret, sov några timmar, och följande dag var det dags för de militära övningarna.²⁶

Samma dag som sviten anlände till Parola malm, den 12 juni, råkade Gustaf III ut för en olycka. När han inspekterade den uppställda armén sköts kanonsalvor. Detta fick kungens häst att skygga och han föll av hästen. Kungen beskrev för riksrådet Scheffer hur han föll som ett paket, utan att varken han eller någon annan kunde säga hur det hade gått till – "je tombe comme un paquet a terre sans que moi ni personne ne pourra vous dire anpiste comment cela ce fait".²⁷ På detta följde en enorm uppståndelse. Brevens och minnesanteckningarna från resan kom alla efter detta att handla om Gustaf III:s arm, fallet ledde nämligen till att armen bröts mellan armbågen och axeln. Kungen, som i Parola skulle spela rollen av härförare och asketisk krigarkung i Karl XII:s efterföljd, förvandlades i ett slag till den sårade landsfadern.

Livpagen Peyron skickades omedelbart till Tsarskoje Selo för att meddela kejsarinnan om det skedda, kejsarinnan skickade sin kammarherre Fedor Vadkovskij till Tavastehus. Kurirer förde brev mellan Tavastehus och Tsarskoje Selo. Också Posse och Taube reste till kejsarinnan för att informera om kungens tillstånd och för att *faire l'honneur*. Kurirer skickades naturligtvis också västerut för att informera hovet och riksrådet i Stockholm.²⁸

²³ von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783.

²⁴ Gustaf Mauritz Armfelts dagbok, 10.6.1783, Armfeltska arkivet, Riksarkivet (RA). Avfärden rapporterades också i *Inrikes Tidningar* 12.6.1783.

²⁵ Gustaf III t. Göran Gyllenstierna, 11.6.1783, Riksmarskalken greve Göran Gyllenstiernas arkiv, I:57, Esplunda arkiv, SRA.

²⁶ Armfelts dagbok, 12.6.1783.

²⁷ Gustaf III t. Scheffer, 21.6.1783, Gustavianska samlingen, F 419, UUB.

²⁸ Kurirtrafiken kan man följa bl.a. med kvitton som bevarats bland Gustaf III:s räkenskaper. Det var J. Stjernvall, C.A. Peyron och F.A. Jägerhorn som utkvitterade medel av president-

Den 18 och 19 juni rapporterade *Dagligt Allehanda* och *Inrikes Tidningar* om olyckan och de följande veckorna följde tidningarna nogsamt med kungens tillfrisknande – de betonade kungens tålmod, munterhet och sinnesslugn.²⁹ De svenska tidningarna skrev mest om kungens person och om hur armbrottet läkte, inte ett ord om mötet med kejsarinnan. De följde nog med när kungen skulle kunna lämna Tavastehus, men berättade inte vart. Det är tydligt att resans viktigaste punkt doldes. Man ville inte att det skulle ryktas om krig eller om att Sverige höll på att byta allierad. Det var speciellt viktigt att danska och franska diplomater inte fick kännedom om mötet.³⁰

Under den påtvingade förlängda vistelsen i Tavastehus inrättade Gustaf III och hans svit ett litet utlokaliserat hov i provinsen. De tog emot många gäster och kurirer och den 26 juni höll kungen konselj.³¹ Man förefaller att ha inrättat sig enligt modell efter livet och rutinerna i Stockholm. Om morgnarna höll man *levéer* och om aftnarna höll man *cour*. Man roade sig bl.a. med att läsa högt. Kungen och tydligen också de andra höga herrarna mottog suppliker av undersåtarna i Finland, som önskade få ta del av kungen-landsfaderns välvilja under hans besök i den finska landsändan. Armfelt rapporterar nöjt i sin dagbok att flera personer (den 26 juni) fick komma med sina ärenden personligen till kungen. Speciellt tillfreds verkar han ha varit över att Gustaf III på hans inrådan hade understött en gammal veteran ”född 1693, tagen till fånga 1715 vid Kyro, blesserad och förafskedad 1741 med löfte om underhåll och i denna stund ej det fått”. Kungen befallde genast att den gamle skulle få 20 riksdaler och i Stockholm skulle pensionsfrågan arrangeras. Armfelt framhåller Gustaf III:s goda hjärta och kärlek till sitt folk med ett citat av kungen: ”när man kommer sällan till ett land bör man genom godhet och välgärningar och ej genom hårdhet och våld låta känna sin närvaro.”³²

sekreteraren Franc för resor till Petersburg och till Stockholm. Svenska regenters levnadsförhållanden, hov och egendom, Gustaf III. Handlingar rörande hovhållningen K 49, Kungligt arkiv, SRA.

²⁹ *Inrikes Tidningar*, 19.6.1783 och *Dagligt Allehanda* 18.6.1783.

³⁰ Resebreven från den kungliga sviten skrevs främst av kanslipresidenten Creutz, delvis av U. G. Franc. Dagen efter Gustaf III:s fall från hästen skrev Creutz om detta till riksmarskalken och riksrådet greve Göran Gyllenborg. Samma text ingick i förkortad och retuscherad form i *Dagligt Allehanda* och *Inrikes Tidningar* den 18 och 19 juni 1783, där partierna om Katarina II var bortlämnade. Se Creutz t. Gyllenstierna, 13.6.1783, Riksmarskalken greve Göran Gyllenstiernas arkiv I:57, SRA.

³¹ Armfelts dagbok, se bl.a. 15, 21 & 26.6.1789.

³² *Ibid.*, 26.6.1783.

Kungens arm tillfrisknade snabbt och snart var han på benen, eller åtminstone i vagn, för att inspektera trupperna enligt den ursprungliga planen. Den 27 juni lämnade Gustaf III och hans svit Tavastehus och anträdde resan mot Fredrikshamn. Första dagen tillryggalades ca 50 kilometer varefter man övernattade i Koskis – "maison de postes des plus mediocres".³³ Resan förlöpte bra och kungen hoppade över följande nattläger och fortsatte direkt till Lovisa dit man anlände klockan elva om kvällen den 28 juni. Han hoppades kunna överrumpla och komma till Fredrikshamn före kejsarinnan, men redan innan följet lämnade Lovisa den 29 juni fick Gustaf III budet att kejsarinnan hade anlämt dagen innan.

När kungen kom till gränsposteringen vid Lill-Abborfors antog han sitt inkognito.³⁴ Kejsarinnan hade sett till att greven av Gotland skulle kunna resa den sista sträckan till Fredrikshamn på det snabbaste och mest bekväma sätt. Under hela vägen från gränsen till Fredrikshamn försågs den svenska sviten med hästar som avlöste varandra vid täta skjutshåll. En rysk major ansvarade, enligt Franc, för arrangemangen och under sitt befäl hade han flera officerare, underofficerare, kosacker och ett flertal postryttare i uniform, som red hästar som skulle avlösa vid behov. Kejsarinnan hade gett order om att greven av Gotland eller hans svit inte skulle få betala för skjutkostnaderna. På halva vägen möttes de av *general en chef* greve Jakob Andrejevitj Bruce. Bruce följde kungen till hans kvarter i Fredrikshamn. Därefter skyndade sig kungen att genast besöka kejsarinnan.³⁵

Nach Friedrichshamn

Katarina den stora anträdde sin färd från Petersburg till Fredrikshamn den 15 juni g. st., d.v.s. den 26 juni n.st. Följet övernattade på den kejsarliga egendomen Osinovaja Rosjtja och fortsatte följande dag till Viborg. Följande dag fortsatte resan till Fredrikshamn dit man anlände klockan nio på kvällen. Kejsarinnans ankomst till Viborg och Fredrikshamn var en stor händelse för städerna. Viborg hade Katarina den stora besökt en gång tidigare, under en resa till Imatra fors år 1772.³⁶ Vid följande besök, sommaren 1783, hade staden gjort sitt yppersta för att ta emot sin kejsarinna på bästa sätt. Fredriks-

³³ Franc t. Scheffer, 30.6.1783. Schefferska samlingen, Greve Ulrik Scheffer V, SRA.

³⁴ Ibid., Creutz t. Gyllenstierna, 30.6.1783.

³⁵ Franc t. Scheffer, 30.6.1783.

³⁶ J. W. Ruuth, *Viborgs stads historia* I (Helsingfors 1903), s. 717.

hamn, som var en mycket mindre och mera provinsiell stad, besökte Katarina II endast denna enda gång.

Under resan, med ett "hov" bestående av en svit på tolv personer, var kejsarinnan och hennes omgivning mindre bundna av det stränga ceremoniel och den etikett som ständigt var närvarande i S:t Petersburg. För en sentida betraktare kan Katarina II:s resa ändå förefalla mycket reglerad och styrd av formens krav. Vägen kantades av lyckönskande undersåtar – militärer, civil- ämbetsmän, borgare och folk "av olika stånd" – som tog emot och tog avsked av kejsarinnan under hennes färd.

Om resans gång informerades kontinuerligt till S:t Petersburg där rapporterna med några veckors fördröjning kunde läsas i *St. Petersburgische Zeitung*. Läsarna kunde följa med var kejsarinnan hade stannat under vägen och druckit kaffe eller ätit och hur många kuvert taffeln var serverad för. Var kejsarinnan stannade för en paus, för mat eller övernattninng och vilka personer som uppvaktade henne antecknades dessutom i de s.k. kammarfurirjournalerna. Genom dessa källor får man en mycket god bild av hur resan gestaltade sig.³⁷

Katarina II fördes den 15 juni med en slup över Nevan till de vid den helige Samsons kyrka väntande vagnarna där hon bjöd furstinnan Jekaterina Dasjkova, Nikolaj Golitsyn och Alexander Lanskoj att dela hennes vagn och resan kunde börja. På kvällen, efter de 24 versten (motsvarar ungefär 24 km) till Osinovaja Rosjtja, väntade det första uppehållet med tillhörande hedersbetygelser och lyckönskningar. Vid infarten mötte en militär hedersvakt och följet mottogs av hovmarskalken och av ekonomiedirektorn von Engelhardt. Vid denna haltpunkt tog petersburgsborna avsked av kejsarinnan; magistraten och stadens borgare önskade henne med bröd och salt lycklig resa.³⁸

På godset Lindolova (Lintula), 33 verst senare, åt man middag följande dag klockan elva. Dit hade guvernören i Viborg Wilhelm Henrik von Engelhardt, guvernementets deputerade, häradets deputerade och det viborgska borgerskapets deputerade kommit kejsarinnan till mötes. De fick träffa henne före middagen och tilläts kyssa hennes hand. Middagen var dukad för tolv kuvert. I måltiden deltog kejsarinnans svit samt von Engelhardt och guvernementets representant von Kalman. Efter 39 verst, i Krasnoe Selo (Kyyrölä i

³⁷ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal* 1783 goda (S. Peterburg 1882).

³⁸ *Ibid.*, s. 266–267. *St. Petersburgische Zeitung*, 30.6.1783.

Mohla socken), på greve Ivan Grigorjevitz Tjernysjevs gods, välkomnade bönderna Katarina II med bröd och salt och förärade henne dessutom levande fisk. Greve Tjernysjev tilläts beträda kejsarinnans vagn varefter följet avnjöt kaffe och medhavd kall mat med dessert och frukter.³⁹

Klockan åtta på kvällen den 16 juni 1783 kom det lysande följet till Viborg. Härskarens intåg i städer hörde – vid sidan av kröningar, bröllop, dop och begravingar – till de stora uppvisningarna av grandör och magnificens i det ceremoniel som alltid omgav kungliga och kejsarliga vid denna tid. I Katarinas II:s intåg följde inte endast kejsarinnans svit, utan också en militäravdelning, därtill guvernören och de deputerade, som hade mött följet vid guvernementets östra gräns.

Också guvernementsstaden Viborg kunde ta emot kejsarinnan enligt skick och bruk. Staden var rikt smyckad och borgerskapet, militären, ämbetsmannakåren, prästerskapet och den lärda världen (representerad av stadens gymnasium) välkomnade kejsarinnan på hennes väg. Den trädkantade allén genom den Petersburgska förstaden var smyckad med girlander och pyramider och upplyst med lyktor. Kanoner avlossades, kyrkklockorna ringde och pukor och trumpeter hördes i hela staden. Intågsceremonielet hade dock börjat långt före ankomsten till förstaden. Fem verst utanför Viborg skjöts en signalraket som ett tecken på ankomsten. Signalen besvarades genast med kannon salut. Två verst senare möttes följet av militärmusik samt av greve Bruce och Tobolska infanteriregementet, som var uppställt till parad med sänkta fanor. På väg till staden inom fästningen åkte man genom förstaden för att sedan närma sig stadsporten till den gamla staden.⁴⁰

Utanför fästningen stod rådsherrarna och andra borgare anförda av borgmästaren Johann Carpén. Än en gång välkomnades Katarina II med salt och bröd. Vid glacisen stod överkommendanten baron von Delwig med samtliga stabs- och överfficerare från gränsbataljonerna. Dessa följde vagnarna till fots in till staden. Efter de militära stod guvernementsrådet von Schultz och alla civila ämbetsmän samt det grekisk-ortodoxa och lutherska prästerskapet. Stadens klockor klämtade och då följet inträdde genom stadsporten vid slottet

³⁹ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 268–270. *St. Petersburgische Zeitung*, 30.6. 1783. Förutom verkliga statsrådet von Kalman representerades guvernementet också av ståthållaren och hovrådet Dannenberg samt titulärrådet Klint. "Kretsens", d.v.s. häradets, deputerade var lagmannen och hovrådet Orracus samt kretsdomaren Beck. Abraham Jaenisch, Henrik Lado och Gustaf Wulfert representerade Viborgs borgerskap.

⁴⁰ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 270.

spelades musik med trumpeter och pukor.⁴¹ Innanför stadsporten stod alla damer av stadens adel och borgerskap. Framför den upplysta och med emblem och inskrifter smyckade skolan stod rektor Forsman med skolans lärare och elever.⁴²

Vid trappan till det Weckroothska huset på Katarinagatan, där kejsarinnan övernattade, stod köpmannen Philip Weckrooth och hans hustru Anna Elisabeth (f. Dannenberg). Då kejsarinnan steg ur vagnen möttes hon igen av guvernören von Engelhardt samt av stadens adelskap och borgare och av folk ur olika stånd.⁴³ Huset var mycket fint och påkostat – om köpmannen sade man att han var både slösaktig och fåfång. Väggarna skall, enligt legenden, ha tvätats med franskbröd och golvet med vin, så förnämt var det weckroothska hushållet.⁴⁴

Inne i huset stod på bägge sidor om trappan tolv små fröknar klädda som nymfer i vit taft med lagerkransar över axlarna. Flickorna strödde blommor ur små korgar vid kejsarinnans fötter och dottern till den år 1778 avlidne guvernören Nikolaj Henrik von Engelhardt överräckte ett ode på en dyna av atlas – ”Dich Russlands *Monarchin!* die alle Welt mit majestätischen Nahmen nennet, Dich, Heil Uns! nennen wie unsere huldreiche Mutter. Sey uns willkommen in Deinem Eigenthume, in unser Hertzen [...]”⁴⁵ Dikten, som snarare är ett prisande prosastycke, vänder sig till kejsarinnan som en landsmoder genom vars nåd också Viborgs invånare kan äta sitt bröd; ”undandra oss

⁴¹ *Ibid.*, s. 270–271, *Nachrich von Ihro Kayserlichen Mayestät, Catharina II, Kayserin und Selbstherrscherin alles Reussen, Allerhöchsten Gegenwart in den Städten Wiborg und Friedrichshamm vom 16 bis zum 23ten Junii 1783* (St Petersburg s.a.), s. 6–7.

⁴² *Nachrich von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*, s. 6–7, Ruuth, s. 717.

⁴³ *Ibid.* s. 6–7. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 271–272.

⁴⁴ När Katarina II besökte Viborg år 1772 övernattade hon i ett hus tillhörande Philip Weckrooths far, Johan W. Sonen var inte lika framgångsrik som sin far, han lyckades göra av med den stora förmögenhet som han hade ärvt och tre år efter kejsarinnans besök var Philip Weckrooth tvungen att sälja sitt hus till staten, som gjorde det till posthus. Ruuth, s. 711, Juhani O. V. Viiste, *Viihtyisä vanha Wiipuri. Kulttuurimuistojen, kuulujen puistojen, kauniiden tornien kaupunki*, 3:e uppl. (Helsingfors 1948), s. 78–79.

⁴⁵ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 272. *Nachrich von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*, bilaga 1. ”Dig, Rysslands monark, som hela världen nämner med majestätiska namn, Dig, hell! kalla vi vår huldrikaste moder. Var oss välkommen i din egendom, i våra hjärtan” (övers. J. W. Ruuth, s. 719). Den viborgska nymfen, som överräckte skriften, var dotter till N.H. von Engelhardt och Helena Weckrooth och hon var köpmannens systerdotter. Se Ruuth, s. 710, not.

aldrig Din moderliga hand". Hon ombeds ta emot nymfernas fattiga gåvor, blommor och deras barnsliga kärlek, som i jämförelse med praktens vid kejsarinnans hov måste te sig anspråkslösa. Dikten publicerades sedermera i skriften *Nachricht von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*

I köpmanshusets sal tog kejsarinnan emot stadens förnämsta ståndspersoner samt köpmannen Weckrooth med hustru. Vissa tilläts kyssa Katarinas hand, varefter hon drog sig tillbaka till de inre rummen. Den kejsarliga sviten avnjöt en aftonmåltid med stadens militära och civila ämbetsmän av högsta rang. Stadens bostadshus, alléer, skeppsbron, skolan, stadsporten, rådhuset etc. var upplysta till långt över midnatt. På kronverket S:t Anna som kunde beskådas från fästningen hade man uppfört en pyramid till minnet av Peter den stores erövring av staden år 1710. Året innan hade den mäktiga bronsryttarstatyn avtäckts i S:t Petersburg. De som smyckade Viborg inför kejsarinnans besök var medvetna om betydelsen av Peter den store och Katarina II:s egen framtoning som arvtagare till kejsaren och reformatorn.⁴⁶

Enligt *Nachricht von Ihro Kayserliche Mayestät ...* profilerade viborgarna sin stad som en rysk stad, undersåtarna betygade sin kärlek och lojalitet, man hyllade Peter den store och erövringen av staden 1710. År 1783 hade Viborg varit en rysk stad i 73 år. Katarina II var också viborgarnas huldrika härskarinna och moder. Guvernementsstaden Viborg, med sin närhet till S:t Petersburg, hade under 1700-talet dragit till sig flera adliga rysk-tyska ämbetsmän, som inte var främmande för livet i rikets huvudstad och närheten till hovet. De var tongivande för societetslivet i Viborg under denna tid. Förutom det ryska i Viborg under 1700-talet bör man dessutom betona det tyska. Viborgstyskarna hade en lång historia i staden, men det var speciellt under 1700-talet som de var dominerande. Det var ju också på tyska som stadens ungdom välkomnade sin härskarinna.

Följande morgon, den 17 juni, hölls stor *cour* klockan åtta för alla högre och lägre militära och civila tjänstemän, prästerskapet, magistraten och borgerskapet samt för stadens adliga och borgerliga damer inklusive nymferna från föregående dag. Dessa tilläts kyssa kejsarinnans hand, varefter hon klockan halv nio lämnade staden, under kanoners dån, pukor och trumpeter

⁴⁶ *Nachricht von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*, s. 8. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 272–273. Angående Katarina II och Peter I hänvisas till Nicholas V. Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought* (New York & Oxford 1985), s. 34–49. Riasanovsky undersöker dock egentligen endast det skrivna – predikotexter, tal, dikter etc. – och befattar sig inte med den här typen av illuminationer och pyramider.

och viborgarnas välsignelser och lyckönskningar, för att fortsätta resan mot Fredrikshamn. På fem versts avstånd från staden skjöts en signalraket som besvarades med ytterligare kanonsalut.⁴⁷

Samma kväll mot klockan nio anlände sviten till Fredrikshamn efter att på dagen ha stannat för middagstaffel i Säckkjärvi prästgård. ”Ståthållaren” för Kymmene härad, herr Lindén, som Katarina II tog emot sittande i vagn, och invånare av bägge könen från hela provinsen hade kommit för att välkomna den höga gästen i Säckkjärvi. Halvvägs till Fredrikshamn, i Pyterlax, byttes hästar. Två deputerade för Fredrikshamns stad, Anton Nath och Carl Bruun, välkomnade kejsarinnan redan där. Tre verst utanför staden skjöts en signalraket som besvarades med kanonsalut. Därefter möttes foljet på vägen mot staden av det Pskovska infanteriregementet under överste furst Lobanov och av regementets officerare, som följde de höga gästerna in i staden. Kejsarinnans vagn skall dessutom ha åtföljts av trettio pikbärande kosacker i full mundering, ordnade partals.⁴⁸

Fredrikshamn var illuminerat för att hedra kejsarinnans ankomst – rådhuset och bostadshuset var upplysta till midnatt. Kejsarinnans intåg längs med en med lampor upplyst allé kantades av välkomnande undersåtar. Vid alléns slut stod borgmästaren Johan Adolf Wising och stadens deputerade och borgerskap, vid glacisen, fästningsbranten, stod kommandanten i Fredrikshamn Taube med samtliga stabs- och överofficerare för därvarande bataljoner samt de civila ämbetsmännen, prästerskapet, skollärarna och eleverna. När kejsarinnans vagn inträdde i staden genom stadsporten välkomnades hon av den sedvanliga klockringningen. Innanför stadsporten mottogs Katarina II av stadens fruntimmer – enligt vissa uppgifter uppställda med de gifta på ena sidan och ogifta på andra. Kejsarinnan fördes till sin inkvartering – kammarfurirjournalerna kallar det hennes palats – där en militär hedersvakt stod givakt med sänkta fanor, musik och trummor. Där möttes hon av greve Bruce, en hovmarskalk och hovkavaljererna samt en mångtalig folkmängd av olika stånd. En ung gosse i herdeklädsel överräckte liksom i Viborg en dikt, eller gratulationsskrift, från stadens ungdom.⁴⁹

⁴⁷ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 273–274. *Nachricht von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*, s. 9

⁴⁸ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 275. *Nachricht von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*, s. 9–10, Sigurd Nordenstrengh, *Fredrikshamns stads historia 2* (Fredrikshamn 1909), 347.

⁴⁹ *Nachricht von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*, s. 10 nämner endast en ung herde. I 'Katarina

Också i Fredrikshamn spelade stadens invånare med i en *performance* om de lyckliga undersåtarna som tar emot sin högt älskade kejsarinna. Det handlar om konventioner och kulturella mönster eller koder i kombination med en också genuin glädje att få möta rikets högsta härskarinna, som i vanliga fall uppehöll sig i hovets och rikets högsta sfärer i S:t Petersburg. Samma mönster följdes som i Viborg. I välkomstskriften som överräcktes av ungdomen acklamerades Katarina II som en moder för sina många undersåtar, en "Landes-Mutter":

Mutter des Landes und unzählbarer Myriaden Menschen! segne Deine Kinder, segne uns, Deine Kindes-Kinder! O! wie sehr hüpfst doch unser jugendliches Hertz vor Freuden Dir entgegen! Unter dem Schutze Deines Adlers athmen wir Ruhe, spielen in jenen Fluren, wie die sanften Zephyre auf den Schwanken Blättern unserer Lauben spielen, die Spiele der Unschuld, und heute da die holden Winde Deine Ankunft uns zuhauchten, pflücken wir Blumen, die wir jetzt Dir huldreichste Landes-Mutter, opfern. Streut, sie auf den Pfad der *Monarchin*! Sie sind hinfällig, und morgen, wenn die aufgehende Sonne sie beschaut verwelkt. Bezeichnet also heute mit den Blumen die fortdauernde Treue, welche in den Hertzen unserer Väter, und die gantz den Landes-Mutter gewidmete Freude, welche in dem Busen Ihrer Kinder blühet. Die *Monarchin* siehet das Opfer unschuldiger Kinder nicht! Sey unsern Väter gnädig, so sind auch wir Kinder glücklich.⁵⁰

Följande dag, som var söndag, for kejsarinnan med följe klockan tolv till Rjasanska infanteriregementets kyrka i staden för att åhöra gudstjänst som förrättades av prästen från Kristi förklarings kyrka i S:t Petersburg. Före gudstjänsten hade sviten och övriga utvalda ur det ryska adelsståndet i Fredrikshamn sammankommit klockan tio. Efter kejsarinnans återkomst till sina rum gavs stor audiens för stadens ämbetsmän och borgare, både damer och herrar, varvid gästerna enligt samma mönster som i Viborg tilläts kyssa kejsarinnans hand.⁵¹ En anonym handskrift, som har publicerats av Reinhold Hausen, beskriver borgarkvinnornas provinsialla beteende vid audiensen: "de mesta svängde ryggen till midt för kejsarinnan; men det tokigaste var, att sen de kysst hand och kejsarinnan enligt bruket ville kyssa dem på pannan, så svängde de munnen till och kysste midt på munnen, så att hon flere gånger

na II:s möte med Gustaf III i Fredrikshamn 1783' (Meddeladt af Reinh. Hausen), *Förhandlingar och uppsatser* 20, SSLF 78 (Helsingfors 1907), s. 322 nämns två herdar och två herdinnor. Nordenstreng, s. 347 har använt sig av den senare berättelsen. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 275–276, nämner inga herdar eller herdinnor.

⁵⁰ *Nachricht von Ihro Kayserlichen Mayestät ...*, bilaga 2.

⁵¹ *Ibid.*, s. 11. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 276–277.

fick torka sin mun".⁵² Till egenheterna med livet i provinsen hörde inte bara den otvungna samvaron inom sviten, utan också lokalbefolkningens otvungna, obildade, sätt, som kunde gå stick i stäv med huvudstadens civiliserade och kultiverade beteendekoder och konventioner. Den okände skribenten berättar också att en del av dessa damer var klädda i kofta och kjol. Som kontrast beskriver han något senare de svenska herrarna Creutz', Taubes och Armfelts presentation: "Denna ceremoni gjorde de som de utläraste hofmän".⁵³

Middagen, som dukades för nitton kuvert, intog kejsarinnan med sin svit, guvernör von Engelhardt, den högsta lokala officerskåren samt Sveriges *chargé d'affaires* i Petersburg Gustaf d'Albedyhl. Sällskapet nåddes snart av budet om Gustaf III:s förestående ankomst och klockan 19 anmälde greve Jakob Bruce att han hade åtföljt greven av Gotland från gränsen och att denne nu var installerad i sitt hus. Bruce skickades tillbaka till den höge gästen för att inbjuda denne till "välvilligt sammanträffande". Klockan nio samma kväll kom kungen till det ryska "hovet" i Fredrikshamn åtföljd av greve Bruce samt en svit av sju kavaljerer. På trappan möttes greven av Gotland av Katarina II:s hovfuri, i följande rum fanns hovmarskalken och kejsarinnans svit, därefter trädde den höge svenske gästen in i kejsarinnans gemak. Klockan halv tio serverades kvällstaffel för 24 kuvert, till vilket de svenska kavaljererna Creutz, von Essen, Taube och Armfelt var bjudna.⁵⁴

De tre dagar som kungen och kejsarinnan vistades i Fredrikshamn kom att följa ett visst inrutat mönster. Man gick på visiter, åt middag, kungen och kejsarinnan förde privata samtal på tumanhand i Katarinas inre rum och på kvällen samlades alla för kortspel och konversation, sedan intogs kvällstaffel.

Ett lantligt scenario

Mitt emot den svenska kyrkan i Fredrikshamn, vid Rådhusstorget, fanns det s.k. stadshuset där Katarina II logerade under vistelsen i staden 1783. Huset, som var uppbyggt för resande "generalspersoner", var försett med en rätt stor sal som kunde användas för audienser "efter en mindre anspråksfull mått-

⁵² 'Katarina II:s möte med Gustaf III ...', s. 323. Hausen berättar att skriften har skänkts till det dåvarande statsarkivet med landshövding de Bruces papper av fru H. Nordensköld. (s. 322).

⁵³ *Ibid.*, s. 323-324.

⁵⁴ *St. Petersburgische Zeitung*, 30.6.1783. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 279-281.

stock". Gustaf III logerade i stadsföreståndaren Heino Erik Bruuns hus.⁵⁵ Förhållandena var anspråkslösa i jämförelse med livet vid de svenska och ryska hoven, även om det inte var fullt så primitivt som i de pörten i Parola där bl.a. Armfelt hade varit inkvarterad.⁵⁶ Vistelsen i Fredrikshamn kan, speciellt ur kejsarinnans perspektiv, ses som ett besök i den lantliga provinsens oförstörda miljö. Katarina II:s klädsel, umgänge och vanor bestämdes i Fredrikshamn av detta *lantliga scenario*.

Den östfinska landsbygden var dock ingen pastoral idyll för rokokoherdar och herdinnor, även om det just var i denna förklädnad som de finska ungdomarna tog emot sin kejsarinna. I ett brev av den 18 juni 1783 (g. st.) skriver Katarina II till storfursten och storfurstinnan om landskapet hon just har rest igenom:

Je suis arrivée vers le neuf du soir hier à Fridrichsham; depuis Wiborg nous n'avons vu toute la journée que deux oiseaux, encore l'un était-ce une corneille et l'autre un *rybolov*, cette contrée est toute dégarnie d'être vivans, il n'y a pas jusqu'au cousin qui ne l'habite pas, nous n'en avans pas vu depuis Assinova *rosja*, en revanche la multitude de pierres est innombrable et le terrain parait être roche, les habitations sont extrêmement rares de même que le terrain labourable, cependent les Finois sont parvenus à détruire les pierres et à les convertir en terrain labourable.⁵⁷

Katarina II beskriver det finska landskapet som kargt, stenigt och öde. Stenarna och klipporna var typiska element i ryska reseskildringar från Finland, i vilka landskapet ofta beskrevs som en sublim enslig vildmark.⁵⁸ I Katarina

⁵⁵ Nordenstreng, s. 346. Nordenstreng stöder sig i fråga om kejsarinnans logi på P. S. Wikman, *Sjö- och Stapelstaden Fredrikshamns Historia ifrån Stadens grundläggning intill närvarande tid uti Kronologisk Öfversigt, med föregående tafla af Kymmene gårds län* (Wiborg 1846). Se 'Historisk karta öfver Fredrikshamns stad och dess Omgifning' i Wikman. Stadens handlingar från år 1783 är enligt Nordenstreng (s. 346) förkomna. 'Katarina II:s möte med Gustaf III i Fredrikshamn 1783', s. 324

⁵⁶ Armfelts dagbok, 12.6.1783.

⁵⁷ 'Imperatriza Jekaterina II. Pisma i dokumenty, chranjasjtjilsja v archive dvortsja goroda Pavlovska', *Russkaja Starina*, nov. 1873, s. 654–655. "Jag anlände till Fredrikshamn i går kväll klockan nio; efter Viborg såg vi inte under hela dagen mer än två fåglar, den ena var en kråka och den andra var en *rybolov* [måås], denna trakt är helt fri från invånare, det finns inte ens en mygga som skulle bo där [?], vi har inte sett därav sedan Assinova *rosja*, däremot är mängden stenar oräknelig och jorden förefaller vara berg, hemmanen är extremt få liksom den brukbara jorden, finnarna har emellertid lyckats söndra stenarna och göra dem till brukbar jord."

⁵⁸ Raïner Knäpas, 'Resor i Finland', *Finlands svenska litteraturhistoria* 1, utgivare Johan Wrede (Helsingfors & Stockholm 1999), s. 195.

II:s skildring finns den ensliga och steniga marken, men det sublimes övergår i parodi då det är två vardagliga fåglar, en kråka och en mås, som möter rese-nären i landskapet, inte någon storslagen rovfågel. Sedan övergår kejsarinnan till mera praktiska resonemang. Hon beskriver svedjebruket och konstaterar att orsaken till den tunga och rökiga luften i trakten kring S:t Petersburg måste vara de flitiga finnarnas arbete. Därefter kritiserar hon de dåliga och smala vägarna i trakten, som ser ut som vägen till Moskva har sett ut under tidigare perioder.⁵⁹ I en biljett till Besborodko några veckor före resan hade Katarina gett direktiv angående resan och bl.a. undrat om det alls fanns några hus i Fredrikshamn där man kunde bo eller om man kunde slå upp tält någonstans.⁶⁰

Inte heller i de svenska beskrivningarna är Finland varken täckt och skönt eller sublimt och dramatiskt. ”Så mycket jag håller av Dig min vän, så mycket hatar jag Ditt fädernesland, vad finnarna i allmänhet äro dumma och stygga, så karar som qvinfolk det lär Du veta äfven så väl som jag [...] än deras fördömda språk, som liknar ingen ting, landet som också till stor del är ganska fult och obebott, nej min vän, om jag rår mig själf, är det sista gången jag ser Finland ...”, utbrister von Essen i ett brev till Reuterholm.⁶¹

På vilka sätt tog sig då Katarina II:s lantliga scenario ut? Under hennes resa mötte hon flera gånger representanter för folket. Det var inte endast de högsta militärerna, adeln och civilämbetsmännen som fick se sin kejsarinna, utan också vanliga borgare, bönder och folk av olika stånd välkomnade och lyckönskade Katarina II på hennes väg, ofta med den traditionella gåvan bröd och salt, och kunde få se en skymt av henne.

Kejsarinnans otvungna och ickeofficiösa samvaro i Fredrikshamn har ofta poängterats. Då har man speciellt pekat på hur hon talade med tillresta svenskar, som inte hade presenterats för henne, genom fönstret. Greve Carl

⁵⁹ 'Imperatritsa Jekaterina', s. 656.

⁶⁰ *Bumagi Imperatritsy Ekateriny II, IV 1774 okt.–1788 dek.*, Sbornik Imperatorskago Rus-skogo Istoričeskogo Obsjčestvo 27 (SIRIO) 1880, s. 261. I brevväxlingen mellan Katarina II och Gustaf III efter deras möte år 1777 nämns ett förestående möte explicit i Fredrikshamn ett antal gånger. Den 5 juli 1778 (g. st.) skriver kejsarinnan: ”Je ne sais pourquoi on lambine avec ma maison de Fridrickshamn, deux fois déjà j'ai dit au Cte: Bruçe de la bâtir ...” (Jag vet inte varför man sölar med mitt hus i Fredrikshamn. Jag har redan två gånger sagt till Greve Bruce att bygga det.) Något hus blev dock aldrig byggt. *Catherine II et Gustave III*, s. 126. Övers. i *Katarina II och Gustaf III*, s. 117

⁶¹ von Essen t. Reuterholm, 16.6.1783.

August Ehrensvärd talade med kejsarinnan på detta okonventionella vis, liksom överstarna Hastfer och Klingspor, vilka enligt von Essen "äfvén syntes uti fransyska fracken".⁶² De var klädda i vanliga – franska – modekläder och inte i den svenska nationella dräkten som Gustaf III hade infört år 1778.

Habit och parure

Det svenska hovets dräkter fanns i två varianter: vardagsdräkt och galadräkt, för både herrar och damer. Dessutom hade också en dräkt för borgare skapats. Den vardagsdräkt för det svenska hovet som kungen förväntade sig att hans svit skulle bära då de träffade Katarina II var svart med röda detaljer. Jackan var kort med små puffar vid ärmarna. Därtill hörde ett rött skärp, en svart slängkappa med rött foder, svarta skor med röda rosetter och naturligtvis svarta knäbyxor. Dräkten hade en starkt historiserande prägel, redan den mörka färgsättningen var otypisk för det rådande modet. Också snittet, den kort skurna jackan, hade drag av tidigare sekel. Man kallade dräkten för spansk eller burgundisk, någon sade att den var *à la Henri IV*, en av Gustaf III:s historiska hjältar. Kungen hade bestämt att dräkten skulle bäras under presentation vid utländska hov, vilket ofta ledde till konflikter med de svenska hovmännen som inte ville bli uttittade i sin originella klädsel.⁶³

I ett brev till Grimm beskriver kejsarinnan situationen så här:

Ce qui m'a paru assez singulier à moi, qui suis tout entournée d'uniformes, c'est que de ce camp suédois quantité d'officers étaient venus à Fredrikshamn, qui, la plupart, étaient des meilleurs familles de Suède; toute la journée je les voyais passer et repasser devant mes fenêtres, Fredrikshamn n'ayant plus que deux cent soixante toises, et quand je disais au roi de Suède: Que ne me les amenez-vous? je serais bien aise de les voir de plus près, – il me répondait: ils n'ont pas un habit décent pour paraître devant vous. Or, cet habit décent était d'oter l'uniforme suédois pour endosser un costume espagnol noir et ponceau. En-

⁶² von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783.

⁶³ 29.11.1783 beskriver Armfelt i sin dagbok en konflikt som uppstod under kungens vistelse i Florens: "... Kungen yttrade ej sin vilja precis, men var små ond d'avance och kunde intet decidera för sin egen parure. Baron Taube kom in och det disputerades i 2ne timmar då äntligen blef deciderat att vi skulle bära fransyska kläder utom då presentationer skedde vid något hov." *Resan till Italien. Gustaf Mauritz Armfelts resedagbok 1783–1784*, red. Rainer Knapas (Stockholm 1997), s. 69. Om svenska dräkten, se 'En dräktreform i tiden', *Katarina den stora & Gustav III* (Stockholm 1998), s. 261–263, Lena Rangström, *Kläder för tid och evighet* (Stockholm 1998), och *Hovets dräkter*, red. Lena Rangström, (Stockholm 1994).

nuyée de ces façons, j'ai pris mon parti: à mesure qu'ils passaient, en sa présence je leur parlais par les fenêtres, mes appartements étant au rez-de-chaussee.⁶⁴

Kejsarinnan kallar i brevet de i svenska dräkten skrudade herrarna för Don Gustave – "... mon très cher frère don Gustave" – och Don Creutz. Sentida kommentatorers uppgifter att kungen i Fredrikshamn var klädd i spansk dräkt grundar sig på denna passage hos kejsarinnan, som bör tolkas som kejsarlig spetsfundig karakteristik.⁶⁵

Nordenstreng skildrar kontrasten mellan kejsarinnans och kungens klädsel. Gustaf III:s dräkt skall ha varit garnerad med diamanter i alla sömmar och peruken var pudrad och försedd med många lockar. Kejsarinnan däremot tog emot i sin gardesuniform, prydd med serafimerordens blå band och ett enkelt litet kors.⁶⁶ Katarinas inställning till Gustaf III:s kläder kanske också berodde på att han inte förstod att klä sig korrekt till det lantliga sammanhanget. I S:t Petersburg hade han sex år tidigare blivit imponerad av all dyrbar ståt och prakt i den ryska huvudstaden och i det kejsarliga palatset Tsarskoje Selo och ville mäta sig därefter. I den finska provinsen ville kejsarinnan däremot dra sig tillbaka i ett mera informellt och privat umgänge i en enklare omgivning.

⁶⁴ *Lettres de Catherine II à Grimm* (1774–1796), utg. av Jakob Grot (1878), s. 282–283. "Något som föreföll en aning speciellt för mig, som är helt omgiven av uniformer, är att en stor mängd officerare hade anlänt till F från det svenska lägret, de flesta från de mest betydande svenska familjer; hela dagen såg jag dem passera och återvända under mina fönster, F är inte längre än tvåhundra sextio famnar, och när jag sade till kungen: Varför tar ni inte med dem? Jag skulle vara helt obesvärad av att se dem på närmare håll, – han svarade mig: de är inte rätt klädda för att uppträda inför er. Så, den rätta dräkten var att ta av sig sin svenska uniform för att ta på sig en spansk kostym i svart och högrött. Uttråkad av hans fasoner, tog jag mitt parti: allt eftersom herrarna passerade, talade jag med dem genom fönstret inför kungen, mina rum är i bottenvåningen."

⁶⁵ Hon fortsätter med att berätta för Grimm hur Creutz, som inte hade några fickor i sin "spanska jacka", var tvungen att sätta i sin hatt sådant som man i vanliga fall sätter i sin ficka. *Lettres de Catherine à Grimm*, s. 282–283.

⁶⁶ Nordenstreng, s. 349. Uppgifterna härstammar från P. G. Berg, *Svenska minnen på utländska orter* (Stockholm 1874), s. 164. Katarina II:s gardesuniform var grön med guldgaloner efter Preobrazjenska gardets uniform. I kammarfurirjournalerna meddelas att kejsarinnan under sin vistelse i Fredrikshamn var iförd "långa gardes- och arméuniformer" samt behagade bära svenska Serafimerorden. Greven av Gotland bar ryska Sankt Andreasorden. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 288.

I S:t Petersburg hade kungen besökt Vinterpalatset och beundrat kejsarinnans utsökta och enorma samling målningar, han hade besökt Alexander Roslin i dennes ateljé, träffat skulptören Etienne Maurice Falconet och gjort visit på kejsarliga konstakademin. Kejsarinnan roade också sin höga gäst med utflykter till sitt kinesiska lusthus i Oranienbaum, till slottet Monplaisir i parken vid Peterhof och till andra lustslott. Kungen imponerades av den diamantprakt han mötte vid det ryska hovet. Före resan till Petersburg hade han lånat juveler inte bara av sin mor änkedrottningen, utan också av hovjuveleraren Per Suther. De lånade juvelerna kom väl till pass och Gustaf III skrev till sin mor och tackade för lånet av hennes diamanter ”som har varit mycket nödvändiga för mig här eftersom man inte är klädd om man inte äger därav”.⁶⁷ Inramningen var av nödtvång en helt annan i Fredrikshamn. Inga ståtliga konstsamlingar, inga imponerande palatsbyggen, inga stora baler eller teaterföreläsningar.

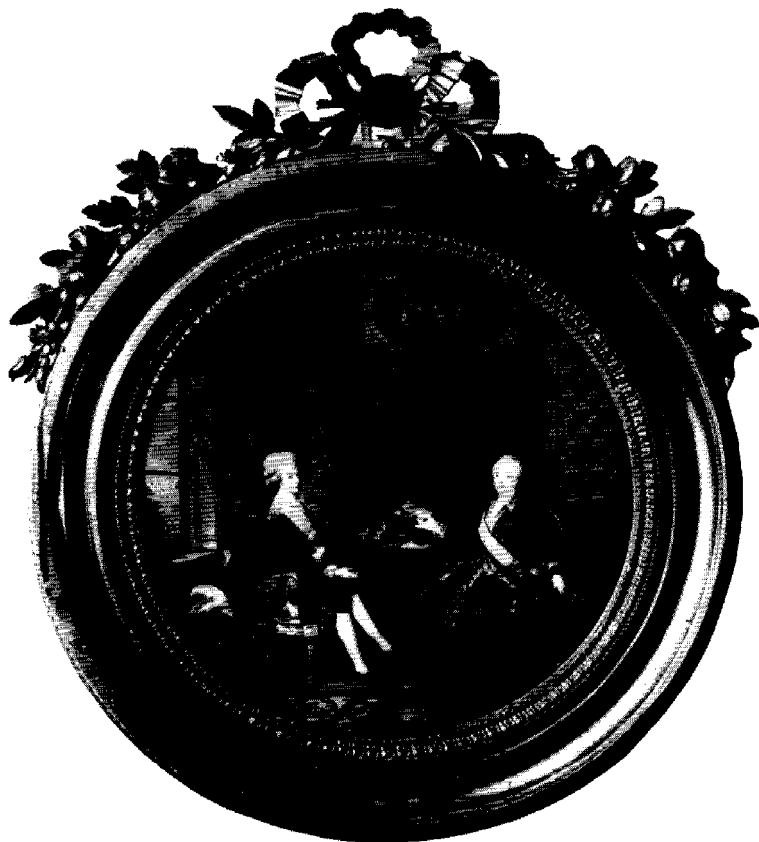
Dagordningen – förhandlingar, taffel och schack

Det finns inte några rapporter om de privata tête-à-têteerna mellan kungen och kejsarinnan. Vi har Gustaf III:s vittnesmål om hur förhandlingarna gick helt efter hans planer, kejsarinnan åter uttryckte i flera sammanhang sitt missnöje över att vara tvungen att sitta instängd med sin kusin under flera timmar. Av resultatet att döma var situationen densamma som i S:t Petersburg sex år tidigare då Gustaf III hade gjort sitt yttersta för att tala storpolitik och allianser med Katarina II, medan hon gjorde allt för att inte vara tvungen att delta i kungens planer.⁶⁸

Mötets viktigaste resultat uppnåddes kanske inte alls vid förhandlingsbordet. Måltiderna – middagstaffel och kvällstaffel – utgjorde viktiga gemensamma tillställningar vid hoven. Vilka som fick äran att äta vid kejsarinnans bord var naturligtvis av största betydelse. Den ryska svitens rapportering i *Sz. Petersburgische Zeitung* visar måltidernas betydelse – för varje middag och varje supé meddelades exakt hur många kuvert som hade dukats fram – och i hovfurirens journaler räknas alltid upp vilka som hade haft den äran. Före svenskarnas ankomst åt kejsarinnan med 11–17 personer. Under den svenska svitens vistelse i Fredrikshamn dukades det för 23–28 personer, med undantag för supen den 30 juni då endast 18 personer var bjudna. När greven av

⁶⁷ Se Olausson, *Katarina den stora och Gustav III*, s. 69–139, citatet s. 104.

⁶⁸ Om detta se Olausson, *Katarina den stora och Gustav III*.

Gustaf III och Katarina II vid förhandlingsbordet i Fredrikshamn. Gouache av Cornelius Hoyer 1783. (Nationalmuseum, Stockholm).

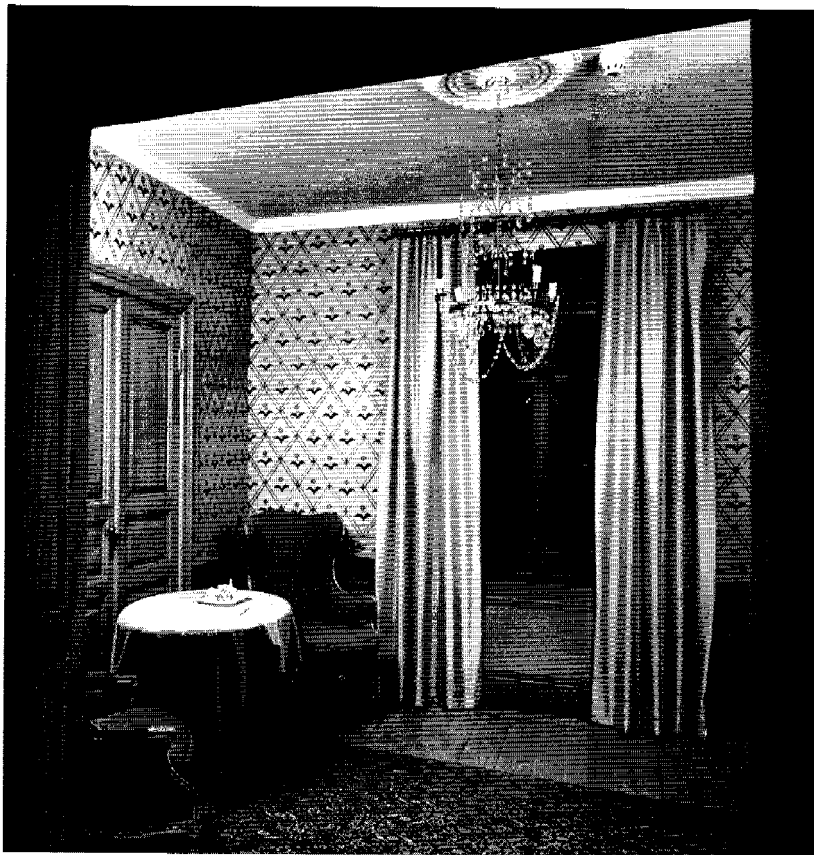
Gotland deltog i måltiden satt han på kejsarinnans högra sida.⁶⁹ Dessa måltider var ett utmärkt tillfälle för fri samvaro. Magnus Olsson berättar att Katarina vid måltiderna under greven av Gotlands vistelse i Petersburg år 1777 hade vandrat runt bordet och konverserat med sina middagsgäster stående bakom deras stolar. Några vittnesmål om detta förekommer inte från

⁶⁹ *St. Petersburgische Zeitung*, 30.6 & 4.7.1783. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 288–289.

En
i P
da

Fr
bo
I
ha
rik

7
felt
100

En rekonstruktion av förhandlingsrummet i det hus där Katarina II skall ha bott under sin vistelse i Fredrikshamn. Rummet invreddes på 1960-talet enligt modell av Høyers tavla. Möblerna är samtida. (Foto: Iiro Ylismaa, Fredrikshamns stadsmuseum).

Fredrikshamn, men nog om hennes älskvärda sätt att vända sig till alla vid bordet med speciella artigheter.⁷⁰

Den materiella sidan av måltiderna var överdådig. En silverservis från Paris hade medförts till Fredrikshamn och greven av Gotland serverades med tallrikar och bestick av guld. I övrigt dukades bordet med Eremitagets slipade

⁷⁰ Olausson, *Katarina den stora och Gustav III*, s. 115. Om Fredrikshamn, se t.ex. Armfelt's dagbok, 30.6.1783: "... middagen var munter efter vanligheten och Kayserinnan Hade 1000 attentioner för alla, af grefvens suite."

kristallfat och skålar och pryddes av dekorerade spegelplåtär. En kejsarlig middag måste gå till enligt vissa etikettsregler. Bakom greven av Gotland uppvaktade vid måltiderna Katarina II:s kammarpage, som assisterades av en *tafeldeker*, en taffeltäckare, och en *forsjnejder*, en förskärare. Stolarna som kejsarinnan och hennes höge gäst satt på vid måltiderna var dock vanliga.⁷¹

I flera källor rapporteras att man roade sig med att spela kort och schack. von Essen berättar att man drog lott om var man skulle sitta under spelet. Det var alltså slumpen i stället för etiketten som bestämde placeringen. Också i S:t Petersburg brukade kejsarinnan dra sig tillbaka för ett parti schack eller kortspel. Det strikta västerländska militära ceremoniel som Peter den store försökte införa vid det ryska hovet mjukades upp under de följande kejsarinnornas regering. Katarina II följde denna linje.⁷²

Man skall ändå inte överdriva kejsarinnans avsmak för ceremoni och Gustaf III:s etikettsbundenhet. Denna bild av mötet har i allra högsta grad underblåsts av kejsarinnan själv i hennes brev till sina vänner och till den svenska kungens fiender. Det handlar om ett visst sätt att framträda, att uppträda, en *apparence*. Trots att Katarina medvetet gick in för att framstå som otvungen och obunden av etikett kan man genom kammarfurirens journaler och andra ryska källor konstatera att hennes resa var starkt regisserad från början till slut. Hennes intåg och uttåg vid städer och inträdande i och utträddande ur de inre rummen följde samma mönster som i Petersburg och Moskva. Vilka som åt vid kejsarinnans bord var också reglerat. Inte heller Gustaf III var så ceremonlös som hon ville framställa honom. Han och hans svit brukade t.ex. promenera mellan sina egna kvarter och Katarina II:s "palats".⁷³

Frikostighet och överdåd

När de tre dagarna gick mot sitt slut och Gustaf III skulle lämna Fredrikshamn vidtog, enligt tidens sed, ett överlämnande av gåvor. Den kungliga och kejsarliga frikostigheten skulle manifesteras. Den traditionella gåvan i dylika sammanhang var olika typer av tabatièrer och ringar i guld, ofta försedda med monarkens porträtt.

⁷¹ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 289–290. Se även Nordenstrengh, s. 350. Parisservisen, en praktservis i fransk rokokko av François Thomas Germain, användes ofta under Katarina II:s tid och nämns ofta i kammarfurirens journaler. Se Marina Lopato, 'Katarina II:s samling av franskt silver', *Katarina den stora & Gustav III*, s. 579–582.

⁷² Wortman, s. 132.

⁷³ *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 280–281.

Gåvornas storlek var sedan föremål för diskussion och olika tolkningar. Gåvans värde och storlek korrelerade med mottagarens position. Gustaf III förärade både i S:t Petersburg 1777 och i Fredrikshamn fem år senare kejsarinnans aktuella favorit en ordensutmärkelse. Lanskoj fick kommandörstecknet av Nordstjärneorden, medan husaröversten Semjon Zoritj år 1777 hade mottagit storkorset av Svärdsorden.⁷⁴

von Essen konstaterar lakoniskt i ett brev till Reuterholm att kejsarinnans gåvor "voro ej särdeles magnifica, alla de Kungen gifvo voro vackrare".⁷⁵ Också furstinnan Dasjkova beklagar sig i sina memoarer långt senare över den present som Gustaf III förärade henne. Kungen gav henne en ring med sitt porträtt infattat av enorma diamanter, som hon beskriver som monstruös. Hon berättar att hon efter hemkomsten ersatte diamanterna, som hon gav till sin brorsdotter fröken Poljanski, med små pärlor.⁷⁶

Kejsarinnan förärade dock svenskarna förnäma gåvor. Creutz fick en dosa med kejsarinnans porträtt av 6000 rubels värde, som enligt von Essen var vacker och full av juveler. Baron Taube, greve Posse, von Essen och Curt von Stedingk fick dosor av varierande värde. Armfelt fick en stor ring med en solitär – "men ej av mycket värde emedan den är för platt." Stenbock, Cederström och Wrede fick också ringar värda några hundra rubel var. von Essen kommenterar surt att han inte förstår varför alla dessa herrar fick presenter då de alls inte alla hörde till kungens svit.⁷⁷

Gustaf III hade också förberett sig med gåvor till den ryska sviten. Förutom furstinnan Dasjkova fick också Besborodko en dyrbar ring. Magnus Olausson skriver i *Katarina den stora och Gustaf III* att den svenske kungen under sin vistelse i S:t Petersburg år 1777 hade blivit tagen på sängen av de överdå-

⁷⁴ O l a u s s o n, *Katarina den stora och Gustaf III*, s. 137.

⁷⁵ von Essen t. Reuterholm, 2-5.7.1783.

⁷⁶ *The Memoirs of Princess Dashkov*, s. 229. Se också 'Mémoires de la Princesse Dashkov d'après le manuscrit revu et corrigé par l'auteur', *Archiv Krazja Vorontsova* 21, s. 278-284.

⁷⁷ von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783. Det är den anonyme skribenten i "Katarina II:s möte med Gustaf III i Fredrikshamn" som vet berätta att Creutz dosa var värd 6000 rubel. Han anger också att Armfelts ring var värd 4000 rubel. Armfelt själv skriver att hans ring var värd 3000 rubel och att Creutz dosa var värd 7000 rubel. Armfelts dagbok, 2.7.1783. Huruvida de verkligen kunde känna till gåvornas exakta ekonomiska värde är osäkert. Olausson påpekar att gåvorna ofta i ett senare skede byttes mot reda pengar, vilket skulle förklara detta uppräknande av summor. Se M a g n u s O l a u s s o n, 'Den diamanbesatte Gustaf III', *Katarina den stora & Gustaf III*, s. 560. Kanske mättes storleken på äran också i pengar.

Snusdosa i guld med Gustaf III:s porträtt i pärlnam. Miniatyren av Gustaf III i svenska dräkten med blått ordensband donerades av kungen till Gustaf Mauritz Armsfelt. Dosan är stämplad i Köpenhamn, P. Hertz. (Foto: Welin 1961, Museiverket).

diga gåvor som från den ryska sidan förärades honom och hans svit.⁷⁸ 1783 hade svenskarna uppenbarligen försett sig med ett rikt lager av ståtliga souvenirer i form av dosor och ringar för detta ändamål.

Inte endast de respektive sviterna skulle föräras olika gåvor. Också betjäningen, värdarna och värdinnorna och den finska befolkningen skulle få ta del av den kungliga och kejsrerliga generositeten. Undersåtarna utgjorde delvis en publik för hovets storstilade magnificens, men de kunde också göras delaktiga av landsmoderns eller landsfaderns storsinhet. Den ryska betjäningen i Fredrikshamn fick av Gustaf III 3000 dr, Heino Bruun som upplåtit sitt hus för kungen fick 200 dr. och en guldmedalj. Greve Creutz gav åt sin värd, Carl Bruun, ett guldur, baron Taube åt sin värdinna 20 dr., baron Armsfelt gav 15 dr.⁷⁹ Bönderna som stått för skjutsen fick av kejsarinnan 25 kopek dagligen fr.om. hennes ankomst till hennes avfärd. Katarina II donerade ock-

⁷⁸ Olsson, *Katarina den stora och Gustav III*, s. 127–128

⁷⁹ 'Katarina II möter Gustaf III i Fredrikshamn', s. 325–326.

så pengar till olika behövande instanser i staden: Fredrikshamns skolgossar 200 rubel, fattiga i staden 200 rubel, stadskassan 8000 rubel årligen, hospitalinrättningen 2000 rubel, skol- och lärohus inrättade inom Viborgs guvernement 20 000 rubel årligen. Speciellt den ryska befolkningen, som hade varit mest försummad, gynnades av Katarinas dusörer.⁸⁰ Liksom Gustaf III i Tavastehus passade Katarina II på att visa sin välvilja för undersåtarna i ett guvernement, som hon besökte mera sällan. Båda levde upp till rollen av den goda fursten/furstinnan med bravur.

Bilden av det älskvärda och otvungna

Kejsarinnans *apparence* som älskvärd och otvungen värdinna upptogs med stor välvilja av svenskarna, som i brev och dagböcker har gett fortsatt liv åt kejsarinnans framträdande med dess gester och repliker. De förefaller att ha blivit överväldigade av kejsarinnan och hela sammankomsten. Creutz skriver efter hemkomsten i ett brev till Fredric Sparre om det vänliga mottagandet. Enligt många vittnesmål fattade Katarina speciellt tycke för den gamle kanslipresidenten.

... je Vous avoue que je n'oublierai jamais les momens charmans que j'ai passé à Fredrikshamn. Il est bien rare de voir des personnes de son rang réunir tant de dignité, de douceur et de gaieté ensemble et d'inspirer à la fois le respect et la confiance. Je ne sais pas comment cela s'est fait, mais le second jour je croiois déjà avoir veu [?] dix ans à Sa Cour et avoir contracté cet attachement que le temps rend si cher et si sacré.⁸¹

von Essen beskriver också i sina brev till Reuterholm med förtjusning Katarina II:s vänlighet. "Gumman sade oss något var då och då en höflighet, Hon hade till och med den oväntade attention och gracen att en gång fråga mig

⁸⁰ 'Katarina II möter Gustaf III i Fredrikshamn', s. 326, Nordenstreng, s. 352-353.

⁸¹ Creutz t. Sparre, 13.8.1783, Ericssbergsarkivet, autografsamlingen vol. 45, SRA. "Jag erkänner att jag aldrig kommer att glömma dessa charmerande stunder i Fredrikshamn. Det är verkligen sällsynt att se personer av deras rang [kungen och kejsarinnan] återförenas med så mycket dignitet, mildhet och glädje samt inge på en gång respekt och förtroende. Jag vet inte hur det gick till, men den andra dagen trodde jag redan att jag levat [?] sex år vid Hennes Hov och att jag hade utvecklat sådana kära och heliga vänskapsband som brukar växa fram med tiden." Sparre var tydligen i S:t Petersburg då kanslipresidenten skrev för Creutz skickade hälsningar till Lanskoj och till Besborodko, som han förefaller att ha fått ett mycket gott intryck av. Relationerna mellan de svenska och de ryska resdeltagarna fortgick tydligen åtminstone delvis också snare. I egenskap av kanslipresident var det naturligt att Creutz var i kontakt med speciellt Besborodko. Creutz t. Sparre, 10.7.1783.

huru jag var logerad, om jag hade uti mitt quarter vad jag behöfva, enfin i den genren talte Hon åt nogon var." Han skildrar också den unge Fabian Wredes prekära situation då han genom slumpen kom att sitta brevid kejsarinnan under ett kortspel då det spelades om pengar. Kejsarinnan gav honom hela tiden bra kort och råd om hur han skulle spela så att "lilla Vreden tycktes vara rätt embarasserad".⁸²

Också Armfelt har i sin dagbok antecknat pikanta replikskiften med Katarina II som har kunnat utgöra basen för små anekdoter om den ryska kejsarinnan. Den 30 juni på förmiddagen hade ett följe ur den ryska sviten kommit för att besöka greven av Gotland. "Jag gjorde dem mycket complimenter att ej Grefven kunde taga emot", skriver Armfelt, "och då gaf Baratinski mig ett kort med påskrift – La Baronne de friederichshamn en personne."

Det plaisanteriet af Kayserinnan releverades vid bordet och hon frågade mig si je n'etais pas bien étonné de voir une Dame se presenter de cette maniere-là, jag svarade därpå att första momenten begrep jag intet vad det skulle betyda och à la suite af min recit sade jag le Roy – Grefven af Gottland som märkte att jag förtalt mig sade voila mon incognito en bonne main – l'imperatrice repondit: c'est vrai, mais Monsieur Armfelt n'est pas le seul, car je sui rapelle quelqu'un qui hier au soir parloit du Roy, mon Père. Kungen som kände igen sig, skrattade tillika med oss andra och middagen slutade lika glatt som den var börjad.⁸³

Denna pikanta historia lever bl.a. vidare i P. G. Bergs *Svenska minnen på utländska orter* från år 1874.⁸⁴ I en annan anteckning för den 30 juni berättade Armfelt att Katarina II hade sagt några ord på finska åt honom.

Umgängskonsten och samtalskonsten som den utövades i Fredrikshamn har på detta sätt, speciellt genom Armfelts dagbok, dokumenterats för eftervärlden. Den lättsamma konversationen, de välvalda replikerna och den välavvägda balansen mellan respektfulla komplimanger och raljerande skämt utgjorde en egen konstform, som den galanta adelsmannen och adelsdamen skulle behärska vid sidan av konsten att skriva brev, författa tillfällesdikter, dansa, spela etc. Därför har det också varit viktigt att dokumentera speciellt vällyckade replikskiften och samla på anekdoter för att kunna krydda kom-

⁸² von Essen t. Reuterholm, 4.8.1783.

⁸³ Armfelts dagbok, 30.6.1783. "... frågade mig om jag inte var förvånad över att se en dam presentera sig på detta sätt ... och i följd av min berättelse sade jag Kungen ... Greven av Gotland ... sade se där mitt inkognito i goda händer – kejsarinnan svarade: det är sant, men herr A. är inte ensam, ty jag minns någon som i går kväll talade om Kungen min far."

⁸⁴ Berg, s. 165.

mande konversationer.⁸⁵ Samtalskonstens finesser måste ofta spåras just i denna typ av anekdotiskt material. En av de mera bestående berättelserna om kejsarinnan i Fredrikshamn är den om hur hon talade genom fönstret med tillresta svenskar, som inte kunde presenteras för henne för att de inte "var klädda". Än uppträder de som sig själva, men är klädda i franska kläder, än är de inkognito, klädda som köpmän och hantverkare. Katarina II:s *plaisanterie* att konversera med dem på ett mycket okonventionellt sätt har förts vidare både på den svenska och den ryska sidan, som ett anekdotiskt exempel på hennes utsökta vänlighet, humor och omedelbarhet.

Möten

Det var två suveräner som möttes i Fredrikshamn, även om Gustaf III hade antagit inkognitot greven av Gotland. Kungen kom till sammankomsten med stora politiska förhoppningar, redo att charmera, förtjusa och övertyga, men Katarina II gjorde allt för att förminska det hela till en familjär angelägenhet mellan två släktingar och vänner. Det var hon som i mötet med den svenska sviten kom att charmera och förtjusa, vilket svenskarnas brev hem vittnar om. Dessutom arrangerades under Gustaf III:s och Katarina II:s resor till Fredrikshamn flera möten mellan härskaren och hans/hennes folk med allt vad därtill hör av intåg, mottagningar, gåvor, handkyssar och suppliker. Den svenske kungens resa i sin del av Finland var präglad av det militära sammanhanget i Parola, medan kejsarinnans resa var mera glansfull. Gustaf III besökte under sitt liv Finland nio gånger, Katarina II endast två gånger, men de var bägge resande furstar. De levde inte sina liv dolda från undersåtarna inom sina hov, utan deras härskarroller var utåtriktade och deltagande.

Under resan fanns också ett tredje slag av möte, mötet mellan den svenska och ryska sviten. Både den svenska och den ryska aristokratin var uppfostrade och tränade i en internationell, snarast fransk, högreståndskultur, men det fanns också stora skillnader. Den ryska adeln var rikare och mera inflytelserik; den svenska adeln hade, trots den gustavianska lagstiftningen, större frihet gentemot monarken. Till serien av möten kan vi också räkna sammanträffandet mellan de aristokratiska resedeltagarna och ett provinsialt Finland. Intrycken var inte enbart angenäma. Av dessa olika möten är det egentligen de två första typerna som här har kunnat studeras fullödig. Hur sviterna såg på varandra och på Finland har endast belysts med några detaljer.

⁸⁵ Om detta se Peter Burke, *Samtalskonstens historia* (Göteborg 1995).

Om relationen mellan Gustaf III och Katarina den stora konstaterar Creutz "Hans Kongl. May:t har af Hennes Keyserl. May:t blifwit emottagen på ett sätt, som nogsammt utmärkt den öma personliga vänskap, hwilken längesedan emellan desse begge Souverains blifwit stadgad, och hwartil deras, för hwarandra hysande personlige tänkesätt, mera än blodsbandet, lagt första grunden."⁸⁶ Också presidentsekreteraren Franc skriver i sitt brev till Ulrik Scheffer att den varma relationen mellan kungen och kejsarinnan var verkliga rörande, "vraiment touchante".⁸⁷ I Katarina II:s personliga brev till Gustaf III uttrycker sig kejsarinnan i samma vänliga och *aimable* stil. Kungen är hennes käre bror och kusin, hon är hans goda syster, kusin och granne. Den 3/14 juni skriver hon:

C'est avec beaucoup de joye je viens d'apprendre Monsieur Mon Frere par la lettre qu'il Vous a plut de m'ecrire d'Abo en date du 11 Juin/31 May l'heureuse arrivée de Votre Majesté en Finlande. Je ne manqueré pas assurement de me rendre au terme marqué a Friedrichshamm ou j'aurai l'honneur de Vous recevoir mon cher Frere le mieux que je pourrai, dans un gite tres bourgeuis.⁸⁸

Följande dag har Katarina II nåtts av budet om olyckan på Parola malm och skickar sin kammarherre Vadkovskij till Tavastehus. Hennes omsorger om Gustaf III:s hälsa verkar vara ändlösa. Den 18/29 juni, just innan kungen kommer till Fredrikshamn, skriver hon att hon önskar att han skulle föredra sin egen bekvämlighet framför allt annat, hennes enda önskan är att minska hans plågor; "je meur de peur que cette route si rude ne l'augmente ..."⁸⁹ Också efter mötet skrev regenterna artiga brev till varandra där de försäkrade sin vänskap.

Att relationen mellan de två suveränerna inte var riktigt så omedelbar vittnar t.ex. Katarina II:s brev till Friedrich Melchior Grimm om. Kejsarinnan, som var en mycket humoristisk och stilistiskt driven brevskriverska, var synnerligen duktig på finslipade karaktärporträtt och skarpa formuleringar. Till

⁸⁶ Creutz t. Gyllenstierna, 30.6.1783.

⁸⁷ Franc t. Scheffer, 30.6.1783.

⁸⁸ Katarina II t. Gustaf III, 3/14.6.1783. "Det är med mycket glädje, Min Herr Bror, som jag genom Ert brev daterat i Åbo den 11 juni/31 maj, har fått veta om Er Majestäts lyckosamma ankomst till Finland. Jag skall inte låta bli att med säkerhet komma vid den fastslagna tidpunkten till Fredrikshamn var jag kommer att ha äran att mottaga Er, min käre Bror, på det bästa vis jag kan i ett mycket borgerligt logi."

⁸⁹ Katarina II t. Gustaf III, 18/29.6.1783. "Jag dör av rädsla att den dåliga vägen skall öka den [plågan]."

Potemkin skrev hon apropå kungens brutna arm att Alexander den store aldrig skulle ha fallit av hästen inför sin armé på det sättet. Gustaf III:s fåfånga, hans sätt att lägga stor vikt på etikettfrågor, hans pinsamma upptagenhet med sina egna och svitens klädsel kritiserades i kejsarinnans brev till Josef II.⁹⁰ Furstinnan Dasjkova kommenterar i sina memoarer att kejsarinnan tråkades ut av kungens sällskap. Kejsarinnan bad furstinnan ta emot kungen och göra visiten så lång som möjligt, skriver hon, ”det är uppenbart att Hennes Majestät ville ha mera tid för sig själv och mindre tid för kungen.”⁹¹

Både Gustaf III och Katarina II hade orsak att betyga sin innerliga vänskap, vänskapsbetygelser som vi kan följa i deras inbördes brevväxling, men också i vittnesmål över deras samvaro. Gustaf III behövde sin kusins vänskap för att kunna förmå henne att bryta alliansen med Danmark, Katarina II däremot använde sin älskvärdhet för helt motsatta syften. Hon betonade att betydelsen av mötet var de två vännernas och släktingarnas kära återseende. För henne var det ytterst viktigt att den svenske kungen höll sig passiv under ett rysk-turkiskt krig. Bägge hade också behov av att visa enad front mot resten av Europa så att ingen av de allierade skulle fatta några misstankar. Om Gustaf III brukar man säga att han närde en äkta beundran för sin äldre kusin, om Katarina sägs att hon fann den svenske kungen både fåfång och tråkig. Hur som helst, båda kunde, och behövde kunna, det vänskapliga beteendets retorik och koder – det hade de inte kunnat undvara vid sina hov. Mötet i Fredrikshamn blev på detta sätt också en föreställning i vänskap.

Slutspel

Den 22 juni/3 juli 1783 om morgonen lämnade både greven av Gotland och kejsarinnan av Ryssland staden Fredrikshamn. De första tre versten från Fredrikshamn åtföljdes Katarina II av generalmajoren Beklesjov med hans stabs- och överofficerare; guvernören von Engelhardt följde sviten till guvernementets östgräns. Vid uttåget dånade kanonsaluten från fästningen och staden var upplyst till kejsarinnans ära. Tillbakaressan följde samma rutt som resan till Fredrikshamn. Vid gränsen till det Petersburgska guvernementet möttes den kejsarliga sviten av guvernör Potapov, medan guvernör Engelhardt tog avsked. Vid avresan från Osinovaja Rosjtja den 24 juni (g.st.) presenterade furstinnan Dasjkova ditresta köpmän från Sibirien samt borgare

⁹⁰ Brückner, s. 375.

⁹¹ *The Memoirs of Princess Daschkov*, s. 228.

från Petersburg för kejsarinnan varefter man fortsatte mot Petersburg. Klockan ett kom den kejsarliga sviten till Çesmepalatset där kejsarinnan och hennes svit deltog i liturgin i kyrkan som var helgad åt Johannes Döparen. På kvällen anlände Katarina II slutligen till Tsarskoje Selo där storfursten Paul och storfurstinnan Maria Feodorovna hälsade henne välkommen.⁹²

Gustaf III:s hemfärd gick via Sveaborg där han deltog i en ceremoni vid Augustin Ehrensvärds grav. Ehrensvärd, mannen bakom Sveaborgs fästning och arméns flotta, hade dött redan år 1772, men först sommaren 1783 fördes hans jordiska kvarlevor till graven på Sveaborg. Den 5 juli 1783 slöt Gustaf III graven med en sten av marmor, som hade en förgylld inskription: "GUSTAF III insatte denna Sten den 5 Julii 1783". En murslev och en murhammare i silver hade tillverkats för tillfället.⁹³ Därefter fortsatte kungen sin resa till Stockholm med båt och den 9 juli 1783 anlände den kungliga sviten till huvudstaden. Följande dag skrev *Inrikes Tidningar* om kungens återkomst och meddelade att stadens borgerskap hade samlat in en summa om 4000 riksdaler specie för att man till kungens ära skulle kunna inrätta flera sängsängar för patienter med arm- och benbrott på det kungliga lasarettet. Sängarna skulle kallas för Luolais sängar meddelar tidningen, eftersom armbrottet skedde vid Luolais läger nära Tavastehus.⁹⁴

Efter hemkomsten beställde Gustaf III av den danske konstnären Cornelius Høyer en målning över mötet med kejsarinnan för att eftervärlden skulle minnas detta tillfälle. Høyer hade naturligtvis inte varit på plats i Fredrikshamn, men han hade redan tidigare, under en tvåårig vistelse i Petersburg, utfört porträtt av Katarina II och hade skisser i sin portfölj. I april 1783 hade Høyer anlänt till Stockholm och presenterat sig vid hovet där han fick nya beställningar. Kungen betalade 150 holländska dukater för en gouach föreställande de två härskarna, som blev färdig följande år och han förärade dessutom konstnären en guldrabatière.⁹⁵ I den cirkelrunda målningen sitter kej-

⁹² *St. Petersburgische Zeitung*, 4.7.1783. *Kamer-fur'erskij ceremonial'nyj žurnal*, s. 290–298.

⁹³ Seija Linnanmäki, 'Augustin Ehrensvärds gravvård – dess skeden och symbolik', *Sveaborg – samtiden och eftervärlden*, red. Magdalena af Hällström och Minna Sarantola-Weiss, Bidrag till Sveaborgs historia VI (Helsingfors 1998), s. 64–66. Se också redogörelse i *Inrikes Tidningar* 14.8.1783.

⁹⁴ *Inrikes Tidningar*, 10.7.1783.

⁹⁵ Torben Holck Coldning, *Cornelius Høyer 1741–1804*, Selskabet til Udgivelse af skrifter om danske mindesmærker (Köpenhamn 1961), s. 93–104. Målningens finns på Nationalmuseum i Stockholm. I Statens museum for kunst i Köpenhamn, i kopparstickssamlingen, finns en kopia, utförd i akvarellfärg, av W.A. Müller. (s. 103).

sarinnan och kungen vid ett bord. Kejsarinnan är klädd i den gröna gardesuniformen, kungen i svenska nationella dräkten i svart och rött. Någon oljemålning i full skala över detta tillfälle gjordes aldrig.

Något politiskt bestående skapades alltså inte av mötet i Fredrikshamn år 1783. Däremot kan eftervärlden fortfarande njuta av Højers målning som för evigt skildrar Gustaf III och Katarina II i hjärtligt samförstånd. Genom målningen och genom skriftliga framställningar av sammanträffandet i form av brev, dagböcker och anekdoter lever bilden av Gustaf III:s och Katarina II:s möte vidare. Dessa medel förmedlar de två suveränernas privata och offentliga framträdanden till eftervärlden. Tills vidare kan man säga att det var kejsarinnan som bäst lyckades bemästra performansen och styra både samtids- och efterväldens uppfattningar.

GRANSKNINGAR

Jorden som ö

Sverker Sörlin & Anders Öckerman, *Jorden en ö. En global miljöhistoria*. Bokförlaget Natur och Kultur. 235 s. Stockholm 1998.

Varför blev stadsdelen West End i London ett område för de rika? Hur kom biet till Nya Zeeland? Vad beror det på att Japans skogar mår så bra? Hur kommer det sig att alla finländare vet hur ett finländskt nationallandskap ser ut även om de aldrig sett ett sådant "i naturen"? Frågor av detta slag kan tänkas komma upp på en kurs i miljöhistoria. Då University of California i Santa Barbara år 1970 ordnade den första kursen i miljöhistoria infann sig fyrahundra förväntansfulla studenter i föreläsningssalen, får vi läsa i *Jorden en ö. En global miljöhistoria* av Sverker Sörlin och Anders Öckerman. Sedan dess har miljöhistorien slagit igenom i hela världen och under 1990-talet har miljöhistorien varit en av de snabbast växande riktningarna inom historieforskningen. Största delen av litteraturen på området skrivs fortfarande på engelska även om ett fåtal viktiga miljöhistoriska böcker har översatts till svenska. Sverker Sörlin, professor i miljöhistoria vid institutionen för idéhistoria vid Umeå universitet, har i ett tidigare arbete med titeln *Naturkontraktet* skrivit om "naturumgängets idéhistoria", men på det stora hela har den svenskspråkiga publiken fått ty sig till arbeten från den anglosaxiska världen, främst USA. Sverker Sörlin och Anders Öckerman, jägmästare och doktorand i idéhistoria, förser oss nu med den första svenska introduktionen till kunskapsområdet miljöhistoria.

Kunskapsfältet är brett – miljöhistoriens mål är att studera förhållandet mellan människan och naturen, eller kanske snarare människan som en del av naturen, i ett historiskt perspektiv. Att inrama området miljöhistoria är ingen lätt uppgift. Det är svårt att tänka sig en historisk händelse som helt skulle sakna en miljöaspekt, eftersom allt som människan tillverkar härstammar från naturen, och det hon känner och tänker avspeglar en världssyn som åtminstone till en del framspringer ur hennes miljö och ekologiska villkor. Miljöhistorien kan ses som ett perspektiv som studerar naturens plats i historien. Oron över miljöproblemen har lett till frågor beträffande naturskövlingens ursprung och historia: Hur har det kunnat gå så här? Är människan en ohjälplig roffare som skövlar den övriga skapelsen där hon går, eller kan historien ha något att lära oss om vårt förhållande till den övriga naturen? Fastän

miljöhistorien inte direkt kan svara på frågorna hjälper en bok som *Jorden en ö* oss att fördjupa vårt perspektiv på dagens problem och debatt.

Jorden en ö närmar sig området miljöhistoria från olika synvinklar. Boken är uppdelad i sex kapitel där de första tre handlar om händelseförlopp i naturen, ett slags naturhistoria, medan de tre senare kapitlen handlar om medvetande och förhållningssätt. Händelseförloppens historia berättar hur ekosystemen har förändrats, hur landskapet förändrat karaktär, hur ett nytt slags ekosystem, staden, har utvecklats. Den senare delen av boken beskriver människans sätt att uppleva naturen och hennes sätt att förhålla sig till det vi idag kallar miljöproblem.

Författarna har kallat sin bok en global miljöhistoria. Det finns mycket som talar för det globala perspektivet i miljöhistoriska sammanhang. Naturen följer inte nationella gränser; ett exempel på detta är att silvertillverkning i det romerska riket gav upphov till blyhaltiga nedfall ända i Skandinavien. Ännu svårare är det att begränsa "miljöhistoriska" fenomen innanför en stats gränser i dagens värld där handel, industrialisering och modern ekonomi skapar allt större block. Ett globalt perspektiv ger möjligheter att betrakta stora drag i utvecklingen, exempelvis hur nya växter och djur som människan infört påverkar ekosystemen på olika håll i världen. Det globala perspektivet möjliggör också komparativa studier. Miljöns karaktär och dess förändringar kan vara likartade i olika länder och världsdelar. Konsekvenserna av den europeiska expansionen för öar på olika håll i världen har många likheter.

Öar är ett av bokens bärande temata. I första kapitlet skildras förvandlingen i ekosystemen som bl.a. Hawaii, Nya Zeeland och Kanarieöarna undergick som resultat av européernas handelsresor och kolonisering. Det är idag svårt att förstå hur omvälvande följder européernas framfart har haft. Följderna är särskilt uppenbara på öar eftersom dessa ofta är isolerade från den övriga världen och utvecklar en egenartad flora och fauna, något som Darwin fick erfaras på Galápagosöarna. Samtidigt är öar mycket sårbara i och med att de i många fall helt kan sakna på övriga ställen vanliga bakterier, virus och skadedjur. Inte bara växt- och djurarter blev utrotade, utan också guanchederna och tasmanerna, Kanarieöarnas och Tasmaniens ursprungsinvanare försvann. De tre meter höga moafågeln som levde på Nya Zeeland hade inga fiender före människan, i detta fall polynesierna, kom till ön och fann att moafågeln var lätturladade byten – de hade inte utvecklat någon instinkt att fly och blev snabbt utrotade. Nya växter, djur, bakterier och virus infördes och de förvandlade snabbt ö efter ö till egenkännelighet. I Nya Zeeland präglas landskapet av vidsträckt ängar med betande får och bondgårdar med vakthund, häst och nötkreatur. Bin surrar över ängsblommorna och lyfter man blicken får man kanske se sparvar flyga i luften. Dessa arter är nyheter på Nya Zeeland, dit de har blivit införda på 1800-talet med spektakulär framgång. Nya Zeeland är ett ypperligt exempel på den "ekologiska imperialismen", för att använda ett uttryck myntat av den amerikanske miljöhistorikern Alfred Crosby.

Kapitlet om landskapen beskriver hur olika ekonomiska mönster och markutnyttjandeformer med tiden förändrar landskapet. Dessa mönster beskrivs som matriser som läggs över landskapet; en tidigare matris, exempelvis en traditionell jordbruksform som långsamt vuxit fram, kan ersättas av en ny. I ett landskap kan man vanligen se spår av olika matriser, historiska lager i naturen som en miljöhistoriker försöker läsa och tolka. Matristänkandet är ett bra sätt att åskådliggöra förhållandet mellan samhälle, ekonomi och ekologi. Det finns dock en fara att landskapet under matrisen lätt kommer att betraktas som en helt passiv, blott reagerande part. Bokens exempel visar att varken naturdeterminism eller tanken om naturen som passiv och formbar hjälper oss att förstå den komplicerade växelverkan som sker i förhållandet mellan människan och den övriga naturen.

Ett av exemplen handlar om historien bakom det karaktäristiska danska landskapet med bokskogar och klöverängar. Ekosystemen i Danmark har genomgått stora förändringar, men här är det inte människor från en annan världsdelen som har förvandlat landskapet. Danmark var före 1300-talets digerdöd ett mycket tätt befolkat land och de stora ekskogarna fick lämna allt mera utrymme för jordbruks- och betesmark. Efter den stora pesten minskade befolkningen, men på 1600-talet började den växa igen och ekosystemen pressades hårt för att tillfredställa jordbrukets, städernas och flottans behov. Resultatet var sand- och jordflykt med väldiga sandstormar som hotade odlingar och bostäder. I andra områden försumpades marken vilket ytterligare försvårade odlingen, och därmed försörjningen av människor och deras husdjur. Danmark undergick en ekologisk kris av stora mått.

Under 1700-talets senare hälft upplevde Danmark en "grön revolution". Man började binda jorden genom skyddsplanteringar, man utvann nytt land ur havet och ökade användningen av naturliga gödselmedel. Jorden märglades med kalk och kvävebindande klöver såddes. Klövern blev så dominerande i landskapet att den efter att ha odlats i blott några decennier kom att bli en nationell symbol. Både klövern och boken är växter som människan främjat – på bekostnad av många andra. I samspellet mellan människan och naturen förändras miljön och ett kulturlandskap växer fram.

Ett annat exempel kommer från Etiopien, där man lyckades hushålla med skogsresurserna med varierande framgång ända fram till 1900-talet. Etiopien, som idag är känt närmast för torkkatastrofer och inbördeskrig, har en lång historia som ett blomstrande och skogklårt land. Under 1900-talet har Etiopiens skogar dock minskat från 40% till, enligt vissa estimeringar endast 4% av landets yta. Inte bara jordbruket utan också klimatväxlingar har utarmat Etiopiens en gång bördiga högländer. Rubbningar i vattenbalansen och förändringar i mikroklimatet har småningom ödelagt landskapet.

Sörlin och Öckerman belyser kopplingen mellan politiska och sociala kriser å den ena sidan, ekologiska system, jordbruk och grödor å den andra. När befolkningen växer slutar de gamla samhällssystemen och jordbruksmetoderna att fungera och ekosystemen blir pressade. Resultatet är ofta en kris som

kräver nya lösningar i samhällsskicket och basnäringen. Också klimatförändringar och "naturkatastrofer" kan leda till samhälleliga kriser, något som bl. a. Emmanuel Le Roy Ladurie har visat i sina arbeten. I dag är tredje världens länder särskilt sårbara när det gäller torka och naturkatastrofer. Den växande befolkningen i dessa länder kommer att tvinga fram kreativa lösningar och stora insatser av biståndsorganisationerna. En kombination av traditionell kunskap och ny teknik kan förhoppningsvis leda till hållbara försörjningssystem, åtminstone i Etiopien, vars i grunden bördiga jordar fortfarande kan bära frukt.

Ett kort kapitel ägnas åt städer. Vi glömmer lätt att också staden är ett ekosystem med jord, växter, vatten och luft. Få företeelser i historien har påverkat miljön lika djupgående som urbaniseringen. Detta gäller både staden och den omgivande landsbygden, en gränzson som försörjer staden med livsmedel och som får ta emot dess avfall. Stadens täta befolkning producerar stora mängder avfall, använder mycket energi och lider av epidemier oftare än lantorsbefolkningen. En stor del av städernas miljöproblem förorsakas direkt av människans handlande, men också geografiska förhållanden påverkar urbana miljöers ekologiska stabilitet.

Ett fascinerande exempel på detta är spelstaden Las Vegas, som började växa under mellankrigstiden då par som sökte snabb skilsmässa, var tvungna att tillbringa den obligatoriska väntetiden i staden. Det numera legendariska underhållningscentret Las Vegas är byggt mitt i öknen och allting måste fraktas in med flyg. Eftersom hela området är asfalterat leder redan smärre mängder regn till översvämningar. Vatten är en bristvara i en stad där tusentals turister ligger och svalkar sig swimmingpoolar. Ett hotell roade sina gäster med att fylla bassängen med små "atomsvampar" efter provsprängningarna i Nevadaöknen utanför staden! Chanserna att utveckla ett fungerande kretsloppssystem i Las Vegas är så gott som obefintliga. Bokens formulering "en ekologisk grav, ett svart hål av resursförintelse" ger föga hopp.

En annan glittrande drömstad, Los Angeles, ligger i södra Kalifornien, som genom tiderna hemsökts av regnstormar, översvämningar, torkperioder, eldsvådor och mindre jordbävningar. Vi vet idag att sällsynt stabila förhållanden rått i södra Kalifornien under större delen av 1900-talet, men vi vet också att detta varit en historisk ovanlighet. I själva verket skulle miljöhistoriker (hade sådana funnits och blivit tillfrågade) ha varnat för bosättning av södra Kalifornien, spekulerar författarna. Naturkatastrofer och social oro har bidragit till att "rådslans ekologi" i allt större utsträckning har kommit att härska över änglarnas stad.

Stora städer överallt i världen skapar miljöproblem men det är kanske just i städer som lösningarna utvecklas. Städer experimenterar med miljöplanering och kretsloppstänkande, och många städer, bl. a. Los Angeles, en stad som vuxit omkring bilen, försöker minska privatbilismen genom biltullar. Stadens 5 miljoner bilar utgör ett betydande miljöproblem och det finns idag en medveten strävan och politisk vilja att minska utsläppen. Det handlar dock

inte bara om utsläpp. Frågor som sanitet, rent vatten och infrastruktur måste lösas för att befolkningen i världens snabbt växande städer skall ha möjligheter att leva ett värdigt liv. Sund miljöplanering är av yttersta vikt såväl i den industrialiserade världens städer som i tredje världen.

Miljöhistorien blir alltför lätt en uppräknings av problem. I ett kapitel med titeln "Problemen" ställer Sörlin och Öckerman frågan vad ett miljöproblem egentligen är. Är det ett begrepp som hör hemma i den moderna miljödiskursen eller kan man säga att hästkadaver som låg på gatorna och ruttnade i slutet av 1800-talet betraktades som ett miljöproblem. *Jorden en ö* visar att miljöhistoria inte bara är naturens och händelsernas historia utan också idé- och mentalitetshistoria. Att analysera miljöproblem innebär inte minst en utredning av vad som har betraktats som problem. Författarna ser miljöproblem som en kulturprodukt och som en del av en historisk och samhällelig process som kunde kallas etablering av miljöproblem.

En av de första skriftliga källorna som pekar på förekomsten av "miljöproblem" är Hippokrates *Om luften, vattnet och platserna* som lade grunden för naturdeterminismen, tanken att miljön påverkar människan. Här formuleras tidigt en fortsättningsvis framgångsrik idé om förhållandet mellan människan och den övriga naturen.

Bokens längsta och kanske allra intressantaste avsnitt är kapitlet som behandlar idéer och förhållningssätt. Förutom den viktiga diskussionen om miljömedvetandets historia studeras själva miljöbegreppets historia. Idag, när ordet miljö betraktas som en självklarhet och vi använder ord som miljöfundamentalist och miljövärsting, är det svårt att komma ihåg hur nytt det är i sin nuvarande användning. Den "miljö" vi talar om och bekymrar oss över, skriver Sörlin och Öckerman, var för mindre än ett halvsekel sedan ytterst vagt uppfattad. Men medan miljöbegreppet är förhållandevis nytt finner författarna miljödiskursens rötter redan i upplysningsmannen de Buffons naturhistoriska arbete *Des époques de la nature*. Upplysningsstiden var framstegsoptimismens tid då tankar om ekonomisk tillväxt började spira och naturen allt mer började betraktades som en ousinlig resurs.

Vad är naturen och var finns den? Naturen kan ses som en konstruktion som under olika tider i olika kulturer uppfattas som helig, som en givmild moder, som ett kaotiskt fenomen som bör kontrolleras, som oändlig resurs och numera som en ändlig resurs som genom vår kunskap och teknologi kan utnyttjas till att upprätthålla en "hållbar utveckling". Naturen har inte bara varit en materiell resurs, utan också ett ställe för rekreation och friluftsliv. Jaktparker var vanliga under medeltiden och under renässansen anlades många botaniska trädgårdar där växter från exotiska fjärran länder kultiverades och kunde beundras. I 1800-talets stadsparker strövade borgarskapet rofullt i den behagliga grönskan. Medelklassen började uppskatta vildmarken och sökte sig ut i skog och mark för att uppleva harmoni, äkthet och för att återhämta sig från stadens och arbetslivets buller och stress. Besöket i naturen följde vissa normer. Då Fontainebleauskogen blev ett populärt utflyktsmål

skapades vandringsleder och kartor som klart angav vad som skulle betraktas som sevärda mål. Sörlin och Öckerman talar om en konsumtion av naturen där man tillämpade visuella koder och kulturellt konstruerade hållningar och responser som egentligen härstammade från det urbana livet.

Jorden en ö samlar en mångfald av ämnen och tänkvärda berättelser mellan samma pärmar. Bokens olika temata knyts ihop i det sista kapitlet som handlar om miljöhistoria. De olika sätten att närma sig historien skapar tillsammans en helhet som får sitt sammanhang genom det miljöhistoriska betraktelsesättet. *Jorden en ö* är en bok för den som är intresserad av miljöfrågor och vill fördjupa sitt perspektiv på den aktuella debatten och för den som vill lära sig mera om vår hemplanet. Den är ett måste för alla som undervisar i historia eller miljökunskap. Bokens mångsidighet och uppläggning gör den till en utmärkt lärobok för grundutbildning vid högskolor och universitet.

Den andra röda tråden är förhållandet mellan det globala och det lokala. Författarna zoomar in jorden utifrån för att sedan göra nedslag i olika områden, från olika perspektiv. Utgångspunkten är den vackra metaforen med jorden som en skimrande men sårbar ö i universums mörka ocean. Man kan tolka det globala betraktelsesättet som ett ställningstagande för större hänsyn i miljöfrågor. Satellitbilden av vår planet trängde sig in publikens medvetande ungefär samtidigt som frågor rörande miljöns tillstånd började uppmärksammas i den offentliga debatten. Bilden visade oss vad forskare och massmedia talade om: resurserna på planeten Tellus var ändliga och vi borde lära oss att hushålla med dem.

Sörlin och Öckerman framhåller att den omtolkning av myten om det förflutna som miljöhistoriker svarar för har stor betydelse också för vår moderna tid. En av bokens förtjänster är att den stimulerar till reflektion över metanarrativ och stora perspektiv. Kommer miljöhistorien att stå för 2000-talets stora berättelse? Hurudana är våra nya berättelser och myter om människans förhållande till allt annat levande? Vilka metaforer skall vi använda?

Kanske vi borde se jorden som en ö, föreslår Sörlin och Öckerman. De drar en parallell mellan den situation som många tropiska öar upplevde på 1700-talet och situationen på vår ö jorden idag. Redan i slutet av 1600-talet, 200 år efter de stora upptäcktsfärderna, var det uppenbart att många nykoloniserade öar hade blivit överutnyttjade. Skogen hade huggits ned, erosion och utarmning hotade de tidigare paradisoarna och de oroliga kolonitjänstemännen insåg att något måste göras före öarna blev helt skövlade och obeboeliga. Om vi vill dra någon lärdom från miljöhistorien vore det kanske att den utveckling, som ägde rum på oceaners öar för 300 år sedan, idag har brett ut sig omkring hela den globala ön. Vi hotas av liknande problem men i mycket större skala. Skillnaden är naturligtvis den att medan det för 300 år sedan var möjligt att kolonisera nya öar har vi ingenstans att ta vägen.

Laura Hollsten

Renskötselns historia i norra Vitahavskarelen

J. Juhani Kortessalmi, *Pohjois-Vienan poronhoito. Talonpoikien poronhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922* [Renskötseln i norra Vitahavskarelen. Böndernas renskötsel: område, särdrag, ålder, ursprung och utvecklingslinjer till år 1922], Kansatieteellinen arkisto 41. 564 s., 58 fotografier, 15 teckningsblad, 20 kartfigurer. Engelsk och rysk resumé. Helsinki 1996.

Tidigare landshövdingen i S:t Michels län, J. Juhani Kortessalmi har skrivit sin avhandling om ett intressant problem som har kunnat avgränsas väl i tid och rum. Bitvis vidgas granskningen också utöver Vitahavskarelen, ty läsaren får bekanta sig med bl.a. renhushållningen på Karlö under 1700-talet, liksom även i Kajanaland, Pudasjärvi och Kuusamo samt mera allmänt med den icke-samiska renhushållningen, om vilken författaren använder benämningen böndernas renskötsel eller hemmansägarenskötsel. I undersökningens fokus står dock renskötseln i norra Vitahavskarelen, som vid behov jämförs med renskötseln på andra håll. Undersökningsmaterialet består av eget fältarbete och omfattande arkivforskning. Det material som Kortessalmi samlat in under sitt fältarbete är unikt och man kan bara hoppas att det skall komma till ytterligare användning.

Avhandlingen har varit under arbete i trettio år och detta avspeglar sig klart i greppet. Den ringaktning för teori som dominerade inom etnologin på 1960-talet och som här med författarens ord riktar sig speciellt mot den strukturalistiska infallsvinkeln inom anglosaxisk antropologisk näringsforskning, gör ett märkligt intryck i en avhandling publicerad i slutet av 1990-talet. Det paradoxala är att författaren i alla fall själv uppger att han granskar sitt forskningsobjekt "holistiskt också ur kulturekologisk synvinkel, eftersom det är fråga om en aktivitetssmiljö där människorna levde i naturhushållning; ett nära samband mellan natur och människa." Det är förnuftigt att författaren inte i efterskott försökt klistra på ett sådant teoretiskt avsnitt eller kapitel som ändå inte tillämpas i undersökningen, men i denna undersökning har jag inte heller kunnat finna den i inledningen nämnda kulturekologiska infallsvinkeln. Kulturekologin är i alla fall bara ett av flera tänkbara teoretiska perspektiv.

Bokens inledning är kort och tar upp undersökningens geografiska och tidsmässiga avgränsning samt målsättning, material och forskningsprocessen i korthet. I det följande ger författaren en översikt över huvuddragen i renskötseln i norra Eurasien genom att presentera bl.a. olika typer av renskötsel och renskötselregioner, men inte på ett heltäckande sätt. En presentation av den egentliga renskötseln eller av annan etnologisk forskning rörande naturhushållning saknas; författaren redogör för vissa äldre undersökningar rörande renskötsel, men de knyts till teorier rörande renskötselns ursprung och ut-

veckling. Det finns rikligt med undersökningar om renskötsel och man hade väntat sig att Kortessalmi i detta sammanhang hade redogjort för hur forskningslitteraturen traditionellt delat in renskötseln i Eurasien i fem typer beroende på om renen använts som lockren, för att bära bördor, som dragdjur, för ritt och om man använt renhund eller mjölkat renar.¹ Det är förvånande att indelningen saknas eftersom Kortessalmi i alla fall i samma avsnitt rätt ut bl.a. renmjölkning, användning av renhund och klövjeren samt analyserat i vilka "kulturformer" (JJK:s term) dessa bruk har förekommit. Antalet folk som bedrivit renskötsel i Eurasien uppgår till "omkring" 23,² av vilka Kortessalmi nämner knappt hälften och för vilka han till största delen använder föråldrade benämningar. Folkens benämningar på deras egna språk har redan etablerat sig i etnologisk forskningspraxis och dessa borde användas i synnerhet då Kortessalmi hänvisar till dagens förhållanden (s. 19).

Vid disputationen fäste opponenter uppmärksamhet vid flera begrepp (t.ex. kulturform, renstöld, etnicitet) som i undersökningen används i strid med rådande praxis inom etnologi och antropologi och vid några centrala begrepp (renhushållning, bonde) som inte definierats överhuvudtaget. Man har t.ex. skrivit mycket om renstöld, som får stort utrymme i Kortessalmis avhandling; denna litteratur hade varit relevant också för hans undersökning. Man får intrycket att Kortessalmi antingen inte känner litteraturen eller av någon anledning inte har velat använda den.³ Däremot hänvisar han till Samuli Paulaharju, Ilmari Manninen och T. I. Itkonen och skriver: "Renstöld är ju bland de renskötande folken en allmän 'arktisk olaf". Institutionen renstöld är emellertid en mycket mera mångfasetterad företeelse än en "arktisk olaf". Om Kortessalmi hade fäst uppmärksamhet vid dess funktioner och innebörd eller bl.a. ömsesidigheten hade bilden blivit mycket mångsidigare och sanningsenligare. Det är i alla fall sorgligt att skol-samerna ännu i detta sammanhang får rykte om sig att vara fräcka rentjuvar (s. 212).⁴ Det finns etnocentrism också på andra håll i Kortessalmis arbete,

¹ T.ex. S. Vainshstein, *Nomads of South Siberia. The Pastoral Economies of Tuva*, Cambridge Studies in Social Anthropology 25 (Cambridge 1980). K-Å. Aronsson, *Forest Reindeer Herding A.D. 1-1800*, *Archaeology and Environment* 10 (Umeå 1991) samt finska översiktverk över renhushållning.

² *Narodi Rossii* (Moskva 1994).

³ T.ex. den i Kortessalmis litteraturlösteckning nämnda H. Beach, *Reindeer-Herd Management in Transition - The Case of Tuorpon Saameby in Northern Sweden*, *Uppsala Studies in Cultural Anthropology* 3 (Uppsala 1981), s. 283-285. R. Paine, 'Spring Herd - Kautokeino 1961', *Ethnos* 3-4 (1987). E. Utriainen, *Saamelaisten taloudessa tapahtuneita muutoksia Enontekiöllä*, avhandling pro gradu i sociologi, Helsingin Kauppakorkeakoulu 1976. E. Lertinen, *Ympäristön hallinta ja suomalaisten ja saamelaisten kohtaaminen*, licentiatavhandling i sociologi, Turun yliopisto 1995. M. Linkola, *Enontekiön lappalaisten poronomadismi*, avhandling pro gradu, Jyväskylän universitet 1972.

⁴ K.M. Wallenius, *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* (1933). S. Kännö, *Mosku. Kertomus*

kan det bero på en "blindhet" förorsakad av att han rört sig på hemmarenbetet?

I slutet av det första kapitlet går Kortessalmi igenom den lappsck-finländska renskötelsns historia. Bl.a. i detta avsnitt påvisar han med hjälp av noggrann arkivforskning felaktigheter i tidigare forskares – t.ex. H. Tegengrens – dateringar av renskötelsns skeden. Med hänvisning till Tegengren har många forskare misstagit sig och "framfört" samma dateringar. Enligt Kortessalmi skulle finnarna ha lärt sig renskötelse av skogssamerna först i slutet av 1600-talet. Inläringen var framgångsrik särskilt i Kuusamo. I Kajanaland bedrevs bonderenskötsel under 1700-talet och i början av 1800-talet endast i landskapets nordligaste delar.

I det andra kapitlet ger författaren en detaljerad skildring av renskötelsen i norra Vitahavskarelen. Han granskar antalet renar och renskötelsns ställning i olika socknar, byar och ibland t.o.m. på enskilda hemman. Renskötelsen har varit en viktig binäring, vars betydelse inte var enbart ekonomisk. Kortessalmi utreder visserligen inte de egentliga näringskombinationerna, men han delar in de hemman som ägde renar i fem typer. Renskötelsns spridning till norra Vitahavs-Karelen främjades å ena sidan av behovet av betesmarker och å andra sidan av den ökade efterfrågan på renkött efter första världskriget. Dessutom hade renen en stor betydelse inom frakt och som transportmedel. Kortessalmi beskriver bl.a. de talrika formerna att utnyttja renar, renskötelsns arbetsår och naturkalender. Läsaren får följa med på frakt, i renskogen och renskiljningen. Ytterst intressant är det korta avsnitt där Kortessalmi behandlar "begreppsvärlden hos männen av folket" i norra Vitahavskarelen rörande rensens fysiologi och levnadsvanor. Detta är just det slag av beskrivning som man numera efterlyser i modern antropologi under benämningen "traditionell miljökanndom".

I samma kapitel förklarar Kortessalmi renbeteslagsinstitutionens ursprung och historia. Med stöd av arkivkällor från 1700-talet jämför han skogssamernas renskötelsepraxis i Kemi lappmark med motsvarande i norra Vitahavskarelen på 1920-talet. Genom att ytterligare stöda sig på renskötelseterminologi och folklig rättspraxis kommer han till slutsatsen att "renbeteslagets urform var sålunda en av nära grannar bildad rensamlingsgemenskap och renbeteslagets och renbetets rötter ligger i de renförbund och förbundsplatser som under rensamlingen skapades av skogslapparna i Kemi lappmark och området tidiga nybyggargårdar" (s. 189). Renbeteslagsinstitutionen byggde alltså på ett folkligt system, där renägare i närbelägna hemman och byar samverkade. Allmänt anses att renbeteslagsinstitutionen lämpar sig bättre för de finska bönderna och den har kritiserats just för att den underlåtit att beakta särdragen i samernas renskötelse. Kortessalmi är dock inte den första som fram-

poromies Aleksanteri Hihnavaarasta ja Lapin kenraali Kurt Martti Walleniuksesta vuosina 1900–1938 (1992). Jft V. -P. Lehtola, Wallenius. *Kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto* (1994), s. 227–228, 234–235.

fört denna iakttagelse om renbeteslagsinstitutionens förhistoria – åtminstone Eva Lettinen har nämnt saken i sin licentiatavhandling 1995. Iakttagelsen är förvisso värdefull och klargör bilden av renskötselns organisationshistoria.

I det tredje kapitlet redogör Kortessalmi för kontakterna mellan finnar och vitahavskarelare inom renskötseln. Det förekom en ekonomisk växelverkan i gränstrakten och handelns betydelse var stor. Renstödler var ett svårt gissel i gränstrakterna och enligt Kortessalmi drabbades renägarna på den finländska sidan särskilt hårt. Man försökte förhindra renstödler genom s.k. ”rengång” redan under tidig höst då marken var bar samt genom att bygga stängsel. Dessutom försökte man locka vitahavskarelare som inte ägde renar att ta anställning som renskötare. Renägare från Finland sökte och samlade renar samt vallade sina renar på andra sidan gränsen eftersom de egna vinterbetena var för små för de växande renhjordarna. Kuusamoborna bedrev en intensiv frakt med renar såväl till Bottniska viken som till Vita havet och Ishavet. Dessa livliga förbindelser bröts då gränsen stängdes 1922.

I det sista egentliga kapitlet reder Kortessalmi ut renskötselns ursprung i norra Vitahavskarelen. I det första skedet var renarna få, men antalet steg i början av 1800-talet då man började bedriva frakt med renslädar. Det tredje och sista skedet kallar Kortessalmi renkapitalism; då flyttades tyngpunkten till produktion och försäljning av renkött. I bakgrunden fanns en expanderande marknad för renkött i bl.a. Tyskland. Inom denna stordrift växte trycket på betesmarkerna, man blev tvungen att driva renar över allt längre distanser och på vissa områden började man rent av använda anställda herdar. Detta sista skede med stordrift för köttproduktion var likartat i norra Vitahavskarelen som på andra sidan gränsen, i Kuusamo och Kuolajärvi. I centrala delar var också renskötselterminologin densamma på båda sidor om gränsen. I båda områdena ”uppstod” en ny socio-ekonomisk gruppering, rika köpmannabönder, som ägde stora renhjordar och använde sig av avlönade rendrängar.

Likheterna mellan renskötseln i norra Vitahavskarelen och Finland byggs enligt Kortessalmi på en flyttningsrörelse från renskötselns centrum i Kuusamo till närbelägna områden i norra Vitahavskarelen, d.v.s. Pistojärvi, Oulanka och Kiestinki. Med flyttarna följde renskötselkulturen till ett område, som ekologiskt lämpade sig för näringen. I fråga om den centrala elementen – renskötselns teknik, arbetsårets gång och utnyttjandet av renarna – var renskötseln likadan i norra Vitahavskarelen och Kuusamo. Invånarna i det förra området tillägnade sig alltså renskötseln ”som sådan från den östra randen av bonderenskötselområdet i norra Finland, särskilt från Kuusamo” (s. 300). En faktor bakom renskötselns expansion var förutom de gynnsamma naturförhållandena att näringen passade ihop med andra utkomstmöjligheter samt med ödemarkslivets behov (renens betydelse som transportmedel). Också internationella faktorer spelade in, såsom en utvidgad fraktfart och efterfrågan på renkött.

Trots ett starkt historiskt grepp ägnas befolknings- och kolonisationshistorien (etniska grupper) och dess relationer till renskötseln inte någon större

uppmärksamhet. Inom den nordliga kolonisationshistorien ger den moderna forskningen, som förkastat den tidigare s.k. nybyggarteorin, en helt annan bild av t.ex. bebyggelsehistorien i Kemi lappmark.⁵ Detta är emellertid något som Kortessalmi inte beaktar på ett adekvat sätt. Vilken bakgrund hade bonderenskötarna; var de nybyggare eller skogssamer som blivit bofasta?

I åtta bilagor ges ytterligare exempel ur renskogen: rensökning på olika beten, renstängsel och renskiljande, renskötselns årsrytm samt användning av renar i hushåll och fraktforsling. Dessutom ingår en översikt över renskötselterminologin i norra Vitahavskarelen som jämförs med terminologin i andra områden. Kortessalmi har även utarbetat utförliga resuméer på engelska (35 s.) och ryska (42 s.).

Trots den kritik och de anmärkningar jag framfört har arbetet också sina förtjänster. Det ger en utmärkt skildring av en regionalt och tidsmässigt avgränsad variant av renskötsel, som tidigare har varit rätt okänd. Boken avslöjar också fel i tidigare tolkningar av arkivkällor och i dateringar. Arbetets egentliga förtjänst består i författarens kännedom om, genomgång och beskrivning av ett omfattande och mångsidigt material. Forskare och läsare som intresserar sig för renskötsel och lokalhistoria kommer därför att få ut mycket av boken. Kortessalmi har använt text av många olika slag för att underlätta läsningen. Rikedommen på exempel medför annars lätt en fara för att läsare från andra renbeten förirrar sig och inte finner hem från renhemmanen i Vitahavskarelen och Kuusamo ifall renrajdens spår hinner snöa igen.

Eftersom Kortessalmi utlovar (s. 41) att han kommer att fortsätta som renforsknare genom att skriva renskötselns historia i Finland, kan man bara hoppas att han hinner bekanta sig bättre med också annan etnologisk litteratur om renskötsel än vad han har gjort i sin doktorsavhandling.

Helena Ruotsala

Hur svensk var den svenska operan?

Marie-Christine Skuncke & Anna Ivarsdotter, *Svenska operans födelse. Studier i gustaviansk musikdramatik*. Atlantis, 428 s. Stockholm 1998.

Som bekant föll Gustav III för mördarens hand vid en maskerad i sitt eget operahus 1792. Han hade livet ut älskat teatern och under sina dryga tjugo år som Sveriges regent gjort vad som stod i hans makt för svensk teater och opera. För mycket, ansåg en del. I *Den stora rollen* utredde Erik Lönnrot på 80-talet Gustavs insats som regent med hjälp av ett från scenen lånat perspek-

⁵ T.ex. S. O n n e l a, *Suur-Sodankylän historia I* (1995), som finns i Kortessalmis litteraturförteckning.

tiv och kort därpå ägnades Gustavs retoriska fostran en ingående studie av Marie-Christine Skuncke. Vad särskilt gäller de så kallade spektaklen från kung Gustavs tid har de under 1900-talet hunnit fångla en lång rad forskare med allt från arkitekturhistoria till musikologi som akademisk hemvist. En forskningstradition på området har redan ett bra tag varit etablerad, med namn som Beijer, Breitholz och Bjurström, för att nämna några av de tyngst vägande på bokstaven b. Nu på 90-talet förefaller det som om intresset igen skulle vara i stigande, både i Sverige och utomlands (ex. artikelsamlingarna *Gustavian Opera* 1991; *Gustav III and the Swedish Stage* 1993).

Svenska operans födelse, titeln på Marie-Christine Skunckes och Anna Ivarsdotters nya arbete, skall läsas med tonvikt på svenska: det är opera framförd på svenska språket som studierna gäller, inte operaformens introduktion i Sverige. De italienska operor som på Lovisa Ulrikas initiativ uppfördes från och med 1755 faller därför utanför deras undersökning. Arbetet fokuserar på drottningens son Gustav och på hans svensknationella opera-projekt som fick sin början då *Thetis och Pelée* invigde Kungliga teatern 1773.

Början var alltså sen i Sverige. Operascener hade då under hundra års tid hunnit resas i de flesta hörn av Europa, mestadels i anslutning till furstliga hov. Men varaktighet och stabilitet hade ingenstans kännetecknat denna i särklass dyra konstform. Formen var dock inte obekant för alla svenska musikutövare. Så hade den s.k. Drottningholmsmusikens skapare, Johan Helmich Roman, gjort sina lärospån utrikes som violinist i Händels operaorkester i London några år omkring 1720, då den italienska operan höll på att nå sin höjdpunkt där. Men Roman fick aldrig chansen som operaintroduktör eller -kompositör i Sverige. De tonsättare som Gustav III långt senare anlätade för den svenska operan var som regel utlänningar som Naumann, Kraus, Haeffner och Vogler – d.v.s. tyskar som genom sin musikaliska skolning var mest hemma i det italienska manéret.

Lovisa Ulrikas introduktion av opera i Sverige hade följt mönstret i sekeltittens Europa med hennes preferens för den italienska serian. Detta var tiden då den förfinade "opera seria" av Pietro Metastasio's märke nått sin fulländning. Svenska drottningen, som visserligen höll sig med en fransk teatertrupp, inkallade italienaren Francesco Uttini som ledare för sin hovmusik. Själv kom ju Lovisa Ulrika till Sverige från hovet i Berlin, där italienskan var självskriven vad gällde musikdramatik, liksom franskan var det vad gällde hovkonversation. Det var inte bara tyska hov som lyssnade till italiensk opera, utan italienskan dominerade från Lissabon till S:t Petersburg.

Men med Gustav III blev fortsättningen i Sverige betydligt franskare: i hög grad formades den opera som framfördes på svenska efter franska förebilder. I Ludvig XIV:s hovopera fanns förebilden till Kellgrens och Kraus *Proserpin*, liksom till Wellanders och Uttinis *Thetis och Pelée*, men som regel lånade man mer ur senare franska genrer som "opéra comique". Anslutningen till det franska innebar också särskild omsorg om scendekoration, stora körer och

baletter, medan jämförelsevis mindre resurser ägnades rekrytering av stjärnsångare. Även om det franska börjat få ett större inflytande på musiklivet i andra länder efter mitten av 1700-talet, kunde den svenska musikdramatikens stora beroende av franska förebilder vara värd att understrykas starkare. Kanske just därför att en styrka hos författarna är deras ingående kännedom av den franska scenen och därför att bokens övergripande perspektiv är just franskt vad gäller referenser till världen utanför Sverige, så framstår beroendet mer som en självklarhet än som något värt en eller annan utredning.

Sveriges nära band till Frankrike för övrigt och det faktum att svensk operaverksamhet i större skala kom igång först på 1770-talet utgör säkert en del av förklaringen. Taget från en annan sida kunde den mindre välvilligt inställda ha frågat sig om den franska inriktningen berodde på att svenska kungen i jämförelse med andra europeiska regenter inte hade så mycket till övers för det rent musikaliska, d.v.s. att musiken intresserade honom mindre än teatern, som det framhålls i boken. Bland dem som framträdde som operakännare var det redan på 1770-talet en sliten kliché att man i Frankrike i gemen inte förstod sig på musik, en åsikt som flera franska upplysningsförfattare på sitt sätt anslutit sig till när de apploderat den italienska buffan i Paris och priset denna enklare italienska operaform som överlägsen den egna franska hövliga operatraditionen från Lully. Det var i alla fall inte så att Gustav skulle ha varit obekant med italiensk opera. Hur många nya föreställningar han hade tillfälle att ta del av under sin italienska resa framgår inte minst av Gustaf Mauritz Armfelts noggranna anteckningar i sin dagbok från denna resa (nyligen utgiven från trycket med kommentar av Rainer Knäpas). Men vare det hur som helst med kungens personliga förhållande till musiken, han lyckades i varje fall knyta högst dugliga, för att inte säga utmärkta, kompositörer till den svenska operascenen.

På 1770-talet när Kungliga teatern inledde sin verksamhet fanns på många håll tendenser till nydaningar inom det europeiska musiklivet. Christoph Willibald Glucks reformopera i nyklassicistisk riktning blev känd och omfattad på flera håll och Gluck, som mer än halva sitt liv varit en tonsättare av italiensk seria, lämnade själv Wien för Paris, där hans sista operor uruppfördes på franska. Paris hade givetvis länge varit ett europeiskt idécentrum, men blev det nu i ännu högre grad även i musikalisk mening. För det andra kändes den gryende romantiken i musiklivet och i allt fler försök att skapa opera på folkspråket, i Tyskland som Singspiel.

Till de många märkliga förvecklingar som 1700-talet bjuder på i så rikligt mått får väl räknas att det var en italienare, abbé Domenico Michele, som inför svenska vetenskapsakademien drog upp riktlinjerna för en svensknationell operakunst i liknande anda som den unge Herder samtidigt behandlade tysk kultur. Michele hade kommit till Sverige via Tyskland och hans intellektuelle meningsfrände och beskyddare var greve Bonomo Algarotti, bror till Francesco Algarotti, den teoretiske inspiratören, framom andra, för Glucks och Calzabigis operareform. Också utanför Sverige uppfördes opera

på folkspråket i allt större omfattning. Den unge Goethe var entusiastisk för den tyska operan och bidrog själv till operascenen med tysk lyrik, men senare i livet kom hans smak allt mer att italianiseras. På liknande sätt gick det på många håll i Europa: en nationell operakonst grundades, men den slog inte ut italienskan, som med vrmen för Rossini vid 1800-talets inbrott och den därpå följande belcanto-operan höll positionerna runtom i världen. Så har det förblivit och den som idag besöker Kungliga teatern vid Gustav Adolfs torg har alla möjligheter att få höra opera på italienska.

Men också den svenska operatradition som Gustav III instiftade och som primärt intresserar Skuncke och Ivarsdotter har lyckats överleva i tvåhundra år. Det övergripande temat i författarduons arbete kunde karaktäriseras som teatern i ideologiproduktionens tjänst. D.v.s. fokus ligger på Gustav III:s medvetna användning av scenen för att förhärliga sin upplysta och landsfaderliga regering, sina anfäder och Sveriges tidigare regenter, deras dygder och inte minst det svenska folkets nationella endräkt. Den konkreta utgångspunkten i kungens dramatiska projekt var att göra svenskan till scenspråk. När det gällde att skapa en nationalscen valde kungen att börja med det svåraste, operan, för att på denna väg bana väg för ett högklassigt drama på svenska. Den svenskspråkiga scenen var ett projekt som låg i tiden. Bl.a. hade åboboten Pehr Juslén i sällskapet *Utile Dulci* talat för en svensk nationalscen, för dramatik på svenska språket, dock inte för opera. Men själv ansåg Gustav att det dramatiska högspråk som inte fanns lämpligen kunde utformas om man började med opera i den högre stilen. Regeln för de gustavianska produktionerna blev att kungen valde ämne och gjorde egna utkast till intrigen för att sedan anförtro det praktiska utförandet åt sina sekreterare, Gudmund Jöran Adlerbeth och Johan Henrik Kellgren framför andra. Eller ur ett annat perspektiv: Gustav III bjöd till att göra de mest lovande poeterna till sina sekreterare.

Adlerbeth fick uppdraget att versifiera *Birger Jarl*, en medeltida berättelse med svensk-tyskt motiv som kungen själv skrivit för att fira sin bror Carls bröllop med en holsteinsk prinsessa 1774. Senare fick Adlerbeth i uppdrag att skriva verserna till den opera som skulle inviga det nya teaterhuset i Stockholm 1782, en uppbygglig historia i peruansk miljö om hur den gode vilden besegrar spanskt förtryck. Uppslaget till *Cora och Alonzo* hade hämtats ur en roman av upplysningsförfattaren Marmontel, som i Paris beskyddades av det svenska sändebudet greve Creutz. Gustavs propaganda-ambitioner inskränkte sig inte alltid till det egna landet, som Skuncke påvisar. Kungen kunde kvittera lånet av Marmontels upplysta fiktion med sin egen högst konkreta religionsfrihetslag, vilken översändes till fransmannen som förväntades sprida kännedomen om den svenske monarkens upplysta tänkesätt. Marmontels egen operaversion på temat skönheten och odjuret översattes i sin tur av en kvinlig poet och ingen kunglig sekreterare. *Zemir och Azor* versifierades av Anna Maria Malmstedt, senare känd som Lenngren och Kellgrens medarbetare i *Stockholms Posten*. Detta blad backade för övrigt upp den svenska operan och som tog ställning för Glucks reformer.

Av de kungliga sekreterarna var Kellgren otvivelaktigt en starkare poet än Adlerbeth och efter några mer trevande försök med operalyrik tog han ut stegen i de historiska styckena *Gustaf Wasa* och *Gustaf Adolf och Ebba Brahe*. Det är *Gustaf Wasa* från 1786 med patriotiska massscener och musik av Naumann som framom andra operor kommit att betraktats som en höjdpunkt i den gustavianska operan. Ett intressant drag i *Gustaf Adolf* från 1788, som lyfts fram av Ivarsdotter, är att enkelt folk första gången agerar med i seriös opera, nu som namngivna karaktärer och inte som en dansande eller jublande allmoge. Under ett ökande politiskt tryck i Sverige och ett år innan franska revolutionen räddar en svensk kung och svensk allmoge i tur och ordning varandra, en enkel soldat frälser Gustav Adolf, som själv räddar en fiskargosse i vattnena kring det stormpiskade Öland.

Även om det svenska språket intog operascenen blev musiken inte särskilt nationell. Det var ett steg som blev aktuellt först med 1800-talets nationalromantik, som Ivarsdotter framhåller. Däremot befolkades den gustavianska scenen av ett antal tidiga nationella stereotyper. Lappar, dalmasar och vingåkersbönder hörde till det galleri som kom att varieras åtskilliga gånger och med obetydlig respekt för det etnologiskt korrekta. För det mesta var det franska dansörer av hög klass som ledde allmogebaletterna. Särskilt tycks det sena sjuttonhundratalet ha fascinerats av lapparnas exotik, av det vilda, ursprungliga och magiska i det mest extemt nordliga Sverige kunde uppvisa. Det var ett förhållande som utnyttjades under Gustavs italienska resa när kungens svit på besök i Neapels berömda operahus kunde bjuda på svensk exotika. Gustav Mauritz Armfelt m.fl. hovmän fick uppträda i olika folkliga dräkter och bl.a. utföra en skidbalett. Men någon samisk musik fick aldrig tillträde till den gustavianska scenen, trots att det var en av operans kompositörer, tysken Haeffner, som enligt uppgift skall ha varit den förste som fick tillfälle att nedteckna jojk i notskrift.

Det är en stark sida hos Skunckes och Ivarsdotters skildringar av den gustavianska scenen, att också antiteserna, parodierna på Gustavs höga teatergenrer fått så stort utrymme. Den mera folkliga teaterverksamheten i Rotundan i Humlegården och Nya teatern vid Munkbron behandlas med lika stort intresse. I boken jämförs den parodiska tekniken med franska förebilder, den ursprungliga vaudevillen samt besläktade genrer. Parodierna var inte sällan mer eller mindre exakta avbildningar av den högre repertoaren. Den höga reperoaren ställd på huvudet, så att säga. Högt blir lågt, lågt blandas med högt: så uppkommer effekten. Därför kan de olika genrernas libretton med fördel läsas sida vid sida, eller rad för rad, såsom Skuncke med flera exempel visar.

Det vore dock ett misstag att tro att Stenborgs humoristiska produktioner inte skulle ha intresserat den kungliga dramatiska teaterns upprätthållare eller kungen själv. Arbetet lägger fram flera exempel som bekräftar motsatsen. I kontrast till vissa av tredje ståndets ideologer som Carl Christoffer Gjörwell, kunde eliten uppskatta att se den höga världen ställd på huvudet. Så roades kungen av parodin på sin egen *Birger Jarl* och föranstaltade att *Skeppar Rolf*

särskilt uppfördes på hovet. Här gjorde sekreteraren i nummerlotteriet, Carl Michel Bellman, lycka som "Marktschreier" med en av sina specialiteter, den tysksvenska rotväliska som även kryddar scener ur stadslivet i *Fredmans epistlar*. Kungen hade för övrigt egen loge på Munkbroteatern så han gjorde ingen hemlighet av att vara road av de lägre genrerna i teatervärldens hierarki. Men vad gäller Gustavs egna textutkast till operaproduktioner så blandade han sig inte i de komiska genrerna. Och för övrigt hade Carl Stenborg, själv ledande sångare på den seriösa scenen, monopol på musikaliska komedier.

Bokens epilog tillför ytterligare två aspekter på gustaviansk teaterhistoria. Svenska kungen kom att presenteras som antihjälte i en burlesk opera, ihopskrivnen av hans kusin Katarina den stora. I motsats till Gustav drog sig nämligen Katarina inte för att försöka sin egen penna i de lägsta genrerna. Hon avreagerade sig efter krigsutbrottet 1788 med att parodiera sin fiende i en enaktsopera. *Ynke hielte*, som huvudpersonen och operan fått heta i svensk översättning, klär sig efter deklamatorisk svada om kommande bragder i tidigare hjältars rustning och befinns för liten för krigarrollen, svärdet är för tungt, hjälmen halkar ner till midjan, dit också stövlarna når. Till musik av den högst kompetente Martín y Soler, som då verkade i Petersburg, gavs Katarinas parodi vid en sluten hovtillställning. Den andra aspekten gäller Gustavs egen begravning och hur den kom att iscensättas som en grandios opera med samma symbolspråk som utvecklats på Gustavs scener. Högtiden kröntes av en mäktig, mer teatralisk än kyrklig, begravningskantat av hovkompositör Kraus.

Genom att författarna koncentrerar sig på teaterpoesin och operakompositionerna får andra aspekter på den gustavianska musikscenen en knappare behandling. Ganska kursoriskt behandlas institutionerna, oraganisering och själva basen för operaverksamheten, d.v.s. hur det komplicerade teaterväsendet hölls i rörelse och hur det gick att genomföra ekonomiskt. Inledningsvis förkommer dock ett kort resonemang om vem som kan tänkas ha befolkad de gustavianska operasalongerna, d.v.s. om vem som kan ha haft råd och intresse att sitta på vilka platser på vilka teatrar. Tilläggas kan att en annan åbobo och yngre bekant till Juslén, Abraham Niclas Clewberg, började sin ämbetsmannakarriär med att svara för Gustavs spektakler och sköta räkenskaperna. Efter Clewbergs lysande sorgetal över Lovisa Ulrika hade Gustav gjort författaren, Kellgrens goda vän, till andre direktör vid kungliga spektaklerna.

Skuncke och Ivarsdotter har också valt att nästan helt förbigå operans artister, sångarna, vilket på sitt sätt kan tyckas lite märkligt då arbetet handlar om sångarkonstens högsta form. Inom den italienska operan som dominerade på kontinenten var kastraternas prestationer ännu på 1770-talet inkarnationen av vokalkonsten driven till sin spets. Även Orfeo, den tragiska hjälten i den nya gluckska reformoperans genombrottsverk, var en kastratroll. Givetvis kunde en svensk operascen inte göra anspråk på några kastrater, lika lite som andra nationella experiment med opera på folkspråket. Inte heller den franska operascenen nyttjade kastrater. Men på kontinenten fanns även kvinnliga

sopraner som lyckades höja sina gager i närheten av de manliga sopranernas, som alltså även de var synnerligen eftersökta. Ett högt kvalificerat sångargarde förblev vid många teatrar själva idén med operaverksamheten. I regel hade vokalisternas ställning varit sådan att kompositör och poet tvingades skräddarsy ariorna efter de ledande sångare som operahuset lyckats engagera. Detta verkar inte ha varit fallet i Sverige, åtminstone att sluta av författarnas sparsamhet med upplysningar på denna punkt. Medan det påpekas att kompositör och poet hade att kämpa mot och anpassa sig till varandra, utreds inte om någon anpassning till exekutörernas olika kvaliteter och olika specialiteter skulle ha ägt rum vid den svenska operan.

Avslutningsvis måste framhållas att det är ett verkligt nöje att hålla denna volym i handen. Förutom en mängd notillustrationer med musikaliska exempel till stycken under diskussion är boken försedd med ett rikligt bildmaterial med anknytning till operaproduktionerna. Dels finns många skisser av Louis Desprez, den fransman som Gustav III anförtrött den visuella gestaltningen av operans scen, och dels ett flertal fristående konstverk som varierar operornas tematik och på så vis vittnar om vilket inflytande operarepertoaren hade på den samtida kulturen. Skunckes och Ivarsdotters arbete utgör ett prunkande förråd av detaljer och uppslag, vilka ibland flödar så rikligt att det kan vara svårt att se skogen för träden. Till följd av rikedomen föreligger också en viss risk för läsaren att gå vilse och känna behov av någonslags karta som skulle ge en överblick av helheten. Huvudsakligen har arbetsförbelningen varit den att Marie-Christine Skuncke svarat för operapoesin och Anna Ivarsdotter för musiken. Då författarna tycks ha skrivit sina texter med stor självständighet förekommer ändå en del upprepningar: samma verk behandlas ett flertal gånger på skilda ställen, ibland ur olika perspektiv, men ibland med utgångspunkt i rätt likartade resonemang. Båda författarna visar nämligen stort intresse för den idémässiga och ideologiska användningen av operan. Enstaka engelska uttryck i rubrikerna och en stundtals väl kärv prosastil med korthuggna presensmeningar torde vara ungefär allt som kunde tänkas irritera någon mera finkänslig läsare av denna för övrigt så vackert presenterade volym.

Henrik Knif

Nordiska forskare blickar österut

Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien, red. Max Engman. Carlsons. 384 s. Stockholm 1996.

Det görs en hel del högklassig historieforskning om Ryssland och Östeuropa i Norden. Om detta vittnar bl.a. festskriften *Väst möter öst*, som har tillägnats professorn i nordisk historia vid Åbo Akademi, S u n e J u n g a r. Skribenterna är experter på Ryssland och Östeuropa från Sverige, Danmark, Estland

och Finland. Resultatet är en intressant festskrift, vars alla artiklar på ett naturligt sätt kretsar kring samma tematik. Antologin är också historiografiskt viktig eftersom artiklarna tydligt tar avstamp i tiden efter Sovjetunionens fall, vilket har varit inspirerande för många forskare. En stark ideologisk betoning har försvunnit, medan nya forskningsproblem har blivit aktuella.

Max Engman diskuterar i sin inledning teorier om gränser och identiteter. Diskussionen kretsar kring frågor om konflikter, mellanstatliga gränser och deras betydelse för folks möten och kulturell samverkan. I Finland har forskningen speciellt koncentrerat sig på Ryssland, medan det övriga Östeuropa inte har varit särskilt väl representerat. Av de baltiska staterna har Estland ständigt varit aktuell, medan man har intresserat sig mindre för Lettland och Litauen. Engman konstaterar helt riktigt att Östeuropaforskningens viktigaste uppgift är att kritiskt undersöka olika tiders historiska tolkningar samt de samhälleliga och politiska grunder som ligger bakom dem. Denna utgångspunkt är en utmaning för dagens forskare att också spekulera om grunderna för den egna forskningen. Hur påverkar vår egen tid dagens forskning, dess frågor och dess resultat?

Boken består av fyra huvudavsnitt, som består av fyra till sex artiklar. Det första avsnittet behandlar kriget och krigföringens resurser, det andra handlar om geopolitik och S:t Petersburg, det tredje om ryska revolutionen och dess följder och det sista om Sovjetunionen. Under dessa huvudrubriker har man på ett lyckat vis fört också sådana artiklar som man kanske inte skulle förvänta sig att finna där. Bokens andra avsnitt stiger fram som ett strålande exempel framom alla andra. I det analyserar Matti Klinge, Max Engman samt svenskarna Bengt Jangfeldt och Torbjörn Norman S:t Petersburg och dess geopolitiska betydelse.

Norman undersöker den svenska utrikespolitikens strukturer genom den på 1920-talet förda diskussionen om Nationernas förbund. I kampen för eller emot Sveriges anslutning till NF användes också historiska argument. De konservativa professorerna Harald Hjärne och Ludvig Stawenow, som tillhörde den politiska högern, ansåg att Sverige efter ryska revolutionen var den västerländska kulturens utpost mot österlandets barbari. Speciellt Hjärne var av den åsikten att Sveriges historiska uppgift låg i öster. Karl XII:s arv krävde att Sverige tryggade sitt *Hinterland*, d.v.s. den nyblivna staten Finland och de baltiska republikerna. Det var alltså en kamp om den svenska utrikespolitiska riktningen – skulle Sverige vända sig västerut mot Europa eller österut mot sina traditionella historiska intressen i Finland och Baltikum? Vänstern och liberalerna vann kampen och utrikespolitiken riktades mot Nationernas förbund. Högern som drömde om ett återupprättande av Sveriges stora förflutna fick ge med sig. Ett viktigt argument för Nationernas förbund var det stora kriget som hade skakat Europa under flera år. Nu önskade man fred och internationellt samarbete och ur detta perspektiv verkade en aktiv östpolitik mycket riskabel. Normans artikel är intressant just för att den visar på en politisk argumentation som bygger på historisk grund.

Engman har redan i flera tidigare artiklar återkommit till temat S:t Petersburg/Petrograd/Leningrad/S:t Petersburg i Finlands geopolitik. Han studerar de finska tolkningarna av garantier för S:t Petersburgs säkerhet från 1700-talet till Sovjetunionens fall. Engman ger en viktig påminnelse om hur intimt Finlands historia har varit länkad till S:t Petersburg och vilka starka känslor staden har väckt i Finland under hela sin existens. Denna artikel skiljer sig från författarens tidigare skrifter på området genom att han i högre grad än tidigare anför litteratur- och kulturhistoriska exempel. Dessutom betonar han också mera än tidigare den ryska sidan av frågan. Det samma kan man tyvärr inte säga om K a l e r v o H o v i s artikel, som behandlar gränsproblematiken mellan Estland och Ryssland ur ett genomgående estniskt geopolitiskt perspektiv.

Matti Klinge skriver i sin artikel om den intressanta frågan om naturliga gränser, ett begrepp som kom in i den politiska diskussionen med naturrätten på 1700-talet. "De naturliga gränserna" var framför allt strategiska och de drogs i enlighet med militära målsättningar. Gränsdragningarna mellan Sverige och Ryssland åren 1721 och 1743 kan ses som uttryck för detta slag av tänkande. Det var fästningarna i Viborg, Fredrikshamn, Villmanstrand och Nyslott (Olofsborg) som bestämde var de nya gränserna skulle dras. Här presenterar Klinge också Zacharias Topelius' kanske mindre kända geografiska determinism. Topelius menade att Viborg var ödesbestämt att höra till en geopolitisk helhet kring det nya maktcentrum som hade tillkommit vid Nevans utlopp i och med S:t Petersburg.

Bengt Jangfelts kulturhistoriska framställning av svenskarna i S:t Petersburg är ett viktigt tillskott till litteraturen om utlänningarnas historia i staden. Jangfelt undersöker vad som hände med de svenskar som bodde i Petersburg och hur de stärkte sin identitet i den mångkulturella stormaktens huvudstad. Jangfelt noterar att svenskarna i staden möttes till nationella sammankomster i den lokala Svenska Föreningens regi. Dess föreningsverksamhet, filantropi och sociala verksamhet samlade svenskarna i olika slag av möten, evenemang och fester.

Också Aleksander Loits artikel handlar om hur man förstår den egna identiteten. Han skriver om de svenska böndernas rättsliga ställning i Estland under 1700- och 1800-talet. Loit visar att de svenska bönderna hade personlig frihet och att man juridiskt inte kunde anse dem som livegna. De svenska kungarna hade på 1500- och 1600-talet bekräftat deras "svenska rättigheter", vilket bl.a. innebar rätt att fritt flytta och gifta sig samt rättskapacitet. Det senare innebar rätt att skrida till rättsliga åtgärder angående godsherrens förbrytelser samt rätt att äga lösöre. När herrgårdsbruket under 1700-talet effektiviserades blev dessa privilegierade grupper allt mer trängda. I Estland var det den växande marknaden i S:t Petersburg och brännvinsbränningen som var basen för godsens ekonomi, vilket krävde ökade arbetsinsatser av bönderna både för produktion och förädling av varorna. Loit visar dock övertygande att de svenska böndernas rättsliga kompetens var orubbad

under hela den ryska tiden. Dirigerande Senatens tredje avdelning, som handhade mål från Estlands, Livlands och Viborgs guvernement, behandlade nämligen kontinuerligt också privata besvär från personligt fria estlands-svenska bönder. I min doktorsavhandling (1997), som behandlade det adliga jordägandet och herrgårdsbruket i det ryska Viborgska guvernementet, d.v.s. Gamla Finland, har jag kommit till liknande resultat om böndernas ställning. Loits artikel förenklar dock verkligheten till en svartvit bild med goda bönder och onda godsherrar.

Loits artikel har placerats i avsnittet 'Krig och resursuttag', i vilket också finns artiklar av Thomas Lindkvist, Jussi T. Lappalainen & Ali Pylkkänen, Nils Erik Villstrand, Christer Kuvaja och Johanna Aminoff-Winberg. Kuvaja skriver om ryska soldaters plundringar och härjningar i Finland under stora nordiska kriget. Han konstaterar att krigföringen var beroende av lokala förnödenheter och foder, som man tog med våld av bönderna. Bönderna gick inte alltid med på detta frivilligt, utan försökte gömma spannmål och annan egendom. Den ryska misstänksamheten mot bönderna hade delvis krigstida skäl. Bl.a. i Napo hade frivilliga bondetrupper deltagit i striderna år 1714 vid sidan av reguljära trupper. Den tydligaste bristen i Kuvajas artikel är det ensidiga källmaterialet och den ensidiga litteratur som han har använt. Det har t.ex. gjorts många undersökningar om de ryska regementena, som bygger på regementenas eget arkivmaterial. I denna litteratur behandlas också Stora nordiska kriget utförligt. Johanna Aminoff-Winberg har valt att undersöka flyktingströmmen från Finland till Sverige under åren 1713–21. Hennes undersökning är viktig bl.a. för att hon har studerat vilka vägar flyktingarna tog, hur de vistades och klarade sig i Sverige och vilka hjälpåtgärder kronan företog. Dessutom har hon intresserat sig för flyktingarnas återkomst till Finland, till sina gamla eller till nya boplatser.

Jussi T. Lappalainen och Ali Pylkkänen har skrivit en bra artikel, i vilken de jämför de svenska och ryska arméernas sätt att på 1600-talet lösa bristen på manskap under fredstid. I bägge länderna byggde adelns rusttjänst på att kronan som motprestation hade förlänat jord. I Sverige kallades dessa förlänningar för *donationer* och i Ryssland för *pomestje*. Att rekrytera och speciellt att avlöna manskap utgjorde dock ett problem i bägge arméerna. Oftast brukade man försörja soldaterna genom att placera dem i jordbrukets tjänst, i Ryssland också i stadsyrken, för att på så sätt minimera kronans direkta utgifter.

Nils Erik Villstrand studerar hur bönderna reagerade på utskrivningarna under trettioåriga kriget. Utskrivningarna var över allt lika hatade och bönderna gjorde allt för att undvika dem. På Per Brahes initiativ avstod man från utskrivningar och övergick i stället till rotering. Tanken var att fördela ansvaret till lokalsamfundet, vars uppgift det var att hitta en frivillig soldat som tilldelades ett torp. Systemet som infördes år 1639 minskade antalet rymningar och upprätthöll krigsmaktens kapacitet också under fredstid. Thomas Lindkvist skriver om den medeltida Sankt Erikskulten. Han studerar dess ut-

trycksformer och visar hur kulten kunde användas för att uppjaga till kamp mot hedningar (karelarna) och schismatiker (ortodoxa). Genom helgonkult och riddarkultur lockade man män och trupper ut i krig.

Avsnittet om tiden efter första världskriget och ryska revolutionen är det mest splittrade. *Bengt Kummel* skriver om den lilla ryska garnisonen i Nykarleby under åren 1915–18, *Mikael Korhonen* om den finländska metallindustrins förluster efter händelserna år 1917, *Aleksander Kan* om det norska arbetarpartiets internationella solidaritetsinsatser, *Helene Carlbäck-Isotalo* om Rådssrysslands första diplomater i Sverige och *Tom Gullberg* om den s.k. slaviska frågan efter första världskriget. Den finska Rysslandshandeln krasch efter revolutionen, som behandlas av Korhonen, har intressanta likheter med den situation som vi upplevde under början av 1990-talet. De ryska omvälvningarna 1917 och 1991 ruinerade utlandshandeln och orsakade jätteförluster för företagen då beställda maskiner och apparater inte löstes in eller betalades. Efter år 1917 sjönk rubelns värde snabbt, vilket också påverkade betalningsrörelsen. År 1918 uppgick de finländska företagens fordringar till 515 miljoner mark. Pappers- och träförädlingsindustrin gjorde de största förlusterna (157 mmk). Rederierna förlorade 99 mmk, banker och försäkringsanstalter 68 mmk och den i artikeln undersökta metallindustrin 58 mmk.

Helene Carlbäck-Isotalo noterar några intressanta företeelser i sin uppsats om de sovjetiska diplomaterna i 1920-talets Sverige. Hon visar att Rådssrysslands diplomatiska isolering under början av 1920-talet är en myt. NEP-politiken förutsatte diplomatisk aktivitet och öppenhet. Annars kunde man inte sluta goda handelsavtal med andra stater. Handelsavtalen var ett sätt att skapa också politiska relationer – man måste övertala omvärlden att erkänna bolsjevikstyret.

Det sista huvudavsnittet behandlar den sovjetiska tiden. *Kristian Gerner* undersöker genom resebeskrivningar svenska uppfattningar om Sovjetunionen under åren 1920–35, *Olof Mustelin* skriver om *Eirik Hornborg* och vinterkriget, *Bent Jensen* om händelserna vid Bornholm under krigets sista dagar och *Marianne Liljenström* om den sovjetiska historieskrivningens kvinnosyn. *Gerner* analyserar på ett mycket intressant sätt sju svenska reseskildringar från Sovjetunionen och visar hur svenskarna uppfattade bolsjevismen och det rådande samhällssystemet. Artikeln är en god handbok i hur man undersöker och tolkar reselitteratur källkritiskt; man måste t.ex. kunna förklara varför olika personer ger motstridiga tolkningar om samma företeelser. Genom att studera skildringarna parallellt kan *Gerner* ge en fullödig bild, inte bara av det sovjetiska samhället, utan också av svenskarna och 1920- och 1930-talets svenska idé- och samhällsklimat.

Olof Mustelin har fördjupat sig i *Eirik Hornborg* och hans verksamhet under vinterkriget. Ännu på senhösten 1939 var *Hornborg* optimistisk och förlitade sig på general *Harald Öhqvists* bedömning att krig inte skulle utbryta mellan Finland och Sovjetunionen. Den 30 november 1939 kom såle-

des som en chock för Hornborg, liksom för de flesta finländare. Under vinterkriget bidrog Hornborg till kanaliseringen av det svenska biståndet och han påverkade den svenska opinionen genom flera föredrag och tidningsartiklar. Enligt Hornborg var Finland den västerländska civilisationens utpost mot hotet i öster. Nederlaget i vinterkriget var egentligen en seger, genom den inlöste Finland sin plats som en självständig västerländsk nation.

Boken *Väst möter öst* ger en mycket bred och intressant bild av den nordiska forskningen om Östeuropa. De politiska förändringarna i vårt grannland Ryssland har gjort de ryska arkiven mera tillgängliga för utländska forskare och har öppnat nya källgrupper. Speciellt undersökningar om andra världskriget och decennierna efter det har påverkats av denna förändring. Festskriften är dock ett positivt undantag på denna punkt – betoningen ligger på tiden före 1939. Den ibland rent av pinsamma festskriftkulturen kan också erbjuda en möjlighet att studera vart forskningen egentligen är på väg inom dess olika delområden.

Jyrki Paaskoski

Oktoberrevolutionens ekonomiska efterspel

Mikael Korhonen, *Finlands ryska fordringar. Ekonomisk uppgörelse med Ryssland efter 1917. Privata ersättningsfrågor i ett jämförande internationellt sammanhang*. 332 s. Åbo Akademis förlag, 1998. Diss.

Det ryska kejsardömet sammanbrott och bolsjevikernas maktillträde innebar i många avseenden en genomgripande omvälvning av det europeiska samhället. Förändringarna visade sig vara betydligt mer svårförutsägbara och ha mer vittgående konsekvenser än man vid den tiden kunde ana. Det har skrivits såpass mycket om den ryska revolutionen att ingen människa under sin livstid hinner läsa allting. Den historieforskning som berör revolutionen har sin tyngdpunkt i politikens och diplomatins mest centrala områden. Frågor i anslutning till människornas och företagets vardag har däremot ägnats mindre uppmärksamhet. Det gör att revolutionen, med alla dess följdverkningar, fortfarande erbjuder historikerna många utmaningar.

Mikael Korhonen har valt att undersöka de ekonomiska ersättningskrav Finland framförde efter år 1917. Bakgrunden till dessa krav låg bl.a. i den förmögenhet i Ryssland bosatta finländare hade lämnat efter sig då de flydde undan revolutionen, samt de kredit- och lagerförluster som de finländska företagen hade åsamkats som ett resultat av de brutna handelsförbindelserna. Dels handlade det om förluster som i undantagsförhållanden av det här slaget kan betraktas som normala, dels om att de bolsjevikiska makthavarna hade en rättsuppfattning som avvek från den man tidigare hade vant sig vid. De konfiskerade den förmögenhet som fanns i landet och vägrade

kategoriskt överta det tsartida Rysslands utländska skulder och övriga förbindelser. Speciellt Frankrike och England hade stora fordringar, och om dessa krav har det på ett mer generellt plan redan skrivits relativt mycket. Däremot har det inte gjorts några systematiska studier av de betalningsförbindelser och övriga ekonomiska relationer som Ryssland hade haft med andra länder. Det här gäller framför allt relationer på individ- och företagsnivå.

Finländarnas ekonomiska krav gentemot Rådssryssland lyftes fram under fredsförhandlingarna i Dorpat år 1920. Man nådde ett avtal om staternas egendom, medan ersättningsfrågorna för privatpersonernas del förblev olösta. De förvandlades därefter till en långsamt avtynande inrikespolitisk fråga. Hela ersättningsproblematiken var enligt Korhonen för vårt land helt annorlunda än den var för exempelvis de övriga nordiska länderna, eftersom det hade varit en del av kejsardömet. Ryssland hade innehaft en oerhört betydelsefull plats i vår utrikeshandel. Det bodde också ett stort antal finska medborgare i Ryssland.

Mot bakgrunden av detta är det tema Korhonen valt för sin undersökning utan tvekan betydelsefullt, och en naturlig del av det forskningsprojekt inom Åbo Akademi, där man behandlar det ryska kejsardömet's upplösning och Europas omstrukturering, med speciell tonvikt på de s.k. arvtagarstaterna.

Frågeställningen i Korhones arbete fokuseras på skuldernas storlek, vilka fordringsägarna var och hur skuldfrågorna sköttes. Den grundläggande frågeställningen är mycket klar, och förankras i en vidare internationell kontext. Korhonen har nämligen strävat efter att också göra en internationell jämförelse. Det ekonomiska efterspel som följde på det tsartida Ryssland innehöll frågor av både ekonomisk, politisk och juridisk karaktär. Korhonen har i sitt arbete berört dem alla.

Han har när det gäller Finland framför allt granskat de enskilda medborgarnas och företagens ekonomiska förluster. Det här kan anses vara en motiverad prioritering. Statens, d.v.s. det tidigare autonoma storfurstendömet's, situation var ju i det avseendet en annan. Också den blir emellertid föremål för analys i Korhones studie, vid sidan av hans egentliga forskningsuppgift.

Avhandlingen är indelad i klart avgränsade kapitel, som inte indelats i alltför små underavdelningar. Den i huvudsak kronologiska framställningen är mycket lämplig med tanke på avhandlingens tema. De förteckningar som finns i bilagorna är bra, och kommer säkerligen att vara till nytta för framtida forskare.

Arbetet bygger i huvudsak på finländska, men delvis också svenska arkiv, som kan sägas återspegla fordringsägarnas uppfattningar. I centrum står de ansökningar om ersättning som tillställdes den finländska granskningsnämnden. Dessa källor kan visserligen i sig anses vara fullt tillräckliga, men man hade säkert kunna öka forskningsresultatens reliabilitet genom att också använda sig av andra typer av arkivmaterial (företagens räkenskaper, bouppteckningar etc.). Avsevärt mer problematiskt är att författaren inte har använt sig av sådant arkivmaterial som kan finnas på motpartens sida – en fråga som blev föremål för en konstruktiv diskussion under själva disputationen.

Ur källkritisk synvinkel är det siffermaterial Korhonen samlat öppet för olika former av kritik. Det här gäller exempelvis valutakurserna under den exceptionella tid som rådde, samt datamaterialets representativitet och reliabilitet. Författaren har varit medveten om detta, och i tillräckligt stor utsträckning beaktat möjligheterna för både tolkningsfel och andra felkällor.

Litteraturförteckningen är mycket omfattande. Det har ju, som redan konstaterats, skrivits oerhört mycket om detta ämnesområde. Det vore därför lätt att tillfoga ytterligare böcker. Korhonen är i regel väl förtrogen med forskningsläget på området. Det har givetvis varit svårt att finna motsvarande forskning från tidigare, eftersom det faktiskt handlar om ett pionjärarbete. Man kan förvisso, när det gäller enskilda detaljer, peka på att författaren ibland tytt sig till sekundärlitteratur. Det hade också varit till fördel om han hade förhållit sig mer kritiskt till den tidigare forskningen, t.ex. ifråga om företagshistoria.

Korhonen besvarar de frågor han ställt i sin avhandling, och gör korrekta hänvisningar till litteraturen och de övriga källorna. Emedan han haft som mål att ge en så exakt bild som möjligt av de förluster för vilka enskilda personer i Finland ansökt om ersättning, förefaller det omsorgsfulla arbetet ibland onödigt deskriptivt. Å andra sidan kan man senare, då man t.ex. skriver företagshistoriker, med hjälp av Korhönens arbete stöda sig på ett gediget, komparativt datamaterial när det gäller olika företag och branscher. Man kunde kanske därför också i högre grad ha relaterat de ekonomiska frågorna till något mer konkret.

Även om man kan kritisera Korhönens avhandling för att i viss mån vara schablonmässig, bör det framhållas att den inbegriper flera olika analysnivåer: en allmäneuropeisk nivå, som omfattar de skulder det ryska kejsardömet lämnade efter sig, en jämförande nivå, som gäller skuldfrågans omfattning och behandling i Finland jämfört med motsvarande i övriga länder, samt en nivå som berör enskilda personers öde. Det är framför allt för sin behandling av den sistnämnda aspekten som författaren förtjänar en speciell eloge.

Författaren har med sitt arbete uppnått otvetydiga resultat, och frågan om de finländska fordringarna har därmed placerats i sitt internationella sammanhang, även om framställningen på denna punkt kunde ha fördjupats ytterligare. Det att finländarna i ett internationellt perspektiv hade en exceptionell ställning i förhållande till Ryssland återspeglas på ett naturligt sätt i hur ansökningarna om ersättningar fördelade sig bland landets medborgare. De anslöt sig nämligen oftast till människors vardagliga värv och inte till ryska obligationer, vilket var det vanliga i de övriga staternas förbindelser till kejsardömet. När det gäller företagen är det skäl att notera, att många företag som i långa tider idkat handel med Ryssland antingen klarade sig helt utan förluster, eller underlät att göra skadeanmälan därom.

Korhönens arbete är utan tvivel i många avseenden intressant. I de fall ersättningsfrågorna i praktiken förblev enbart fraser och goda avsikter, får man i hans bok en god bild av varför det blev så, speciellt om man kommer ihåg

den politik som då verkade i bakgrunden. Utöver allt detta får man, om man betraktar den samling av företag som ansökte om ersättning för sina förluster, också en ypperlig bild av de mångfasetterade ekonomiska förbindelserna mellan Finland och Ryssland före revolutionen.

Ilkka Nummela

Ingermanländarna som spelknappar 1918–1920

Pekka Nevalainen, Rautaa Inkerin rajoilla. Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920 [Järn vid Ingermanlands gränser. De nationella striderna om Ingermanland och Finland 1918–1920], Historiallisia tutkimuksia 195. Finska Historiska Samfundet. 291 s. Rezjume. Helsinki 1996.

Den äldre litteraturen om de s.k. frändefolkskrigen (heimosodat) efter ryska revolutionen tecknade i allmänhet en rätt svart-vit bild. Mot bolsjevikernas rövarband stod eniga östkarelare och ingermanländare som fick stöd från det självständiga Finland, ett stöd som trots allt inte visade sig tillräckligt. De senare årens forskning har däremot tenderat att betona komplexiteten i de situationer som uppstod genom det ryska rikets upplösning och revolutionen. Kampen stod inte enbart mellan vit och röd, utan på båda sidor fanns många schatteringar och interna motsättningar. Härtill kom stormakternas intressen på kort och lång sikt samt olika minoriteters försök att göra sina krav gällande. För de senare gällde att de ofta blev tvungna att formulera sina målsättningar i ett korstryck av motstridiga politiska, strategiska och taktiska krav.

Bäst lyckades målformuleringen där nationsbyggandet hunnit längst, i t.ex. Finland med en långt utvecklad institutionell infrastruktur, eller Polen med en lång självständig historia. För många av de mindre grupper som före revolutionen inte kunnat hoppas på mycket mer än att bevara sitt språk och bygga upp en viss organisations- och skolstruktur, blev de möjligheter och krav som plötslig aktualiserades 1917 en förvirrande upplevelse.

Pekka Nevalainen's undersökning av ingermanländarnas nationella strävanden 1918–1920 åskådliggör dessa drag på ett belysande sätt. I efterskott ter sig ingermanländarnas strävanden som futila. Om man vill, kan man säga att Ingermanlands öde beseglades redan 1703 med grundandet av Petersburg – därefter fanns det inte längre något utrymme för självständiga ingermanländska strävanden. År 1917 föreföll emellertid många alternativ att öppna sig för ett ingermanländskt nationellt självförverkligande: som beståndsdel i ett demokratiskt Ryssland, som ett autonomt område inom en rysk federation, som en nation med kulturautonomi, som omland till en internationell fri- och handelsstad Petrograd, som beståndsdel i en nordvästlig finsk-ugrisk förbundsstat, som en del av Finland.

Vid revolutionen omfattade de finskspråkiga ingermanländarna omkring 130 000 personer (härtill kom ett antal finnar i Petrograd och de ortodoxa ingrerna och voterna). Inför de alternativ som öppnade sig splittrades ingermanländarna i tre nästan jämnstora grupper: de som höll med eller accepterade den nya ordningen – utan att nödvändigtvis vara bolsjevik –, de som ville stöda sig på de vita ryssarna och Estland och de som sökte politiskt och militärt stöd i Finland. Nevalainen ger en grundlig översikt över och analys av de många organisationer som i rask takt avlöste varandra då de politiska konjunkturerna växlade.

I huvudsak hade den vitryska orienteringen stöd i västra Ingermanland och den finländska i norra Ingermanland. Förutom regionala kontaktmönster och motsättningar var uppdelningen, som tidvis ledde till bittra uppgörelser bland ingermanländarna själva, ett resultat av olika bedömningar av hur man kunde förverkliga åtminstone någon del av ett politiskt program för frihet och nationell utveckling i Ingermanland eller i någon del av det ingermanländska bosättningsområdet. Den ryska orienteringen byggde på att man räknade med att en rysk borgerlig regim skulle återupprättas i Petersburg och att man genom insatser för att befria hembygden kunde uppnå någon form av autonomi. Den finländska orienteringen byggde åter på att man skulle medverka i ett finländskt tåg mot Petrograd och uppnå autonomi eller anslutning av åtminstone norra Ingermanland till Finland. Först i februari 1920 lyckades de anti-bolsjevikiska ingermanländarna samlas kring något som påminde om en exilregering med representation för alla de viktigaste grupperingarna – utom för den majoritet som fanns kvar i Ingermanland.

Ingermanländska truppförband ställdes upp både i östra Estland och på Karelska näset. Ingermanländarna företog sammanlagt fyra relativt självständiga militära expeditioner i Ingermanland 1919, två tillsammans med ryska trupper under ledning av Rodzjanko respektive Judenitj och två på egen hand på Karelska näset med bakgrundsstöd av finländska aktivister och ryska vita. Ingermanländarna utförde också underrättelseverksamhet och sabotage för aktivisternas räkning. Bakgrundskrafterna ville dock inte veta av varandra. Aktivisterna var "färgblinda" i sin motvilja mot ryssar och de vita ryssarna ytterst misstänksamma i fråga om finländarnas expansionism.

Ingermanländska regementet söder om Finska viken räknade sommaren 1919 över 2200 man och kom överraskande i besittning av fästningen Krasnaja Gorka då fästningens vita befäl genom en kupp åstadkom en kapitulation – regementet kunde inte hålla fästningen och krigsfångarna, som var femdubbelt fler än regementets manskap, utan måste retirera. Detta gav Rodzjanko en välkommen orsak att upplösa regementet som han var missnöjd med på grund av att enheten och särskilt dess finländska officerare opererade på egen hand och byggde upp en egen förvaltning.

På Karelska näset gick det inte bättre. I juli 1919 upprättades en ingermanländsk bataljon under ledning av överstelöjtnant Yrjö Elfvingren, en inkompetent äventyrare, som samarbetade med de vita ryssarna och erkände Jude-

nitj som sin överbefälhavare. Elfvengren använde de ingermanländska friskarorna som sin "privatarmé" och gick vid två tillfällen till angrepp på egen hand trots att han förbundit sig att lyda order av finländska militärmyndigheter.

För ingermanländarna var angreppen en flyktingsgrupps spontana motstånd mot sina förtryckare – en motsvarighet till de "gröna" resningarna mot sovjetmakten på olika håll. För Elfvengren och hans bakgrundskrafter, som till en början också omfattade finländska aktivister, var det fråga om att genom en lämplig provokation få till stånd ett allmänt angrepp mot Petrograd – och vid det senare tillfället att underlätta Judenitjs ställning. Flyktningarna fick betala priset för Elfvengrens högtflygande planer och usla operationsledning. Hans enda positiva insats för ingermanländarnas sak torde ha varit att han som filatelist kom på idén att ge ut frimärken som blev en viktig inkomstkälla för de ingermanländska exilorganen.

Frimärkena kunde med det finländska postverkets medverkan användas för posttrafiken från den "ingermanländska fristat" som uppstod på Karelska näset när ingermanländarna lyckades hålla Kirjasalo på mellersta Näset. Den lilla enklav av ryskt territorium hölls besatt i ett och ett halvt år och utrymdes först i slutet av 1920 i samband med freden i Dorpat. Området hade en likartad ställning som de båda östkarelska socknarna Repola och Porajärvi. En viktig skillnad var att Kirjasalo försvarades av ingermanländarna själva, medan Finlands armé höll Repola och Porajärvi besatta. Kring enklaven fördes ett tidvis rätt grymt småkrig med expeditioner och angrepp från båda hållen; repressalierna avlöste varandra.

Nevalainen redogör osminkat för de problem som anslöt sig till de ingermanländska friskarorna på Näset: uteblivna löner, svag beväpning och utrustning, nervpress, bristande disciplin, politisk otillförlitlighet, brottslighet m.m. Det var svårt att skapa en effektiv trupp av civilister i mycket olika åldrar som fr.a. hölls samman av hoppet att kunna återvända till en befriad hembygd; när hoppet minskade sjönk också motivationen. Situationen underlättades inte av ledarnas inbördes tvister och av att de finländska officerare man lyckades värva hörde till jägarnas och aktivisternas avskrap, som söp och föraktade det ingermanländska manskapet. För Finland var Ingermanland – trots Petrograd-frågans ständiga aktualitet – i alla fall en sidokrigsskådeplats. Nevalainen räknar med att av sammanlagt c:a 10 000 frändefolkskrigare (heimosoturit), d.v.s. finländska frivilliga i striderna i Estland, Östkarelen, Ingermanland och vid Ishavskusten, kämpade endast 280 i norra Ingermanland.

Det säger i alla fall mycket om ingermanländarnas motivation att deras avsnitt var ett av de bäst bevakade vid en gräns där smuggling florerade och där värnpliktiga hastigt korrupperades. Även om Norra Ingermanlands regemente, som i slutet av 1919 räknade 1674 man, var ett hot mot gränsfreden kunde truppen användas för gränsbevakning. Som en interimslösning i samband med omorganiseringen av gränsbevakningen i början av 1920 omformades regementet till en gränsbevakningsenhet som avlönades av Finland och

underlydde finländskt befäl, disciplin och krigslag. Baktanken var att man skulle hålla ingermanländarna samlade ifall det skulle öppna sig möjligheter för dem att göra en insats för sin hembygd. Resultatet blev en episod som är unik i den finländska gränsbevakningens historia: frivilliga ryska undersåtar bevakade Finlands gränser mot Rådssryssland på sovjetiskt territorium.

De första ingermanländska frivilliga var flyktingar, men deras aktiviteter gav upphov till flera nya flyktingströmmar; expeditionerna till Ingermanland medförde att mängder av ingermanländare flydde till Finland i fruktan för bolsjevikernas repressalier. Totalt torde omkring 11 000 ingermanländare ha flytt till Estland och Finland. De flesta sökte sig till Finland där 8300 ingermanländare 1919 utgjorde den största gruppen av flyktingar från Ryssland (av totalt 15 000). Nevalainen ägnar ett längre avsnitt åt att beskriva flyktingarnas svåra förhållanden. Största delen återvände efter fredsslutet.

Huvudtesen i Nevalainens bok är att ingermanländarna inte förmådde – och inte heller skulle ha förmått ens om de varit eniga – staka ut sitt eget öde utan var beroende av andra krafter som främst såg till sina egna intressen. Detta präglade också det ingermanländska dramatiska sista skedet. Både Estland och Finland krävde i inledningskedet av fredsförhandlingarna med Rådssryssland delar av Ingermanland som buffertzoner. Estland lyckades behålla de områden där landets trupper stod, vilket skapade det s.k. estniska Ingermanland, en liten remsa av områdets västligaste del. Finland krävde likaså en buffertzona, men det var mera fråga om en försöksballong som övergavs då den sovjetiska sidan vägrade diskutera saken. För Finland var Kirjasalo helt sekundärt i förhållande till Repola och Porajärvi. Från finländsk sida bemödade man sig om kulturautonomi, som man ansåg att var det mesta ingermanländarna kunde hoppas på. Den sovjetiska sidan vägrade ta in dylika bestämmelser i fredsfördraget, men avgav en deklaration som på pappret gav mera än vad finländarna vågat hoppas. De värsta farhågorna besannades sedan i samband med kollektiviseringen och fördrivningarna från 1928 framåt.

Nevalainens bok är en saklig och kall analys av ingermanländarnas dilemma med en koncentration på den interna diskussionen bland ingermanländarna och på Finlands politik. Han ger också en levande beskrivning av vardagen i friskarorna, i Kirjasalo och bland flyktingarna. Särskilt i fråga om de ingermanländska förhållandena har han mycket nytt att komma med och belyser en konfliktfylld historia som de medagerande efteråt gjorde sitt bästa för att glömma. Ingermanländarnas tragiska öde som spelknappar för alla parter i spelet om besittningen av Finska vikens innersta del framträder till fullo.

Nevalainen skriver ett livfullt språk, ibland väl expressivt. Man förstår ingermanländarnas maktlöshet också utan att de kallas snöpingar. Termen ”hörönlörö” är inte vanlig i Finska Historiska Samfundets skrifter, men vad annat kan man å andra sidan kalla Elfvengrens försök att på egen hand störta bolsjevikerna med 580 man – av vilka en del utan skor – och 430 gevär – av vilka en del utan patroner.

Max Engman

Manlighet, reformism och syndikalism i svensk gruvindustri

Eva Blomberg: *Män i mörker. Arbetsgivare, reformister och syndikalister. Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910–1940*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 53, 432 s. Stockholm 1995.

Eva Blomberg tar i sin doktorsavhandling upp flera intressanta och också kontroversiella frågor. Föremålet för hennes undersökning är den svenska gruvindustrin, som den ter sig ur arbetsgivarnas, fackförningarnas och de enskilda arbetarnas synvinkel. Hon koncentrerar sig speciellt på den syndikalism som förekommit i gruvsamhällena. Det sätt på vilket syndikalismen och reformismen rotade sig bland gruvarbetarna, och den framgång respektive ideologi hade, analyseras med utgångspunkt i det könssystem som förekom i dessa gruvsamhällen. Enligt Blomberg är det nämligen manligheten som präglar samtliga relationer i gruvsamhället.

Blombergs avhandling är fascinerande till sin tematik, men den första entusiasmen mattas av mycket fort, då läsaren tröttnas ut av författarens mekaniska sätt att presentera sin analysmodell med hjälp av olika lådor, cirklar och pilar. Det handlar sannolikt om arbetsekonomi, eftersom Blomberg försökt pressa ihop de olikartade frågeställningarna och infallsvinklarna i en enkel analysmodell.

Boken har därför också en mycket klar struktur. Författaren utgår från gruvindustrin i dess helhet, och övergår sedan till att granska utvecklingen ur de olika parternas perspektiv, d.v.s. arbetsgivarorganisationerna, det reformistiska fackförbundet respektive den syndikalistiska centralorganisationen, för att i slutet anlägga ett lokalt perspektiv.

Den här uppläggningsen gör boken tungläst, eftersom den medför många upprepningar. Läsaren blir uttröttad av att samma orter, tidsperioder och t.o.m. enskilda händelser gång på gång återkommer. Dispositionen fungerar inte ens i praktiken, eftersom de exempel som nämns för att beskriva komplexiteten i den praxis som utvecklats på det lokala planet dyker upp på alla tre analysnivåer. Den stora mängd informationen gör att det ofta grötas ihop sig, men ansvaret för detta vilar kanske delvis på läsaren, och inte enbart på författaren.

Läsarvänligheten i dispositionen kommer också fram i att den intressantaste, mest originella och bästa delen av undersökningen ges först på de sista sidorna. Det är nämligen analysen av hur gruvarbetarnas manliga identitet formas och förändras, samt av hur de olika manliga identiteterna påverkar valet av antingen den syndikalistiska eller den reformistiska linjen, som är Blombergs viktigaste bidrag till den vetenskapliga diskussionen.

Den organisatoriska gränsdragning författaren gör mellan reformister och

syndikalister är emellertid överraskande, eftersom hon hänför också kommunisterna till de förra, på grund av att de stöder en centraliserad facklig verksamhet och är medlemmar av LO:s fackavdelningar. Det hade säkerligen komplicerat det hela att behandla kommunisterna som en skild grupp, eller som en mellangrupp, men det hade nog gjort analysen avsevärt djupare och mer stringent.

Författaren deltar på ett fascinerande sätt i den internationella debatten. Det är t.ex. intressant att se hur hon utifrån sitt material och sin analys faller kritiska kommentarer om Marcel van der Lindens och Wayne Thorpes sätt att generalisera kring syndikalismens utveckling. Den nordiska och engelskspråkiga forskningen kring genussystem och arbetsliv är bekant för Blomberg, men vad den traditionen beträffar är tyngdpunkten närmast lagd på att presentera och stöda sig på olika auktoriteters och forskarkollegers synpunkter, och inte så mycket på att kritisk bedöma forskningsinsatserna.

Sammanfattningsvis kan man säga att Eva Blombergs avhandling aktualiserar flera intressanta perspektiv, men att den på grund av sin tunga disposition kräver både tålamod och seghet av läsaren. Det nya och inspirerande ligger i första hand i hennes sätt att visa hur manlighetens, könssystemets och arbetslivets historia alla är sammanvävda i varandra.

Tapio Bergholm

SFP i omvandlingens tidevarv

Göran von Bonsdorff & Henrik Ekberg, *Svenska folkpartiet V. Kriser och välfärdsbyggande 1956–1970*. 598 sid. Helsingfors 1997.

Kriser och välfärdsbyggande lyder titeln på den femte volymen av Svenska folkpartiets historia. Göran von Bonsdorff har skrivit om perioden 1956–62 och Henrik Ekberg om perioden 1962–70. Generellt innebär denna tidsperiod en stark omstrukturering av det finska samhället. Finland omvandlades från ett agrart land till ett industriland med betydande flyttningsströmmar till södra Finland och emigration till framför allt Sverige. Politiskt sammanfaller perioden 1956–70 med den första halvan av Kekkonens långa presidentskap. Detta faktum återspeglas på olika sätt i de händelser och frågor som beskrivs i boken.

Ett politiskt parti lever självfallet i växelverkan med andra partier och andra aktörer i det omgivande samhället. De frågor och händelser som behandlas i det aktuella verket belyser därmed en bit finsk närhistoria. Perspektivet är egentligen tudelat. Frågor och händelser granskas dels ur ett allmänt politiskt perspektiv, dels ur ett SFP-perspektiv. Inom ramen för det senare perspekti-

vet rekonstruerar författarna händelseförlopp, diskussioner och beslutsfattande inom SFP, främst på basis av protokoll och handlingar i partiets centralstyrelse och riksdagsgrupp. Rekonstruktionen bildas i hög grad av interaktionen mellan partiets centralstyrelse, riksdagsgrupp och partidag.

Det faktum att den ena av författarna, von Bonsdorff, själv var politiskt aktiv inom SFP vid den behandlade tiden utgör ett problem. Det medger han själv i förordet. Han anser det därför vara naturligt att han har granskat frågor ur sin egen synvinkel, samtidigt som han säger att han har strävat till att så noggrant som möjligt återge olika uppfattningar inom partiet. I vilken utsträckning von Bonsdorff mot denna bakgrund har lyckats förmedla en neutral bild av händelsernas förlopp är för en utomstående omöjligt att bedöma. Vi stöter här på historikerns stora dilemma; vilken är den ideala relationen mellan skribenten och hans objekt?

En skribent som delvis kan basera sin beskrivning på självupplevda minnesbilder och stämningar har en fördel i jämförelse med en skribent som helt och hållet är beroende av andras källor. Risken ligger självfallet däri att det egna engagemanget färgar minnesbilderna i en subjektiv riktning. I det aktuella fallet torde denna risk dock inte vara överhängande. von Bonsdorff fungerade, trots allt, inte i något skede vare sig som riksdagsledamot, minister eller partiordförande.

I boken behandlas de händelser och kriser som såg dagens ljus under slutet av 50-talet och under 60-talet. Det gäller följaktligen socialdemokraternas splittring, "nattfrost", Efta-frågan, Honka-förbundet, Nordek o.s.v. Även ett antal s.k. svenska frågor beskrivs ingående i boken. Reformeringen av språklagen, statsanslaget får Åbo Akademi, svenskan i televisionen, språkundervisningen i grundskolan samt lokaliseringen av den svenska lärarutbildningen faller inom denna kategori av frågor.

Ett genomgående tema i verket är regeringsbildningar. Detta är naturligt emedan regeringarna under den aktuella tidsperioden kom och gick i ett helt annat tempo än nuförtiden. Att en och samma regering skulle sitta en hel valperiod var en utopi vid dessa tider. Tvärtom var diskussioner kring regeringsbildningar, eller ommöblering av den sittande regeringen, snarast ett årligen återkommande fenomen på samma sätt som budgetbehandlingen. Några siffror må belysa detta. Under den senare hälften av 50-talet hade Finland sju regeringar under en femårsperiod. Av dessa var två s.k. tjänstemannaregeringar och en regering ombildades i två repriser. Av någon anledning var 60-talet lugnare i detta avseende. Under 70-talet begåvades landet igen med tio regeringar på lika många år. Av dessa var tre tjänstemannaregeringar.

SFP hade säte i sex av de tolv regeringarna under perioden 1956–70. En tredjedel av tiden, d.v.s. fem år, befann sig SFP i opposition. Av de sex regeringar som SFP inte medverkade i var tre tjänstemannaregeringar, vilket innebär att SFP saknades endast i tre politiska regeringar. Dessa var Sukselainen II (1959–61), Miettunen I (1961–62) samt Paasio I (1966–68). SFP befann sig alltså i oppositionsställning i drygt tre år under åren 1959–62.

Det finns skäl att fråga sig vilken president Kekkonens, och SFP:s, roll var vid dessa så gott som ständigt närvarande regeringsdiskussioner samt vad allt detta förtäljer om relationerna mellan SFP och presidenten. Den finska konstitutionen tillmåtar, som bekant, presidenten en central roll vid regeringsbildningen. I dagens perspektiv ter sig vissa regeringsbildningar onekligen märkliga. Låt mig illustrera detta med några exempel.

I slutet av år 1957 – och inför det stundande riksdagsvalet 1958 – lyckades man inte bilda en politisk regering. I stället fick vi två presidentregeringar efter varandra, von Fieandt och Kuuskoski. Vid denna tidpunkt, men också senare, reagerade SFP negativt på förekomsten av oparlamentariska regeringar. En viktig orsak till att dessa presidentregeringar uppkom var att socialdemokraterna enligt presidenten inte kunde ingå i en regering därför att de hade kritiserat Sovjetunionen. Presidenten ville ha en regering som förhöll sig positivt till hans utrikespolitik inför hans första officiella statsbesök i Sovjetunionen i maj 1958. Utgående från detta kan slås fast att utrikespolitik och inrikespolitik redan i början av Kekkonens presidentperiod knöts till varandra. Denna koppling innebar icke minst att utrikespolitiska synpunkter avgjorde vilka partier som ansågs regeringsdugliga vid olika tidpunkter.

Regeringen Fagerholm III, "nattfrostregeringen", utgör förmodligen det bästa exemplet på det sovjetiska inflytandet över finska regeringars tillkomst och leverne. Kekkonens roll i samband med denna regering är mycket intressant. Varför utnämnde han en regering som han, och många andra, visste att skulle dra Sovjetunionens förbannelse över sig. Detta frågade sig även SFP i sina interna överläggningar. Något entydigt svar på frågan gav partiet dock inte. Var Kekkonens grepp om partierna inte ännu så starkt att han kunde styra regeringsbildningen med den järnhand han senare styrde med? Eller lät han utnämna regeringen för att statuera ett varnande exempel på vilka problem en regering som inte hade godkänts av Sovjet hade att brottas med?

Notkrisen 1961 utgör en annan dramatisk episod i SFP:s historia. Utgångsläget inför presidentvalet 1962 ändrades i ett slag den 30 oktober 1961 när Sovjetunionen, med hänvisning till den spända situationen i Berlin, föreslog militära konsultationer med Finland. Frågan är vilka Sovjetunionens primära syften, liksom Kekkonens eventuella andel i dessa, egentligen var? Hur som helst, Kekkonen upplöste riksdagen och Honka-förbundet krossades snabbt och effektivt. Kekkonens omval var säkrat. I den uppkomna situationen beklagade SFP att presidenten hade beslutat upplösa riksdagen. Men i samma andetag beslöt partiets centralstyrelse att ansluta sig till ett förfarande genom vilket Kekkonens mandatperiod skulle förlängas genom undantagslagstiftning. Detta beslut kritiserades emellertid skarpt speciellt av representanter för högern inom partiet. I brist på tillräckligt stöd bland de politiska partierna förföll emellertid förslaget om ett undantagsförfarande.

Riksdagsvalet 1962 resulterade i den dittills största borgerliga majoriteten (113 mandat) under efterkrigstiden. De parlamentariska förutsättningarna för att bilda en borgerlig majoritetsregering var därmed goda. Även nu blev

regeringsbildningen en svår och utdragen process. Enligt von Bonsdorff frågade sig många "om det finländska politiska systemet var behäftat med institutionella brister, eftersom det även i den rådande till synes okomplicerade situationen var så svårt att åstadkomma en regering". Av rädsla för att bilda en rent borgerlig regering krävde agrarerna att tre representanter för FFC skulle ingå i regeringen. Agrarerna – och presidenten – ansåg att den utrikespolitiska trovärdigheten krävde att vänstern på något sätt var representerad i regeringen. De andra borgerliga partierna, inklusive SFP, godtog motvilligt denna märkliga konstruktion och regeringen Karjalainen I såg dagens ljus.

Det var alltså regel snarare än undantag att utrikespolitik – vilket vid dessa tider i hög grad var liktydigt med hänsynstagande till Sovjet – styrde både regeringsbildningar och övrig inrikespolitik. Ett ytterligare exempel härpå må nämnas. I slutet av 1965 tillkännagav regeringen Virolainen plötsligt att riksdagsvalet sommaren 1966 genom en permanent lagändring skulle tidigareläggas till mars 1966. Detta skedde på president Kekkonens initiativ sedan denne kommit till insikt om att SDP nu blivit ett regeringsdugligt parti, d.v.s. accepterat i Sovjetunionen. Lagändringen godkändes i riksdagen med rekordfart och efter valet bildades rödmylleregeringen Paasio I – utan SFP.

Under den aktuella tidsperioden 1956–70 byggde Kekkonen upp sin maktposition som kulminerade under 70-talet. Kekkonen var alltså en central politisk aktör under denna tid och många politiska händelser och konflikter hade direkt eller indirekt kopplingar till honom. Mot denna bakgrund är det förvånande att von Bonsdorff och Ekberg inte systematiskt försöker belysa relationerna mellan SFP och Kekkonen vid dessa tider. Detta torde vara en följd av att behandlingen i boken är kronologiskt, inte tematiskt, uppbyggd. Den bild som nu förmedlas av relationerna mellan presidenten och SFP är fragmentarisk och onyanserad.

Denna brist kan dock avhjälpas i den följande delen av SFP:s historia. Denna del kunde tidsmässigt lämpligen avgränsas till slutet av Kekkonens presidentperiod, d.v.s. huvudsakligen 70-talet som kom att bli det decennium under vilket parlamentarismen slog nya bottenrekord. Förhoppningsvis blir det en fortsättning. Det är värdefullt att SFP:s agerande, ställningstaganden och icke minst interna beslutsfattande lättfattligt dokumenteras för eftervärlden. I detta avseende har författarna lyckats väl i den aktuella volymen. Läsaren förmedlas bilden av ett parti som ofta kämpar med interna regionala, ideologiska och personliga motsättningar. Bilden av SFP som ett homogent språkparti faller i bakgrunden. *Kriser och välfärdsbyggande* utgör såväl SFP-historia som finsk närhistoria.

Guy-Erik Isaksson

UNDERRÄTTELSE

Den svenska lagfarenhetens fader som europeisk intellektuell

Pärmarna på skriftserien *Rättshistoriska studier, utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin*, pryds av den minnespenning Svenska Akademien 1837 lät prägla över Johan Olofsson Stiernhöök (1596–1675), kallad "den svenska lagfarenhetens fader", men också "den svenska rättshistoriens fader". I den jubileumsvolym som utgavs 1996 vid 400-årsminnet av Stiernhööks födelse framgår att Institutet för rättshistorisk forskning har många anknytningar till den frejdade juristen. Institutet har sedan trettio år tillbaka sina lokaler i Stiernhööks fastighet i Gamla stan i Stockholm och dess stiftare fastslog att institutet skulle ge ut Stiernhööks huvudverk *De jure sveonum et gothorum vetusto* (1672) i facsimile och översättning som de första numren i sin publikationsserier. Så skedde, även om det dröjde ett respektive tre decennier innan de förelåg och institutet hann ge ut en hel del andra skrifter under tiden.

Vid 400-årsminnet hölls ett symposium vars acta och en del dokument utgivits i en liten tilltalande volym, *Johan Olofsson Stiernhöök. Biografi och studier 1596–1996*, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning II:20 (Stockholm 1996, 104 s.). Volymen inleds med målaren Jerk Werkmästers nio tavlor från 1970 om Johan Olofssons Dalkarls levnad i tingshuset i Stiernhööks hemsocken Rättvik. I ord tecknar G ö r a n I n g e r komministerens väg, en stor del av den under namnet "Dalecarlus", från fattig studiosus i Västerås över infomators- och lärarverksamhet, studier i Uppsala, Tyskland, Holland och England till Åbo hovrätt och en professur vid universitetet i Åbo 1640. Sju år senare kallades han definitivt till en ämbetsmannabana i Stockholm som ordinarie revisionssekreterare, ett ämbete som med tiden utvecklades till Nedre justitierevisionen. På denna post, som också medförde adelskap, deltog han i ett flertal lagberedningsprojekt trots att han omkring 1660 helt förlorade synen. Under sina sista år biträdde han av sin son Olof, bl.a. med skrivandet av den svenska rättshistorien på regeringens uppdrag. Sonen avled kort efter fadern.

Ingers kortfattade levnadsteckning kompletteras av Frans Michael Franzéns minnestal över Stiernhöök i Svenska Akademien 1796 där han fäste sär-

skild uppmärksamhet vid att denne fyra gånger "kallades att uppfylla en plats, som, nyss inrättad, fordrade en särskilt, af intet föredöme ledd, skicklighet" och vid hans insatser för kyrkolagstiftningen. Efter minnestalet följer Olaus Swebilius likpredikan över far och son Stiernhöök. Swebilius förliknade Johan Stiernhööks roll för de svenska härskarna med Nestors för Agamemnon. Swebilius kommenterar med profetens ord Stiernhööks "swåra Huus-kors", blindheten, med att Herren var hans ljus och menar: "man kan medh godt fogh säja om honom thet, som förmåles om then gamble och blinde Läraren uti Alexandria: Omnia qui potuit cernere, coecus erat. Then som kunde see all ting, han var blind."

I korta uppsatser dryftar några rättslärde Stiernhööks plats i samtidens lagfarenhet och hans betydelse i rättshistorien och för dagens juridik. I mycket rör det sig om en diskussion om inhemska kontra europeiska rätt. Inger konstaterar att Stiernhöök avfärdade de storsvenska spekulationerna, men att han utgick från att det funnits en gemensam enhetlig germansk rätt och menade att landslagen, varmed han avsåg Upplandslagen, nedtecknats på 800-talet. Även om Stiernhöök nästan blev ihjältigen i det rudbeckianska präglade klimatet i Sverige kom han att bli känd och citerad utomlands. Av rättspolitiskt intresse är att Stiernhöök kritiserade edsgärdsmanprocesserna och hävdade att det inte fanns några belegg för att strängare straff skulle reducera brottsligheten.

Stiernhöök hänvisade inte explicit till romersk rätt, men företog jämförelser med engelsk rätt. I Åbo var han som enda juris professor skyldig att föreläsa i både svensk och romersk rätt, men hans akademiska insatser i Åbo var som *Pia Letto-Vanamö* framhäver rätt begränsade på grund av hans många andra uppdrag. Hennes slutsats är att Stiernhööks intellektuellt sett var mera universell än nationell, men att denna för europeiska lärda gemensamma intellektuella tradition på rättens område inte kunde ersätta de långsamt framvuxna nationella rättsordningarna. *Rolf Nygren* och *Kjell Å. Modér* framhäver likaså att det inte fanns någon motsättning mellan inhemska och utländska rätt i 1600-talets alltmer latiniserade juristkultur. Den svenska rätten ter sig som ett utflöde av det västerländska rättsarvet i vidaste mening.

Den Stiernhöök som hyllades av Svenska Akademien 1796 och 1837 och pryder skriftseriens pärmar uppfattades nationellt, man hyllade "den svenska lagfarenhetens fader". Jubileumsvolymens bidrag lägger huvudvikten vid Stiernhöök som mångsidigt bildad europeisk intellektuell, lämpligt kritisk mot den yverborna storsvenskheten och i vissa avseenden rättspolitiskt före sin tid. Det är en tolkning med s.k. social beställning, men sämre skyddshelgon kunde juristerna välja i integrationens Europa.

Max Engman

Banksekretess och historieskrivning

Republikens president fastställde den 19 december 1997 i enlighet med riksdagens förslag lagen om ändring av kreditinstitut och lagen om värdepappersföretag samt lagstiftningen i anslutning till dem. Lagändringarna kom i kraft i början av år 1998. Dessa lagändringar är viktiga för historieskrivningen, eftersom man nu ändrat tidigare stadgan om att banksekretessen är evig. Paragraf 94 b i den ändrade lagen lyder sålunda:

En handling som innehåller upplysningar av det slag som avses i 94 § (fått kännedom om den ekonomiska situationen hos någon av kreditinstitutets kunder eller hos kunder till kreditinstitutets konsolideringsgrupp tillhörande finansiella institut eller hos någon annan person med anknytning till kreditinstitutets verksamhet eller om någons personliga förhållanden eller om en affärs- eller yrkeshemlighet) får utlämnas för vetenskaplig forskning när minst 60 år har förflutit från dess tillkomst och om mottagaren skriftligen förbinder sig att inte utnyttja handlingen för att skada eller förringa vederbörande eller hans närstående eller för att kränka de övriga intressen som sekretessen skall skydda.

Den nya paragrafen innebär inte i sig att tystnadsplikten enligt 94 § upphör efter den nämnda tiden, utan endast att nyttjanderätten till en viss handling överläts för ett på förhand bestämt forskningsändamål. Den som ger förbindelsen förutsätts vara en fysisk person, eftersom brott mot förbindelsen bestraffas som brott mot tystnadsplikt. Man måste komma ihåg, att det är fråga om kreditinstitutets rättighet och inte plikt att ge ut handlingar för forskningen.

Förändringen för forskningen är betydande. Nu kan bankerna för forskningsändamål ge ut sådana handlingar som uppstått före andra världskriget (1939 för närvarande). Banken avgör fortfarande om den ger ut de begärda uppgifterna, men lagstiftningsmässigt är det i alla fall möjligt. För historikern kunde sekretesstiden vara kortare, men den nu stiftade tidsgränsen på 60 år är åtminstone sådan, att man kan få tillgång till uppgifter om de flesta bankers uppkomst och för endel även om slutet för dem. Betydelsefull är lagändringen för Cenralarkivet för Finlands näringsliv (ELKA) i S:t Michel. I ELKA förvaras de upphörda sparbankernas arkiv. Bankernas arkiv kan nu utnyttjas för t.ex. lokalhistorisk forskning.

Lagförändringen berör inte Finlands Bank. Det skulle vara en stor fördel för forskningen om även den skulle följa denna lagstiftarens ståndpunkt. Det är absurdt att samla ett arkiv, som aldrig får utnyttjas av någon utomstående.

Matti Lakio

DISKUSSION

Medeltida bebyggelsehistoria och politisk geografi i Norrbotten – ett genmäle till Eljas Orrman

Min doktorsavhandling i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet granskades i denna tidskrift för en tid sedan av Eljas Orrman.¹ Akademiska avhandlingar brukar i andra sammanhang kvalitetsbedömas på basis av valda frågeställningar, teoretiska utgångspunkter, värdering av källmaterialets relevans för frågeställningarna, val av forskningsmetod samt den logiska konsistensen. Orrman har valt en annan väg, han konfronterar mina resultat mot annan empiri och undersökningsresultat från äldre forskning, eller tillskriver mig påståenden jag inte känner igen. Han har på så sätt försökt visa att betydande delar av mina resultat är "förfelade" och säger att mycket av avhandlingen har karaktär av "påklitrad extra grannlåt". Jag skall nu kommentera denna kritik.

Undersökningen har haft två huvudsyften, att kartlägga jordbruksbosättningens ursprung och ålder i Norrbotten samt att förklara hur det kan komma sig att denna periferi kom att bli till en del av "Sverige". Således ägnas stor uppmärksamhet åt politisk-geografiska drivkrafter vilket inneburit fokusering av förekommande institutionella förbindelser med omvärlden. Jag har arbetat med arkeologiskt och skriftligt källmaterial på ett integrerat sätt. Hjälpvetenskaper spelar en framträdande roll.

Jag skall inte referera mina resultatet rörande det bebyggelsehistoriska förloppet. Det har Orrman gjort i sin recension på ett i huvudsak korrekt sätt.²

¹ T. Wallerström, *Norrbotten, Sverige och Medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi* 1–2, Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1–2 (Stockholm 1995). E. Orrman, 'Vilka har bott kring Bottenviken?' *HTF* 1998, s. 574–580. Jag har f.ö. i Finland publicerat sammandrag av avhandlingen på svenska och finska i *Tornionlaakson vuosikirja/Tornedalens årsbok* från 1996 resp. 1997.

² I motsats till vad Orrman påstår i sin recension har jag emellertid ingen åsikt om bebyggelsegenesen i det nuvarande Västerbottens läns kustland, mitt undersökningsområde är nordligare.

Jag har alltså velat belysa de faktorer som lett fram till etablering av jordbruksbosättning i Norrbotten. Tidigare kulturgeografiska studier³ har visat att fler faktorer än jordmån, lämplig för jordbruk, har verkat styrande på bebyggelsens lokalisering. Bl.a. av denna orsak har jag avstått från att göra den en-faktor-analys av den finska kolonisationens utbredning som Orrman finner önskvärd.

Jag har utförligt diskuterat den i äldre forskning ställda frågan huruvida det från Mälardalen utgående initiativet att kolonisera "ödemarkerna" i norr ingått i en strategi att skapa en "svensk legitimitet" för anspråk i ett område om vilket det stod en strid med Novgorod. Det var knappast en självklarhet vid, låt oss säga 1300-talets början, att denna yttersta periferi skulle komma till att bli en del av just det under konsolidering varande Sverige. Det är först vid denna tid stadigvarande kontakter med Östersjöområdet kan urskiljas arkeologiskt och på andra sätt.

Kunglig maktetablering kan te sig förhållandevis lättförståeligt i områden som vunnits genom vapenmakt, men inget talar för att så varit fallet i Norrbotten. Redan kolonisationsinitiativ från Mälardalen skulle enligt äldre forskning vara förklarande för den nutida "svenskheten". Jag har kritiserat denna tankegång eftersom den bygger på ett cirkelbevis: man har låtit "slutresultatet" (att Norrbotten kom att bli till en del av det svenska kungariket) bli till en premis. Man bör ägna större tankemöda åt att klargöra vad det närmare bestämt varit i denna från Mälardalen utgående aktivitet som haft denna bestående verkan om det på olika sätt kan visas att kolonisationen verkligen varit en realitet. De skriftliga uppgifterna rörande den svenska kolonisationen har källkritiskt granskats av historikern Hans Sundström och refererar enligt honom till regala anspråk.⁴

Botemedlet mot cirkelbevisningen består i teoretisk medvetenhet, jämförande undersökningar, noggrann prövning av de skriftliga källorna mot icke-dokumentariska data samt nyttjande av senare års diskussion rörande makt och vari "makt" egentligen består. Hur skiljer sig den från Mälardalen utgående maktutövningen från annan? Vari består medeltida maktutövning i termer av regalism närmare bestämt? Har utvecklingen i medeltidens Norrbotten paralleller i andra likartade områden?

Mitt undersökningsområde har vare sig tillhört Novgorod eller Sverige 1323. Det har i stället ingått i en gemensamt nyttjad allmänning, ett slags *normans-land* vilket särskilts från områden där Novgorod respektive den svenske kungen tillerkändes exklusiv suveränitet. Jag har utgått från Jarl Galleus och John Linds tolkning av Nöteborgsfredens territoriella villkor, enligt vilken den försvunna Nöteborgstraktaten har liknat den norsk-novgorodiska

³ G. Enequist 'Övre Norrlands storbyar i äldre tid', *Ymer* 1935:2. I. Egerblad, *Agrara bebyggelseprocesser. Utvecklingen i Norrbottens kustland fram till 1900-talet*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar Nr. 32 (Umeå 1987), s. 61 f.

⁴ H. Sundström, *Bönder bryter bygd*, Bothnica 4 (Luleå 1984), s. 35-47

Novgorodtraktaten 1326, vilken likaledes också berörde norra Fennoskandien. Denna tolkning har snabbt fått bred anslutning och anses vara den bäst underbyggda. Den stämmer också bäst med den arkeologiska bilden⁵.

Förhållandet att mitt undersökningsområde har varit ett slags no-mansland gör det till en osedvanligt intressant arena för studium av medeltida maktablering. Jag har i likhet med en lång rad forskare som sysslat med gamla kolonisationsområden inspirerats av den amerikanske historikern Frederick Jackson Turner i dennes antagande att man just genom att studera marginalområden, *frontiers*, kan vinna kunskap om maktens centra som är svår att få på annat sätt.⁶ Här har man ju möjlighet att studera åtgärder av administrativ natur och politisk-geografiska förhållanden som på sikt ledde fram till att gränslandet blev en del i ett medeltida kungarike. Det var först genom Teusina-freden 1595 man kan säga att denna del av 1323 års allmänning blir till en del i ett genom (ofullständigt) gränssystem bestämt kungarike. Men, redan 1365 talade konung Albrecht om sina undersåtar i Norrbotten.⁷ På vilket sätt har befolkningen i norr kommit att bli undersåtar? Norrbotten är ett medeltida marginalområde av många i relation till en medeltida kungamakt och resultaten är av intresse på andra håll.

Som Orrman framhåller, har jag ägnat mycket utrymme åt att presentera olika generaliserande teorier och modeller om utvecklingen i bl.a. västeuropeiska medeltidsamhällen. De har, enligt Orrman, mycket lite att göra med Norrbotten, utan är "påklitrad extra grannlåt". Detta är emellertid ingen lokalhistorisk studie, utan ett försök att genom undersökning av ett begränsat område beskriva medeltida samhällsförändring. "Grannlåten" fyller funktionen att beskriva medeltida expansionsstrategier för att läsare som inte är medeltidshistoriker av facket skall se att den svenska kungamaktens etablering följer ett visst mönster. Min orientering kring "makt" i modern teori-bildning är främst till för läsare som inte är hemmastadda i den diskussion

⁵ J. Gallén & J. Lind, *Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns* 2, Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr. 427:2 (Helsingfors 1991). Jfr L. Törnblom i T. Edgren & L. Törnblom, *Finlands historia* 1 (Helsingfors 1993) s. 301–304. B. Sawyer & P. Sawyer, *Medieval Scandinavia*, The Nordic Series, Vol. 17 (Minneapolis 1993) s. 67 f. J. - P. Taavisaainen, 'Östra Tavastland som samfälld erämark' *HTF* 1994 s. 410–412. M. Engman, 'Nöteborgsfredens gräns', *HTF* 1994 s. 677. M. Nordberg, *Ikung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317–1374* (Stockholm 1995) s. 91 f. M. Klinge, *Östersjövålden* (Stockholm 1995) s. 31. L. I. Hansen, 'Interaction between Northern European sub-arctic Societies during the Middle Ages', M. Rindal, (ed.) *Two Studies in the Middle Ages*. KULTs skriftserie No. 66 (Oslo 1996) s. 76–79. P. Uino, *Ancient Carelia – Archaeological Studies*. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 104 (Helsinki 1997) s. 201. Wallerström, a.a. del I, s. 32–36

⁶ Se vidare R. Bartlett & A. Mackay (eds.) *Medieval Frontier Societies*, Clarendon Press (Oxford 1989)

⁷ *FMU* nr. 727

som förts bland filosofer, idéhistoriker och samhällsvetare. Och vad är inte naturligare i en studie över medeltida maktablering att avhandlingsförfattaren försöker definiera vad "makt" är och hur makt konstitueras? Detta är viktigt för vissa av mina resultat, en aspekt på den territoriellt bestämda statens uppkomst.⁸ Orrman talar om "banaliteter".

Eftersom Galléns och Linds behandling av Nöteborgsproblematiken snabbt fått erkännande, är det knappast kontroversiellt att utnyttja denna i en analys av medeltida maktableringsstrategier i norr. Orrman tycker emellertid att jag alltför energiskt sökt bevis för "östligt inflytande". Detta gäller flera företeelser: de medeltida beskattningsenheterna "båge" och "rök" i det medeltida Norrbotten samt birkarlarna och kvänerna/kainuulaiset. Det har för mig varit fråga om att utforska i vad mån det går att urskilja tidiga institutionella bindningar till externa maktcentra, däribland Novgorod.

Jag skall nu fokusera Orrmans invändningar rörande nämnda beskattningsenheter som omtalas i Hälsingelagen och i Erik av Pommerns skattebok med året 1413. De avser områdena norr om Umeå och Bygdeå, d.v.s. i det område som ännu vid Hälsingelagens tillkomst saknade kyrklig organisation och som bör ha legat i nämnda "svensk-novgorodiska allmänning". Begreppen har paralleller i novgorodisk beskattningsterminologi så till vida att de framstår som regelrätta översättningar av de ryska begreppen *luk* (=båge) och *dym* (=rök).

Jag har velat förklara denna parallellitet med hänvisning till att mitt undersökningsområde ingått i den svensk-novgorodiska allmänning som Gallén & Lind räknar med och jag har antagit att det funnits parallella skattesystem. Enligt Orrman skulle man dock, i så fall, också kunna vänta sig inlåning av den ryskspråkiga termen i de svenska källorna. Förfarandet att inkorporera administrativa begrepp från främmande språkområden utan samtidigt inlåna av orden är emellertid inget unikt. Orrman ger själv exempel på hur det svenskspråkiga begreppet "krok" har ekvivalenter inom finskspråkigt område utan att den svenskspråkiga benämningen införlivats i förvaltningspråket. Också begreppet "rök" förekommer, som Orrman visar, på såväl svensk- som finskspråkigt område under språkligt olikartade benämningar.

En annan invändning är att begreppet "båge" som beskattningsenhet enligt finländsk forskning (i detta fall från 1912) "på ett naturligt sätt" uppstått i samhällen där jaktbytet, pälsverken, spelat en central roll i beskattningssystemet. Veterligen har medeltida beskattning enligt bågtal – också i ett europeiskt perspektiv – begränsad utbredning till norra Fennoskandien och Ryss-

⁸ Jag formulerar i avhandlingens inledande del en hypotes enligt vilken en bestämd uppsättning idéer kring härskande, varit en avgörande faktor i framväxten av en territoriellt definierad kunglig maktstruktur. I avhandlingen försöker jag visa hur dylika, genom normativa källor välkända idéer, omsatts i praktiskt handling och hur en kunglig maktstruktur på så sätt kan uppstå där den tidigare inte funnits. Kunglig upplåtelse av "öde" områden för kolonisation – som i Pitetrakten under 1300-talet – är en av flera strategier i ett större "koncept".

land. Orrmans ovilja att tillmäta strukturella likheter mellan parallella företeelser ett analytiskt värde vid sökandet efter institutioners ursprung framstår idag som originell.

Min förmenta brist på intresse att diskutera ursprungsområden för termen "krok" i en förutsättningslös diskussion, beror på att denna inte är belagd i Norrbotten och att jag därför inte haft anledning att studera den närmare.

Jag har sökt kartlägga Norrbottens vikingatida och medeltida institutionella bindningar i en tid då överregionala maktcentra konsolideras. Jag har sökt identifiera mellanhänder bl.a. genom närmare studium av i skriftliga källor förekommande benämningar på mänskliga kollektiv i Norrbotten och jag fokuserar tre olika möjliga maktcentra, Mälardalen-Sverige, (Nord)norge och Novgorod. Jag utgår därvid bl.a. från socialantropologers återkommande iakttagelse att nya eliter brukar utkristalliseras i kontakt med nyetablerade ekonomiska nätverk, nätverk som styrs eller påverkas av något fjärran maktcentrum. Att vissa grupper omtalas i skriftliga källor kan antas ha sin grund i att de har varit de mellanhänder som är en förutsättning för exploateringen.

Det är beklagligt att Orrman inte har kunnat särskilja min härledning av jordbrukskolonisationen från de institutionella bindningar jag diskuterar. Jag valde att hålla dessa aspekter åtskilda när jag skrev avhandlingen (andra respektive tredje avdelningen). Vad bebyggelseetableringen beträffar har jag talat om vissa delar av det nuvarande Finland som primärt ursprungsområde. Jag skriver uttryckligen att jag tror att den finska bosättningen i Norrbotten haft sina medeltida rötter i Tavastland och Övre Satakunta med östfinska (närmast karelska) inslag och – i motsats till vad Orrman påstår – talar jag inte om "något starkt östligt inslag i den finska befolkning som bodde kring Bottenviken". I rådande källäge kan man emellertid inte utesluta inslag från andra ursprungsområden än de som för närvarande tycks kunna påvisas.⁹

Min enligt Orrman "axiomatiska" uppfattning att de institutionella bindningar mellan Norrbotten och externa maktcentra som inte kan knytas till de mellansvenska landskapen varit uttryck (bevis) för "östligt, ryskt, inflytande" är inte riktigt rätt uppfattad. Jag diskuterar (Nord)norge förutom Novgorod och Mälardalen. Det är för närvarande endast med blygsamma krav på empiri och källkritik som med de nämnda jämförbara maktcentra kan påvisas i de områden med vilka kulturförbindelser kan urskiljas.

Möjligheten att "birkarlar", "kväner" m.fl. grupper har varit mellanhänder i externa kontakter och som just genom denna egenskap kommit att omtalas i skriftliga källor, diskuteras ingående i avhandlingens tredje avdelning. Genom undersökningen av norra Fennoskandiens kulturförbindelser med ut-

⁹ Wallerström a.a. 145 f, 310 f. Frågan om den i sammanhanget viktiga erämarksinstitutionens ursprung, har senast diskuterats av J. - P. Taavitsainen, H. Simola & E. Grönlund, 'Cultivation History Beyond the Periphery: Early Agriculture in the North European Boreal Forest', *Journal of World Prehistory*, Vol. 12, No. 2 (1998) s.237. Därvid framhålles bl.a. att den i någon form kan ha kommit till Finland österifrån redan under äldre metalltid.

gångspunkt från de till ursprung och datering bestämbara arkeologiska fynden, framträder områden som kan varit av betydelse för uppkomsten av dylika grupper.

Jag har granskat de metoder och de resonemang som varit med i diskussionen och som legat till grund för det ofta upprepade påståendet att kvänerna varit västfinnar. Man har bl.a. uppmärksammat förekomster av arkeologiska fynd med västfinsk proviniens när man sökt arkeologiska belägg för denna attribuering. Men, man har då förbisett att den arkeologiska bilden av kulturförbindelser är mer sammansatt. De samiska områdenas kontakter med Östeuropa kan sägas vara dokumenterad genom 160–230 föremål med datering främst till 1000–1200-tal. Om man med arkeologiska argument söker underbygga just en västfinsk attribuering och lägga tonvikten på *vissa* arkeologiska data, bör man vara medveten om att man utnyttjar empirin selektivt.

Jag har i avhandlingen diskuterat samtliga i de dokumentariska källorna omtalade grupperna (och ytterligare några) samt undersökt i vilken mån de var för sig kan sättas i samband med bl.a. de östeuropeiska fynden. Därvid har jag också beaktat benämningarnas språkliga och historiska kontext.

Som *Kyösti Julku* visat, är det högst troligt att benämningen "kväner" varit den norska benämningen på befolkningen i Bottenviksområdet, en befolkning som också kallats *kainuulaiset* och *kajaner* beroende på var betraktaren hört hemma.¹⁰ Begreppen *kainuulaiset* och *kajaner* (ryska *kajvany*, *kajbany*) har också språkliga ekvivalenter bland östersjöfinska språk och dialekter som talats inom nutida ryskt område.¹¹

Dessa förhållanden har varit tankeväckande, inte minst med tanke på den arkeologiska bilden av kulturförbindelserna i det område där kväner enligt skilda uppgifter uppehållit sig. Jag har utifrån detta och en del andra iakttagelser samt efter min granskning av den metodiska bärkraften i förda resonemang inte kunnat finna att den "västfinska" bestämningen är den enda möjliga. Ej heller har jag kunnat finna att det skulle vara fråga om någon bestämd etnisk grupp eller att kvänerna/*kainuulaiset* varit en till Norrbotten, som definierad grupp, invandrad befolkning.

Jag kan omöjligen redovisa alla argument i detta sammanhang. Men, jag konkluderar emellertid (s. 229) att benämningen *kainuulaiset*, med dess ekvivalenter i sentida vepsiska, karelska, liviska m.fl. östersjöfinska språk eller dialekter, kan knytas till folkgrupper som har eller haft en hushållning baserad på erämarkskultur (däribland förfäder till dagens vepser, karelare, tavaster, satakundensare, befolkningen vid Bottenviken). De har dessutom haft, eller kan antas haft, förbindelser med den internationella skinnmarknaden inom nutida ryskt område under vikingatid-medeltid. En sådan förbindelse skulle bl.a. förklara hur det kommer sig att Egil Skallagrímssons kväner haft

¹⁰ K. Julku, *Kvenland-Kainuunmaa*, *Studia Historica Septentrionalia* 11 (Oulu 1986)

¹¹ Det var professor *Pertti Virtaranta*, Helsingfors, som gjorde mig uppmärksam på detta förhållande (brev 1 september 1986). Jfr även *Wallerstrom* a.a., s.226 f. m. anf. litt.

bestämda rutiner för fördelning av sobelskinn, en djurart som i levande skick inte förekommer annat än i östra delen av europeiska Nordryssland (s. 226 m. anf. litt.).

Det bör kanske framhållas att ryskspråkigheten inte har varit så utbredd i Nordryssland under medeltiden som nationalistiska och sovjetiska forskare sedanemässigt gjort gällande.¹² Detta innebär att "novgoroderna" inte utan vidare skall uppfattas som "ryssar" i trängre bemärkelse. Det har snarare varit underlydande folkgrupper och/eller lokala eliter som varit "novgoroder" och inkrävt tributer där detta varit möjligt.¹³ Det framgår av ett till 1300-talet daterat näverbrev, som påträffats i staden Novgorod, att novgoroder utkrävt tributer i kajanernas land. Tributer i form av skinn som kajaner/kainuulaiset i sin tur erhållit från samer? Om det är så att min tolkning av kvänerna/kainuulaiset skall anses vara "förfelad", bör det ske efter en granskning av resonemanget i alla dess delar. Så har inte skett.

Efter att ha kommit till en delvis ny tolkning av begreppet kväner/kainuulaiset, har jag valt att diskutera frågan huruvida birkarlarnas exploatering av samerna en gång varit förbunden med en till exempelvis Novgorod knuten lappmarksexploatering. Det har varit angeläget att utreda *birkarlarnas* betydelse för den svenska kungamaktens etablering i norr eftersom de uppges ha haft speciella kungliga privilegier ifråga om skatt och handel. Frågan har givit sig själv utifrån Gallén och Linds tolkning av Nöteborgsfreden och genom att redan C. M. Schybergsson visade att personer som var birkarlar också kunde kallas kväner.¹⁴

Också i detta sammanhang har jag valt att diskutera tidigare forskningsresultat och har delvis anslutit mig till J. Vahtola som fört en del övertygande resonemang och bl.a. argumenterat för att benämningen birkarlar tillkommit i samband med att den svenska kungamakten etablerade sig i Bottenviksområdet under 1300-talet.¹⁵

Vahtola finner inte anledning att tro att benämningen birkarlar har varit knuten till någon speciell etnisk grupp eller att en grupp under denna benämning invandrat från Birkala socken. Det är snarare en grupp som genom sina lappmarksfärder och bosättning vid Bottenviken kunnat förse skeppen i Bottenviken med lappmarksprodukter. Jag kan här inte återge alla led i resonemanget men jag noterar bl.a. att verksamheten ifråga har påtagliga likheter med aktiviteter i utkanterna av Novgorod, i områden som legat utanför de reguljära

¹² Jfr P. Ligi, 'National Romanticism in Archaeology: the Paradigm of Slavonic Colonization in North-West Russia', *Fennoscandia Archaeologica* X (1993)

¹³ Wallerström a.a. s. 259–261.

¹⁴ C. M. Schybergsson, 'Frågan om kvänerna', *HTF* 1918 s. 23–42.

¹⁵ J. Vahtola, 'Birkarlaproblemet', K. Julku (red.) *Nordkalotten i en skifjande värld – kulturer utan gränser och stater över gränser*, *Studia Historica Septentrionalia* 14:1 (Rovaniemi 1987) s. 324–333

beskattningsdistrikten (s. 256–259). Jag har tänkt mig att birkarlar är ett slags, till den svenska kungamakten tributärt anknutna, kväner/kainuulaiset.

Detta kan inte Orrman acceptera. Han försöker falsifiera min tolkning genom att visa att jag inte behöver söka ett ursprung för birkarlarnas verksamhet inom nutida ryskt område. Han åberopar Kantala gårds "ägande" av lappar 1390¹⁶ och menar att jag inte hade behövt gå till Ryssland för att finna paralleller till birkarlarnas verksamhet – ett "ägande av lappar" som birkarlarnas skulle enligt Orrmans diskutabla *common-sense*-argument vara en "naturlig del av ett erämarksbruk". Han påpekar också att de konkreta situationer där "ägande" av lappar omtalas härrör från Tavastland. Orrman vill också göra gällande att motsvarigheter till detta saknas inom ryskt område under medeltiden, något som sker med förbigående av min på s. 238 anförda uppgift att det finns bevarade köpebrev från 1400-talets Novgorod vilka inte bara avser markområden utan också de samer som bodde på dem.¹⁷

För att Orrmans falsifieringsförsök skall lyckas återstår bl.a. att visa att det funnits ytterligare likheter mellan birkarlarnas verksamhet i norra Fennoskandien och verksamhet i Tavastland (rättsvärd, handelsverksamhet, inkrävande av tributer och avgifter för kungens räkning). Sådana funktioner har i Ryssland varit förknippade med storfurstarnas eller deras representanters rundresor i skattepliktiga områden¹⁸ men tycks också kännetecknat birkarlarnas verksamhet. Jag föreställer mig att den svenska kungamakten kommit i kontakt med en grupp människor som haft kompetens att anskaffa lappmarksprodukter och som på något sätt varit relaterade till Novgorod. Dessa har kommit att knytas till den svenska kungamakten och omtalas som birkarlar.

Avslutningsvis: Orrman tycker att jag har varit otydlig i mitt användande av de latinska källorna, han förstår inte i vilken mån min argumentation bygger på originaldokument eller översättningar. Detta förvånar mig: jag bygger nästan alltid på översättningar och när så inte sker framgår det av texten (jfr s. 53–55 i avhandlingens Del 1, s. 40 i Del 2).

Han påstår också (s. 579) att jag på sidan 298 blandar samman regalism och feodalism och att jag inte definierat mitt bruk av begreppet "feodalism". Vi har här ytterligare ett exempel på ouppmärksam läsning. Orrman hade kunnat finna den efterlysta definitionen i en fotnot på s. 335 f – själva hänvisningen finns på sidan 168. De kungliga prerogativ, som brukar sammanfattas under begreppet regalism och som vuxit fram i anslutning till den gregorianska reformrörelsen och därmed sammanhörande konflikter, redovisas i samlad form på s. 27 f.

Thomas Wallerström

¹⁶ REA, s. 197

¹⁷ K. Eidlitz Kuoljok, *På jakt efter Norrbottens medeltid*, Center for Arctic Cultural Research Umeå University. Miscellaneous Publications No. 10 (Umeå 1991), s. 82 f m. anf. litt.

¹⁸ J. Kulischer, *Russische Wirtschaftsgeschichte*. Handbuch der Wirtschaftsgeschichte. Erster band (Jena 1925) s.4.

Genmäle med anledning av Wallerströms genmäle

Recensionen i *HTF* av Thomas Wallerströms avhandling är en historikers granskning utgående från historieforskningens premisser, eftersom avhandlingen tar upp frågeställningar av utpräglat historievetenskaplig karaktär, såsom tolkning av historiska källor. En arkeologs attityd till de skriftliga källornas vittnesbörd ser ut att klart skilja sig från en historikers. Detta kan illustreras med ett exempel.

I sin analys av det skriftliga källmaterial som gäller omfattningen av den donationskonfirmation som Nils Abjörnsson erhöll 1335 i Piteålvens myndighetsområde, har Hans Sundström kommit till slutsatsen att donationen omfattade endast fisket och de till det angränsande markområdena. Wallerström accepterar inte denna tolkning, utan försöker vederlägga den genom en granskning av handlingarna fram till 1400-talet. Han anser sig få stöd i handlingarna för uppfattningen att donationen har varit betydligt mera omfattande, eftersom olika slag av ägor uppräknas i handlingarna. I fråga om bytesbrevet av år 1409 gör han följande iakttagelse: "Intressant nog finner man här ganska svepande formuleringar rörande egendomens omfattning varvid laxfisket särskilt framhålles." (s. 76–78) Wallerström ser inte ut att vara medveten om att dessa svepande formuleringar i och för sig inte behöver säga så mycket om den aktuella egendomens omfattning och karaktär, eftersom dessa "svepande formuleringar" hör till den pertinensformel som ingick i medeltida handlingar rörande överlåtelse av jord och som hade till syfte att säkerställa jordförvärvaren i alla de rättigheter som överlåtelsen förde med sig. Därför är det inte möjligt att utläsa alltför mycket av sådana formuleringar.¹ Av denna anledning bör Hans Sundströms slutsatser om donationens omfattning ges företräde framom Wallerströms slutsatser. I Nyland som på 1200-talet och i början av 1300-talet var ett kolonisationsområde, som fick en svensk bosättning, vill det synas som om högfrälset främst visat intresse för förvärv av fiskena vid älvmynningsarna och omkringliggande jordområden, inte i så hög grad för förvärv eller anläggande av större godskomplex bestående av landbohemman, även om exempel på sådana förekommer. Fram till slutet av 1300-talet har med undantag av Kaukjärvi på Karelska näset och Sääminginsalo i Savolax inte uppstått några större vidsträckta territoriella godskomplex i högfrälsets ägo omfattande ett stort antal byar.²

¹ Jfr t.ex. Åke Holmbäck, 'Pertinensformel', *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* XIII, Malmö 1968, sp. 234–237.

² Eric Anthoni, *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel*, Helsingfors 1970, s. 57. Också kyrkan visade i södra Finland ett påtagligt intresse för förvärv av forsar och andra fiskerättigheter, Anthoni, *Finlands medeltida frälse*, s. 53–54.

Det ser ut att ha undgått Wallerström att recensionen inte ifrågasätter ett visst östligt, från Novgorod utgåendet inflytande i regionerna kring Bottenviken under högmedeltiden, där karelarna var aktiva i nyttjandet av erämarker-
nas resurser. Han låter också påskina att recensenten inte godkänner J a r l
G a l l é n s och J o h n L i n d s resultat om Nöteborgsfredens karaktär, vil-
ket inte stämmer. Det fanns inte anledning att i recensionen ta upp denna
fråga där det inte råder några meningsskiljaktigheter mellan Wallerström och
recensenten. Det problematiska i avhandlingen ligger inte i strävandena att
finna belägg för östligt inflytande i norr, sådana har framlagts redan tidigare
av V a h t o l a och andra bl.a. med hjälp av ortnamn. Så långt hade allt varit
gott och väl. Det problematiska ligger i att Wallerström enligt recensentens
uppfattning uppförstorar det östliga elementet i kvävernans och birkarlarnas
kultur och vill dessutom se även hela den västfinska samhällsstrukturen i hög
grad influerad av rysk påverkan. Ett uttryck för dessa strävanden är att hävda
att termerna *lukumies*, *rök*, och *krok* också i de västliga delarna av Finland är
inlån från Novgorod, termen *rök* rentav efter freden i Nöteborg (s. 35), vilket
skulle innebära en osannolik rysk (novgorodisk) institutionell penetration in
på fiendeområde, där den svenska statsmakten just höll på att konsolidera sitt
grepp. Om detta kan blott konstateras att om man granskar beskattningssys-
temen och beskattningsterminologin samt näringsterminologin som helhet,
saknar Wallerström långtgående slutsatser fog.³

Strävandena att relatera kolonisationsförloppet och samhällsutvecklingen i
Norrboten till motsvarande processer i de "genomfeodaliserade" europeiska
samhällena kan rentav leda fel. Enligt recensentens uppfattning ger Waller-
ström, visserligen i tidigare svensk historieforsknings efterföljd, för stor bety-
delse åt högfrälsets insats. Det skriftliga källmaterialet om kolonisationsför-
loppet och samhällets organisering i de aktuella områdena är ytterst knapp-
händigt och ger därför rum för mycket varierande tolkningar som lätt kan
inpassas i olika slag av teoretiska konstruktioner, jfr ovan de olika tolkningar-
na om omfattningen av donationen i Piteälvens mynningsområde. Det blir i
sista hand läsarens krav på hur övertygande bevisföringen bör vara som avgör
om han eller hon accepterar tolkningen av utvecklingen i Norrbotten i enlig-
het med de olika modeller som konstruerats för andra delar av Europa.

Eljas Orrman

³ Det har funnits strävanden att tolka det finska namnet för Åbo, Turku, samt andra namn
i Åbotrakten som ryska till ursprunget, men dessa tolkningar har allt mera blivit ifrågasatta. Jfr
J o h n L i n d, 'Varæger, nemcer og novgoroder år 1188', *HTF* 1981, s. 162-165. Om proble-
matiken kring enheterna kroks och röks genes och datering i de olika finska landskapen jfr även
E l j a s O r r m a n, 'Om enheterna rök och krok i Finland under medeltiden', *HTF* 1977.

FRÅN FÄLTET

Historiska föreningen 1998

Historiska föreningens verksamhet har under det årtiofjärde verksamhetsåret gått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin åttiotredje årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten och sju föredrags- och diskussionsaftnar. Styrelsen har sammankommit sju gånger. Deltagarantalet vid föreningens möten och program har varierat mellan 16 och 35 personer med ett medeltal om 22 personer (21 personer föregående år). Möteslokal har oftast varit Tekniska föreningen. Föreningen har under året haft följande program:

- 11.2 Fil. mag. Kristina Ranki och fil. mag. Peter Stadius: *Två intellektuella röster i Europa – Romain Rolland och José Ortega y Gasset i det stora krigets vågsvall och efterdyningar*. Närvarande 23 personer.
- 25.3 Fil. dr Holger Weiss: *Det finns ingen hunger i Afrika!* Närvarande 16 personer.
- 21.4 Besök på Zacharias Topelius-utställningen i Nationalmuséet, med introducerande föredrag av fil. mag. Nils Erik Forsgård. Närvarande 19 personer.
- 20.5 Utfärd till Sveaborg som firade 250-årsjubileum. Föredrag av projektledare Magdalena af Hällström, *Jubileumsåret på Sveaborg – en kort presentation*, och fil. lic Rainer Knapas, *Sveaborg – drag ur 1700-talets idévärld*. Presentation av boken *Sveaborg – samriden och eftervärlden* av redaktörerna Magdalena af Hällström och Minna Sarantola-Weiss samt närvarande författare. Närvarande 35 personer.
- 30.9 Fil. mag. Walter Fortelius: *Enhörningen – sagodjuret som finns*. Närvarande 20 personer.
- 21.10 Fil. mag. Henrika Tandefelt: *Krigsscenen och krigsdikt i Gustaf III:s Sverige*. Närvarande 20 personer.
- 10.12 Temakväll kring projektet *Finlands svenska litteraturhistoria*, första delen 1400–1900. Projektledaren professor Johan Wrede och redaktören fil. lic. Rainer Knapas berättade om projektets uppläggning och den kommande utgivningen. Närvarande 18 personer.

Föreningens medlemsantal var vid verksamhetsårets utgång 255 aktiva medlemmar och 197 understödande medlemmar. Totalantalet uppgick till 452.

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförts till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumerationsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (möteskostnader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stödavgifter som de aktiva medlemmarna har erlagt i samband med medlemsavgiften.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil. lic. Henry Rask, viceordförande fil. dr Alexandra Ramsay, sekreterare fil. mag. Peter Stadius, ekonom fil. lic. Minna Sarantola-Weiss, ledamot fil. mag. Annette Forsén, ledamot fil. dr Nils Erik Forsgård, ledamot fil. mag. Mona Rautelin.

Ur fonden till Gunnar Mickwitz minne utdelades det sjunde Gunnar Mickwitz-priset till en ung forskare ur Historiska föreningens led. Priset tillföll fil. mag. Walter Fortelius för hans examensavhandling *Enhörningens dolda kraft*. Priset utdelades den 23 november av rektor Kari Raivio vid en ceremoni på Helsingfors universitet.

Föreningen har under året haft tillgång till ett kansliutrymme med ADB-utrustning i Vetenskapernas hus, Kyrkogatan 6, 00170, Helsingfors.

Historiska föreningen utger *Historisk Tidskrift för Finland*. Den åttiötredje årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 700 sidor. Innehållet fördelade sig på 17 uppsatser, 9 bidrag under rubriken 'Översikter och meddelanden', ett diskussionsinlägg, 6 rapporter från fältet och 30 recensioner. Sammanlagt medverkade 50 forskare i årgången med ett eller flera bidrag. Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören Max Engman och två redaktionssekreterare, fil. mag. Derek Fewster och fil. mag. Henrika Tandefelt. Redaktionssekreterarna har också skött tidskriftens kansli. Föreningens ekonom Minna Sarantola-Weiss har också varit tidskriftens ekonom.

Utgivningen har främst finansierats genom anslag av Finlands Akademi, Svenska litteratursällskapet i Finland samt Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska. Dessutom understöddes nummer 1/1998 med 10 000 mk av Thure Galléns stiftelse och nummer 8/1998 med 15 000 mk av Helsingfors fruntimmersförening.

Peter Stadius

Historiska Samfundet i Åbo

Samfundet valde vid årsmötet den 2 februari följande styrelse för år 1998: ordförande professor Ingvar Dahlbacka, viceordförande professor Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar fil.lic. Christer Kuvaja och fil.stud. Kim Kidron. Den sistnämnde ersattes av fil.stud. Malin Ahlbeck den 1 september. Under året har fil.lic. Christer Kuvaja fungerat som sekreterare och fil.mag. Arja Rantanen som kassör. Samfundet hade vid utgången av år 1998 en hedersmedlem och 50 betalande medlemmar.

Samfundet har under året ordnat sex föredragstillfällen. Samfundets möten har varit relativt väl besökta. Samfundet har haft följande verksamhet:

- 2.2. Föredrag av ÅA:s rektor, professor Gustav Björkstrand, *Ärkebiskop Jacob Tengströms insats i kyrkolagsarbetet*. Föredraget åhördes av 13 personer.
- 9.3. Föredrag av docent Thomas Lindkvist, *Från Oden till Maria. Om kristnanden i Sverige*. Föredraget åhördes av 21 personer.
- 6.4. Föredrag av tf. professor Kurt Genrup, *Fruktade, Avundade, Beundrade. Tysklandsbilden i Sverige och Finland*. Föredraget åhördes av 16 personer.
- 28.9. Föredrag av FL Christer Kuvaja, *De ryska truppernas plundringar och härjningar i Finland åren 1713–1714*. Föredraget åhördes av 28 personer.
- 2.11. Föredrag av FM Derek Fewster, *Forneldarnas Finland. Arkeologin som ett nationellt projekt*. Föredraget åhördes av 19 personer.
- 30.11. Föredrag av generaldirektören vid riksarkivet FD Kari Tarkiaainen, *Rysslandskännedomen i Sverige och Finland före Peter I:s reformer*. Föredraget åhördes av 22 personer.

Christer Kuvaja

Riksarkivet 1998

Riksarkivet mottog år 1998 ca 76 hyllmeter handlingar från myndigheternas arkiv. Många myndigheter väntar på att överlåta sina äldre arkivbestånd till Riksarkivet, men p.g.a. utrymmesbrist har det inte varit möjligt att ta emot några större överlåtelser. Under det gångna året blev det klart att Krigsarkivets gamla fastighet vid Brobergskajen 16 övergår i Riksarkivets disposition. Byggnaden skall renoveras och stå färdig att tas i bruk på våren år 2000. I dessa nya utrymmen får Riksarkivet ca 40 hyllkilometer magasinutrymmen samt även nya utrymmen för annan verksamhet.

Bl.a. följande myndigheters och inrättingars handlingar överläts till Riksarkivet under år 1998:

Finansministeriet, handlingar från 1946–1951, som hänför sig till regleringen av penningförhållandena (47,40 hm); *Helsingfors distriktsdjurläkare*, handlingar från 1902–1964 (0,30 hm); *Helsingfors svensk-finska församling*, återstående handlingar från 1704–1870 (0,4 hm); *Inrikesministeriets organ för utredning av vapengömmor* (Sisäasiainministeriön tutkintaelin), handlingar från 1945–1949 (3,30 hm); *Justitieministeriets brottsregisterbyrå*, handlingar från 1918–1996 (5,2 hm); *Kirkkopuiston tyttökoulu*, handlingar (0,9 hm); *Lantbruksstyrelsen*, veterinärmedicinska avdelningens handlingar 1901–1929 (3,51 hm), avdelningens för fiskerihushållning handlingar 1924–1971 (14 hm); *Skyddspolisen*, personmappar samt handlingar som hänför sig till personmappar (1 hm).

Riksarkivet mottog år 1998 som gåva eller deposition 236 hyllmeter ouppordnat privat arkivmaterial. Nyttjandet av en stor del av materialet är tillsvidare begränsat p.g.a. pågående förteckningsarbete eller i enlighet med överlåtarens önskemål.

Privatpersoner och släkter

Sjökapten *Edvard Bengelsdorffs* arkiv; tillskott till fil.dr *Henri Biaudets* arkiv; tillskott till släkten *Brotherus* arkiv; *Maria Enckells* manuskript rörande finnarna i Alaska; tillskott till släkten *Europaeus* arkiv; *Maria Gardner de Paiva Pereiras* (1908–1998) arkiv; handlingar insamlade av författaren *Aarne Haapakoski* (1904–1961); tillskott till skolrådet *Alexander Haapanens* arkiv; tillskott till minister *Päiviö Hetemäkis* arkiv; tillskott till jur.dr *Enso Hiitonens* arkiv; kanslichef *Heikki Hosias* arkiv; tillskott till rektor *Osmo Ikolas* samt kansler *Niilo Ikolas* arkiv; överstelöjtnant *Antti Jolmas* dagbok och brevväxling från våren 1918; heraldikern *Kaj Kajanders* (1924–1991) arkiv; tillskott till släkten *Kanteles* arkiv; tillskott till *Eino* och *Sylvi-Kyllikki Kilpis* arkiv; kommerserådinnan *Elviira Kinnunens* dagböcker från vinterkrigets första

månader; konsul *Eino Kyllönens* (d. 1971) arkiv; redaktör *Liisa Kulbias* (1925–1993) arkiv; kansler *Edwin Linkomies* (1894–1963) arkiv; tillskott till senator *O. W. Louhivuoris* arkiv; expeditionschef *Kauko Martikainens* (f. 1928) arkiv; material som hänför sig till *Herdis Modeens* verk "Kretsen kring Nadine"; folkskollärarinnan *Alina Paakkalas* (1891–1992) memoarer; generaldirektör *Lauri Paavolainens* (1899–1958) arkiv; skolrådet *Matti Pesonens* familjearkiv; tillskott till generaldirektör *Antero Pihas* arkiv; tillskott till *Kerttu Rydmans* släktforskningsinsamling; apoteksrådet *Wiljo Saaristos* (1904–1979) arkiv; professor *Uno Saarnios* (1896–1977) manuskript; professor *Anni Seppänens* (1895–1979) arkiv; tillskott till familjen *Sibelius* arkiv; tillskott till konstnären *Eero Snellmans* arkiv; tillskott till ingenjör *Karl Snellmans* arkiv samt *Elisabeth Snellmans* (1908–1996) arkiv; tillskott till hovrättsrådet *Paavo Soukkas* arkiv; kansler *V. J. Sukselainens* (1906–1995) arkiv; professor *Leo Suurlas* (1921–1998) arkiv; dipl.ing. *Ossi Tonis* (f. 1926) material rörande bilbesiktningssamfundets utveckling; tillskott till ambassadör *Sakari Tuomiojas* arkiv samt *Vappu Tuomiojas* (1911–1998) arkiv; jur.lic. *Veikko Vennamos* (1913–1997) arkiv; tillskott till byråchef *Gertrud Wichmanns* arkiv; tillskott till skolrådet *Anni Voipios* arkiv; tillskott till författarinnan *Hella Wuolijokis* arkiv; tillskott till senator *D. W. Åkermans* arkiv.

Vårdarkiv

Till följd av det på våren 1997 igångsatta projektet med uppgift att kartlägga och samla in privat arkivmaterial om vårdarbetet har Riksarkivet mottagit följande arkiv:

Hälsovårdsinspektör *Liisa Aaltonens* (1932–1989) arkiv; tillskott till barnsköterskan *Vuokko Ahonens* arkiv; sjuksköterskan *Anja Bensons* (f. 1954) arkiv; översköterskan *Annemarie van Bockhovens* (1902–1995) arkiv; hälsosyster *Rachel Edgrens* (1893–1957) arkiv; *Helsingfors sjuksköterskeskolas* arkiv från kurs 33; *lärnarnas vid Helsingin sairaanhoito-opisto* material; sjuksköterskan *Anne Hirvassalos* (f. 1907) arkiv; översköterskan *Ingrid Hämelins* (f. 1921) arkiv; sjuksköterskan *Terttu Inbergs* (f. 1914) arkiv; hälsosyster *Ulla Jokelas* (f. 1914) arkiv; sjuksköterskan *Sirkka-Liisa Karhus* (f. 1915) arkiv; inspektör *Kirsti Karttunens* (f. 1920) arkiv; sjuksköterskan *Marjatta Katajamäkis* (f. 1928) arkiv; sjuksköterskan *Ensi Klingbergs* (f. 1921) arkiv; sjuksköterskan *Katriina Korhonens* arkiv; sjuksköterskan *Anne Marie Krohns* (1904–1980) arkiv; sjuksköterskan *Irja Lindells* (f. 1912) arkiv; hälsosyster *Sylvi Lindholms* (f. 1910) arkiv; hälsosyster *Käthe Loimios* (f. 1911) arkiv som en del av och tillskott till släkten *Brotherus* arkiv; hälsovårdsrådet *Tyine Luomas* (1893–1970) arkiv; sjuksköterskan *Lilli-Ann Nuorivaaras* (f. 1908) arkiv; tillskott till specialskötare *Heikki Palmgrens* arkiv; länshälsosyster *Hilkka Piipponens* (1908–1971) arkiv; sjukvårdsinspektör *Anita Salkorantas* (1917–1992) arkiv; inspektören för sjuksköterskeutbildningen *Venny Snellmans* (1893–1966) arkiv; tillskott till överinspektör *Sinikka Tolvanens* arkiv; översköter-

skan *Inkeri Vaiberis* (1899–1990) arkiv; sjuksköterskan *Taimi Vellonens* (f. 1926) arkiv.

Föreningar, organisationer, samfund m.m.

*Centralförbundet för Barnskydd r.f.:*s arkiv; *Finlands Biblioteksförenings* arkiv 1892–1984; tillskott till *Finlands Landsbygdspartis* arkiv; tillskott till *Finlands Turistförbund r.f.:*s arkiv; tillskott till *Finska Missionssällskapet r.f.:*s arkiv; tillskott till *Finska Vetenskaps-Societeten r.f.:*s arkiv; *Förbundet för Mjölkhygien r.f.:*s arkiv från 1945; *Greenpeace i Finland*, arkivet; tillskott till *Helsingfors Diakonissanstalts* arkiv; tillskott till *Judarnas arkiv i Finland*; *Käsi- ja taideoliisuusalan opettajat r.y.*, arkivet 1943–1989; tillskott till *Lantbruks-sällskapens centralförbund* arkiv; *Latinamerikanska föreningen i Finland r.f.:*s arkiv; tillskott till *Pohjola-Norden r.f.:*s arkiv; tillskott till *Samfundets Finland-Sovjetunionen* arkiv; tillskott till *Stiftelsens Institutum Romanum Finlandiae* arkiv; *Suomen Pikakirjoittajayhdistys r.y.*, arkivet; tillskott till *Suomen Teiniliittos* arkiv; tillskott till *Zonta International*, 20:e kretsens arkiv.

Riksarkivet besöktes år 1998 av 41 500 forskare och kunder (1997 41 200). Antalet framtagna arkivenheter uppgick till 31 500 (1997 33 500). Riksarkivet svarade under året på 3 300 olika utredningar och förfrågningar, som baserade sig på handlingar som förvaras i Riksarkivet.

Christina Forssell

Svenska litteratursällskapet i Finland

Historiska och litteraturhistoriska arkivet

Svenska litteratursällskapetets historiska och litteraturhistoriska arkiv har under perioden 1.1–31.12.1998 mottagit följande arkivmaterial som gåvor eller depositioner:

Privatpersoner och släkter:

Tillägg till dramatikern och författaren *Robert Alfians* (1940–) arkiv: manuskript, anteckningar, korrespondens m.m. främst 1990-tal, förbehåll; bandade intervjuer med *Karin Allardt-Ekelund* (20 st.) och *Stig Jägerskiöld* (7 st.) för radioprogram av Anna Paulina Eklöf 1982–1987; fil.kand. *Mette Almays* (f. Isaksson, f.d. Lindfors, 1962–) arkiv: brev, personliga handlingar, fotografier, dagböcker, minnesböcker m.m. 1970-t.–1996, delvis förbehåll; tillägg

till advokaten och författaren *Christer Bouchts* (1911–) arkiv: manuskript, handlingar rörande polarexpeditioner, fotografier m.m.; konstnären *Yngve Bäckes* (1904–1990) arkiv: material rörande utställningar, skisser, ekonomiska och personliga handlingar, fotografier, urklipp m.m. 1920-tal–1980-tal; tillägg till professor *Gunnar Castréns* (1878–1959) arkiv: brev, skuldsedel 1914–1959; dipl.ekon. *Viking Collianders* (1908–) arkiv: föredrag av Rafael Colliander (1878–1938) 1920-t.–1930-t., anteckningar om Eugen Schaumans begravning 1906, fotografier, urklipp m.m.; familjen *Ekman*s fotografisamling; fotografier rörande Gunvor (1904–1978) och Annie (1861–1948) Ekman; tillägg till författaren och konstnären *Rabbe Enckells* (1903–1974) arkiv: brev till och från Rabbe Enckell inom familjen 1910-t.–1945, slutet; tillägg till släkten *Estlanders* arkiv: Släktbulletin nr 4, 7–10; tillägg till släkten *Godenhielms* arkiv: brev och handlingar rörande prof. Berndt Godenhielm (1913–1998); manuskript till levnadsskildring över *Sabina Vindeman* författad av Ingrid Hagenby; *Elise Heintzies* (f. Lagi 1816–1901) arkiv: brev från Ferdinand von Wright och Rosa von Wright samt brev från Rosalie och Mina von Wright till Aline Borgström, fotografier; journalisten och redaktören vid Hufvudstadsbladet *Gunnar Johansson*s (1903–1942) arkiv: redaktionell och privat korrespondens, manuskript, personliga handlingar, fotografier m.m.; tillägg till familjen *Landgréns* arkiv: brev främst till Folke Landgrén 1917–1962; tillägg till journalisten, fil.kand. *Irina Matvejeus* (1917–1998) arkiv: politiska handlingar rörande Irina Matvejeus verksamhet inom Konstitutionella högerpartiet; överste *Carl Magnus Möllersvärd*s (1775–1846) dagböcker 1838–1846 samt en historisk annotationsbok 1816 (dagböckerna innehåller anteckningar om J.L. Runeberg och hans krets, dagboken för år 1839 tryckt); tillägg till författaren *Henry Parlands* (1908–1930) arkiv: brev, manuskript, *Oscar Parlands* bearbetningar och förord till de postuma volymerna, personliga handlingar, fotografier m.m.; psykiatern och författaren *Oscar Parlands* (1912–1997) samt bibliotekarien och översättaren *Heidi Parlands* (f. Runeberg f.d. Enckell 1902–1990) arkiv: brev, manuskript, handlingar rörande läkarverksamheten, personliga och ekonomiska handlingar, fotografier och teckningar m.m. samt handlingar rörande Osvald, Maria och Harry Parland, Vilhelm Sesemann, Walter och Lina Runeberg 1840–1997, delvis slutet; bandade intervjuer med *O. Parland* gjorda av Per Stam 1993, 2 brev från O. Parland till Per Stam; tillägg till författaren *Solveig von Schoultz* (1907–1996) arkiv: dagbok 1921–1925, dikt och brev från Solveig von Schoultz till Ingrid Segerstråle och Gunvor Segerstråle Basberg 1944–1996, kopior av brev från Solveig von Schoultz till Haldis Moren Vesaas och Tarjei Vesaas 1949–1996; familjen *Siréns* arkiv: brev från J.L. Runeberg och Fredrika Runeberg till Adolf, Alma och Matilda Sirén 1847–1865; släkten *Svanströms* arkiv: brev och handlingar rörande Isak (1801–1872) och Maria (1807–1886) Svanström, Emilia (1836–1928) och Alexander (1822–1868) Lassenius, Charlotta (1842–1935) och Gustaf (1823–1889) Schulman, Amanda Winberg (1845–1911), Robert (1838–1901) och Hilma (1842–1925) Svanström

samt Valborg (1875–1952) och Mauritz (1865–1952) Lassenius, Harald Svanström (1876–1909), Hjalmar Svanström (1877–1955), Hanna Svanström-Lodenius (1879–1975) och Ingrid Kommonen (1882–1940); *släkten Tandefelt*: brev från Claus Tandefelt (1911–) till Margherita Tandefelt 1951, handlingar rörande Ad. Fr. Tandefelt (1778–1831); tillägg till släkten *Thesleffs* arkiv: släktkorrespondens (bl.a. Ellen och Thyra Thesleff), Ellen Thesleffs (1869–1954) dagböcker och skissböcker, reseminnen, personliga handlingar, dagböcker som tillhört Alexander och Eynar Thesleff m.m. ca 1850–1930; tillägg till släkten *Tikkanens* arkiv: brev till J.J. Tikkanen från Isak Castrén och Adele Stemssen; kanslirådet *Georg Z. Topelius* (f. 1893) arkiv: minnesanteckningar 1914–1927, dikthäften, brev från Z. Topelius, J. Hemmer m.fl., fotografier; bankdirektören, pol.mag. *Levi Ulfvans* (1926–) arkiv: brevsamling 1950-tal–1997, förbehåll; tillägg till professor *Johan Wredes* (1935–) arkiv: personlig korrespondens med anknytning till ämbetsutövningen 1970-t.–1980-t.; överstelöjtnant *Frans Julius von Wrights* (1871–1934) och hans hustru *Fanny Birgitta von Wrights* (f. Strömberg 1878–1971) arkiv: korrespondens, personliga handlingar, fotografier, brev till Ferdinand von Wright från Frans von Wright; tillägg till släktföreningen *Zilliacus* arkiv: artiklar av Gunvor Zilliacus rörande släkten Zilliacus.

Utöver ovan nämnda har arkivet mottagit material rörande Evelina Strömer, Gabriel Kurck (1680-tal) och Mathias Forbes (1690-tal), en samling terminsbetyg för Greta Wilhelmsson samt diverse material rörande Ernst och Alix von Born.

Föreningar, organisationer, övriga samfund:

Helsingfors svenska lärarförenings arkiv: protokoll 1900–1979, stadgar, kassabok, gästbok; *Kyrkobrodrakårens i Helsingfors* arkiv: protokoll, ekonomiska handlingar, medlemsförteckning, årsberättelser och tidningsurklipp 1946–1998; *Kyrkslätt skyddsskårs* arkiv: protokoll, stadgar, dagorder, diverse handlingar och program från Svenska Finlands Skytteförbund 1920-t.–1930-t.; tillägg till *tidskriften Nya Argus* arkiv: kontrakt, växlar, överenskommelser rörande Nya Argus 1909–1915; tillägg till *K.H. Renlunds stiftelses* arkiv: protokoll 1996.

Petra Hakala

Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek 1998

Privatpersoner

Bergqvist, Lydia, Vasa: Tillägg till egen samling; *Biaudet, Bob*, Helsingfors: Brev, biografica m.m. rörande släkten Svedberg; *Björkstrand, Gustav*, Åbo: Tal från GBs tid som minister och riksdagsman; *Branders, Else* dödsbo, Helsingfors: Else Branders samling; brev, biografica, anteckningsböcker; *Elmgren-Huldén, Rita*, Lovisa: Anders Huldéns samling; brev manuskript, biografica; *Enckell, Maria Jarlsdotter*, Chicago, Ill. USA: Tillägg till Vättilä-arkivet; *Enkvist, Nils Erik*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Ericsson, Christoffer H.*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; fältpostbrev; *Hamberg, Lars*, Helsingfors: Tillägg till egen samling; *Holmström, Roger*, Åbo: Tillägg till egen samling; *Jansson, Paul*, Åbo: Tillägg till egen samling; *Kajander, Lisa*, Åbo: William Kajanders samling; *Kristerson, Hagar* dödsbo. Hagar Kristersons samling; brev, biografica, tidningsklipp; *Lindström, Heimer*, Åbo: Tillägg till egen samling; *Lönnqvist, Bo*, Jyväskylä: Tillägg till egen samling; *Mickels, Solveig*, Borgå: Tillägg till Birgit Klockars samling; *Modeen, Tore*, Helsingfors: Tillägg till Winter & Söderströms släktarkiv; tillägg till egen samling; *Nybom, Hjördis*, Helsingfors: Otto Wellenius samling; *Nyman, Helge* dödsbo, Ekenäs: Tillägg till Helge Nymans samling; *Pipping, Knut* dödsbo, Åbo: Knut Pippings samling; *Rein-Leskinen, Brita*, Esbo: Elisabeth Reins samling; *Schauman, Barbro*, Helsingfors: Gunvor Plantings samling; Biografica, klippböcker, porträtt; *Steinby, Torsten* dödsbo, Helsingfors: Tillägg till Torsten Steinbys samling; *Söderhjelm, Inga Brita*, Göteborg, Sverige: Tillägg till Kai Söderhjelm's samling; *Vasström, Margit*, Hangö: Eric Vasströms samling.

Föreningar, företag

Finlands svenska biblioteksförening: Tillägg till samling; *Folkdanslaget OTAKT vid Åbo Akademi*, Åbo: Tillägg till samling; *Kemistklubben vid Åbo Akademi*, Åbo: Tillägg till samling; *Sällskapet för kvinnoforskning i Finland*: Tillägg till samling; *Viljavuuspalvelu*, St.Mickel: Åbo kemiska och frökontrollstations brevkopieböcker; *Österbottenska Nationen vid Åbo Akademis Studentkår*, Åbo: Tillägg till samling.

Martin Ellfolk

Finländsk historisk litteratur 1997 i bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckningar

Castrén, Klaus, *Kirjallinen tuotantoni vuoteen 1997* [Min litterära produktion till år 1997]. – [Helsinki], 1997. – 49 s.

Haanpää, Eeva-Liisa, *Suurpäänoma: bibliografia Matti Suurpään tuotannosta sekä hänen tuotantoaan tai häntä itseään käsittelevistä artikkeleista* [Bibliografi över Matti Suurpääs produktion samt artiklar rörande hans produktion eller honom själv]. – Helsinki, 1997. – 13 s. – (SKS ; 10). – Juhlajulkaisu Matti Suurpäälle hänen täyttäessään 60 vuotta 3. marraskuuta 1997.

Heikki Ylikankaan pääjulkaisut [Heikki Ylikangas huvudpublikationer]. / redaktionsråd: Jukka Kekkonen, ordförande ... [et al.] // *Tie tulkintaan: juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 679–688.

Helén, Maarit, *Elämäkertoja ja muistelmia* [Biografier och memoarer]. – Helsinki, 1997. – 270 s. – Tiedot vuonna 1991 ja sen jälkeen ilmestyneistä suomenkielisistä elämäkertoista ja muistelmista [Uppgifter om år 1991 och senare utgivna finskspråkiga biografier och memoarer].

Helsingin yliopiston kirjasto, *Collections donated by the Academy of Sciences of St Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829: an annotated catalogue* / compiled by Sirkka Havu and Irina Lebedeva ; [published by] Helsinki University Library, Library of the Russian Academy of Sciences. – Helsinki, 1997. – 813 s. – Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 61).

Helsingin yliopiston kirjasto, *Helsingin yliopiston kirjaston musiikkiarkistot: yleisluettelo* [Musikarkiven i Helsingfors universitetsbibliotek: universalkatalog] / Lena Törnblom. – Helsinki, 1997. – 59 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 63). – Abstract.

Hemánus, Pertti, *Journalismi, ikkuna todellisuuteen?: jäähvyäisluento ja bibliografia* [Journalism, ett fönster mot verkligheten?: avskedsföreläsning och bibliografi]. – [Tampere], 1997. – 37 blad. – (Julkaisuja / Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos. Sarja C ; 23). – S. 17–37: Bibliografia [En bibliografi] / Eija Poteri

Ihanamäki, Satu, *Uusi kriminaalihuolto 1984–1996: bibliografia* [Den nya kriminalvården 1984–1996: en bibliografi]. – [Vantaa], 1997. – 131 s.

Koskela, Lasse, *Luettelo suomalaisista kirjallisuudentutkimuksista 1986–1994* [Förteckning över litteraturforskning i Finland 1986–1994]. – Helsinki, 1997. – 487 s. – (Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja ; 50, osa 1).

Mallat, Kaija, *Publications by Eero Kiviniemi 1961–1995. // You name it: perspectives on onomastic research*. 1997 (Studia Fennica. Linguistica ; 7), s. 291–295.

Railo, Juhani E. & Strandberg, Hindrik, Luettelo F. J. Rabben julkaisuja ja käsikirjoituksista [Förteckning över F. J. Rabbes publikationer och manuskript]. // *Hippokrates*. 14 (1997), s. 133–151.

Rostislav Holthoerin julkaisuja [Rostislav Holthoers publikationer]. // *Täältä ikuisuuteen : professori Rostislav Holthoer in memoriam*. 1997 (Suomen egyptologisen seuran julkaisuja), s. 11–18.

Schrey-Vasara, Gabriele & Rautalin, Marja-Leena, *Finnische Literatur in deutscher Übersetzung : 1976–1996*. – Helsinki, 1997. – 70 s.

Suomen historiallinen bibliografia 1981–1996 [Elektroninen aineisto] = Finsk historisk bibliografi [Elektronisk resurs] = Finnish historical bibliography [Electronic resource]. Disc 1 / red. Kirsti Antin, Raija Mankki, Tuula Rantanen. – Helsinki, 1997. – Optinen levy = Optisk skiva (CD-ROM).

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Aalto, Seppo, Miksi rikosrakenne muuttui? : väkivalta- ja seksuaalirikokset 1500- ja 1600-luvulla [Varför förändrades kriminalstrukturen? : vålds- och sexualbrotten på 1500- och 1600-talen]. // *Tie tulkintaan : juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 179–198.

Aarnio, Aulis, Kaunokirjallisuus ja filosofia : kaksi näkökulmaa elämään [Skönlitteratur och filosofi : två perspektiv på livet]. // *Tie tulkintaan : juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 621–642.

Ahlström, Christian, *Looking for leads : shipwrecks of the past revealed by contemporary documents and the archaeological record*. – Helsinki, 1997. – 238 s. – (Suomalaisen tiedeakateman toimituksia. Sarja Humaniora ; nide 284).

Ahtola, Janne, Matkanjärjestämistoiminnan ja matkailuhyödykkeiden kehittyminen 1800-luvulla [Urveckling av researrangörsvirksamheten och turistprodukterna under 1800-talet]. // *HAik*. 95 (1997), s. 323–333.

Alapuro, Risto, *Suomen älymystö Venäjän varjossa* [De finländska intellektuella i skuggan av Ryssland]. – Helsinki, 1997. – 229 s. – (Hanki ja jää).

Allardt, Erik, *The history of the social sciences in Finland 1828–1918*. – [Helsinki], 1997. – 145 s. – (The history of learning and science in Finland 1828–1918 ; 17 b).

And never shall they meet? : European space and thought between east and west = Raja raitolona aukeaa : eurooppalaisia kohtaamisia idän ja lännen välissä / Vesa Saarikoski (red.). – Turku, 1997. – 259 s. – (Publications / The Department of Political History, University of Turku ; 6) (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia ; 6).

Antola, Ilkka, *Historian ja teologian välissä : Eelis Gulin Uuden testamentin tulkitsijana*. – Helsinki, 1997. – 259, ix, [16] s. – (Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja ; 67). – Abstract: Between history and theology : Eelis Gulin as a New Testament interpreter.

Armfelt, Gustaf Mauritz, Resan till Italien : Gustaf Mauritz Armfelt's resedagbok 1783–1784 / inledning och kommentarer av Rainer Knäpas. – Stockholm, 1997. – 258, [1] s.

Arno Rafael Cederberg : kansainvälinen historiantutkija ja organisaattori [Arno Rafael Cederberg : en internationell historieforskare och organisator] / red. Ari Vallius. – [Joensuu], 1997. – 175 s. – (Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja ; 5).

Arvot, analyysi, tulkinta [Värden, analys och tolkning] / red.: Marjatta Hietala, Jarmo Oikarinen, Hannele Virtala ; [utgivare: Suomen Akatemia ... et al.]. – [Helsinki], 1997. – 309 s. – Juhlakirja Seikko Eskolan kunniaksi hänen jäädessään eläkkeelle 1.9.1997.

Aspfors, Raimo, *Viljami Kalliokoski 1894–1978 : evankelisena ja alkiolaisena vaikuttajana* [Viljami Kalliokoski 1894–1978 : en påverkare i evangelisk och i Alkiokoski and]. – [Oulu], 1997. – 325 s. – (SHS ; 32). – Summary.

Autonomy and demilitarisation in international law : the Åland Islands in a changing Europe / edited by Lauri Hannikainen & Frank Horn. – The Hague, cop. 1997. – xxii, 346 s. – Papers presented at a seminar arranged by the Northern Institute for Environmental and Minority Law, University of Lapland held at Åland Folk High School, June 1993.

Avauksia kaupungin anatomiaan [Öppningar till stadens anatomi] / red. Mikko Mälkki och Jan Verwijnen. – [Helsinki], 1997. – 123, [4] s.

Baryšnikov, N. I. & Manninen, Ohto, Sodan aattona [På tröskeln till kriget]. // *Yksin suurvaltaa vastassa : talvisodan poliittinen historia*. 1997, s. 127–138.

Baryšnikov, V. N., Neuvostoliiton Suomen-suhteiden kehitys sotaa edeltäneellä kaudella [Sovjetunionens relationer till Finland under tiden före kriget]. // *Yksin suurvaltaa vastassa : talvisodan poliittinen historia*. 1997, s. 67–87.

Baryšnikov, V. N., Sota uhkaa laajentua [Kriget hotar att utvidgas]. // *Yksin suurvaltaa vastassa : talvisodan poliittinen historia*. 1997, s. 247–266.

Bergholm, Tapio, *Ammattiliiton nousu ja tuho : kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949*. – [Helsinki], 1997. – 420 s. – (BH ; 19) (Työpoliittinen tutkimus; 166) – Summary: The rise and fall of a trade union : the transition period 1944–1949 of industrial relations and trade union activity in the transport industry.

Bergholm, Tapio, *Kovaa peliä kuljetusalalla*. [II] : *Kuljetusalan amattiyhdistystoiminta vuosina 1925–1960* [Hårt spel i transportbranschen. [II] : Fackföreningsverksamheten på transportbranschen 1925–1960]. – [Helsinki], 1997. – 829 s.

Between national histories and global history / Stein Tønnesson ... [et al.] (eds.). – Helsingfors, 1997. – 198 s. – (HA ; 110:4) – 23. nordiska historikermötet, Tammerfors 7.–12.8.1997. – Rapport 4.

Björkman, Patrik, Suur-Suomi, turvaton tulevaisuuden edellytys [Stor-Finland, en förutsättning för en tryggad framtid]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1997, s. 86–110.

Björne, Lars, Jaakko Forsmanin Suomen lainsäädännön historia [Jaakko Forsmans bok Lagstiftningens historia i Finland]. // *Tie tulkintaan : juhla-kirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. – Porvoo, 1997, s. 138–154.

Dahlström, Svante, *Promenader*. – [Åbo], 1997. – 234, 258, 252 s. – Innehåll: Promenader. I–III, faksimiltr. – Orig. utk.: Åbo : Åbo tidnings och tryckeri, 1954–1963.

Derjabin, Juri, *Omalla nimellä : reuna-merkintöjä Juri Komissarovin kirjoihin ja omaan elämään*. – Helsingissä, 1997. – 319 s. – Orig.:s titel: *Pod svoim imenem*.

The dividing line : borders and national peripheries / editors: Lars-Folke Landgrén & Maunu Häyrynen. – Helsinki, 1997. – 273 s. – (Renvall Institute publications ; 9). – Articles based on a seminar held at the University of Helsinki, 22–23 November 1996. – (Renvall-instituutin julkaisu ; 9).

Eesti ja Soome suhted 1920–1925 : dokumentide kogumik [Relationerna mellan Estland och Finland 1920–1925 : dokumentsamling] / Eesti Riigiarhiiv ; koostanud Heino Arumäe. – Tallinn, 1997. – 511 s. – (Ad fontes ; 1). – Summary.

Eilola, Jari, Naapurin piika kirsusi olutta sarvet molemmilla sivuillaan : huhut ja kunnia noituusjutuissa 1600-luvun pikkukaupungeissa [Rykten och heder i trolldomsmål

i småstäderna på 1600-talet]. // *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet*. 1997 (JHA ; vol. 3).

Ekrem, Carola, "Vi leder en blindbock till kungens bord": lekar från Svenskfinland. – Helsingfors, 1997. – 184 s. – (SSLF ; nr 609) (Meddelanden från Folkkultursarkivet ; nr 17).

Eloranta, Jari, Public sector development in Sweden and Finland in the 19th and 20th century : growth studies comparisons. // *Nordiska historiska nationalräkenskaper : workshop 2 i Järvenpää 20–22 september 1996*. 1997 (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos ; 25), s. 111–134.

Eloranta, Jari, Julkista ja yksityistä : maanpuolustuksen taloudelliset realiteetit Suomessa 1920–1939 [Offentligt och privat : ekonomiska realiteter inom landets försvar i Finland 1920–1939]. // *Uusi institutionaalinen taloushistoria : johdanto tutkimukseen*. 1997, s. 171–205.

Engman, Max, Kejsardömenas enhet och mångfald. // *Maailmankuvaa etsimässä : Tieteen päivät 1997*. 1997, s. 482–502.

Engman, Max, *Norden och flyttningarna under nya tiden*. – København, 1997. – 60 s. – (Projekt Nordliv).

Eriksson, Petter Alfred, Årsberättelse gifven Till Kejsarliga Senaten för Finland af Pastorn för finska fångar och kolonister i Sibirien 1891–1892 / utgiven av Max Engman // *HTE* 82 (1997), s. 543–579.

Eskola, Seikko, Historian asema ja tulevaisuus yliopistoyhteisössä [Historiens ställning och framtid i universitetsamfundet]. // *Haik*. 95 (1997), s. 3–9.

Etelän tien kulkija – Vilho Helanen (1899–1952) [Vandrarén på Söderns väg – Vilho Helanen (1899–1952)] / red. Heikki Roiko-Jokela och Heikki Seppänen. – [Jyväskylä], 1997. – 367 s. – (Jouko ; 10). – Pohjois-pohjalaisen osakunnan 90-vuorisjuhlajulkaisu.

Festskrift till Krister Ståhlberg : 50 år den 31 maj 1997 / utg. av Voitto Helander och Siv Sandberg. – Åbo, 1997. – 380, [10] s.

Finland 80 år : så började självständigheten / [text: Rauno Selin ... et al.]. – [Hfors], 1997. – 42, [1] s. – Utk. samtidigt på finska: *Suomi 80 vuotta : näin alkoi itsenäisyys*. – 42, [1] s.

Fundera tar längsta tiden, sa skräddarn, då han sydde byxor : frågeställningar och problem kring hantverksforskning från medeltiden till skräväsandets upplösning / redaktörer: Ulla Heino och Kirsi Vainio-Korhonen. – Åbo, 1997. – 193, [2] s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 42).

Gestur Gudmundsson, *De nordiske velfaerdsamfund*. – København, 1997. – 40 s. – (Projekt Nordliv).

Geust, Carl-Fredrik, Stalinin haukat Suomen kentillä. // *SHA*. 16 (1997), s. 157–178. – Summary: The Allied Control Commission and Finnish air space.

Giuseppe Acerbi tra classicismo e restaurazione : Atti del Convegno 31.5–2.6.1996 Seili, Finlandia / a cura di Luigi G. De Anna, Lauri Lindgren e Helena Peso. – Turku, 1997. – 220 s. – (Pubblicazioni di lingua e cultura italiana ; n. 8).

Haavikko, Paavo, *Suuri keinottelu : Pariisin maailmannäyttelystä Tarton rauhaan* [En stor spekulaton : från världsutställningen i Paris till freden i Dorpat]. – [Helsinki], 1997. – 248 s.

Hackzell, Kaija & Toppari, Kirsti, *Töölöntullin molemmin puolin* [På båda sidor av Tölö tull]. – [Helsinki], 1997. – 351 s. – (Helsingin vanhoja kortteita ; 5).

Haggrén, Georg, Salakuljetusta, kiellettyä kauppaa ja korruptiota : kolme ruu-kinpatruunaa ja heidän laiton liiketoimintansa 1600-luvun lopun Uudellamaalla [Smuggling, förbjuden handel och korruption : tre brukspatroner och deras illegala affärs-verksamhet i Nyland i slutet av 1600-talet]. // *Tie tulkintaan : jubelakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 270–293.

Hallintohistoriantutkimuksen työryhmä, *Hallintohistoriantutkimuksen työryhmän loppuraportti* [Slutrapport av Arbetsgruppen för förvaltningshistorisk forskning]. – [Helsinki], 1997. – 6, [39] blad. – (Valtionneuvoston kanslian julkaisusarja ; 1997, 25).

Halmesvirta, Anssi, Riivioistä ritareiksi : Vernerin Louhivuori, suomalaisen partioaatteen synty ja nuorkirkollinen luonteenmuokkausideologia 1910–1924 [Från skurkar till riddare : Vernerin Louhivuori, scoutidéns tillkomst i Finland och den unglyrkliga ideologin om karaktärsdanning 1910–1924]. // *HA*. 109 (1997), s. 7–59

Hanhimäki, Jussi, *Containing coexistence : America, Russia and the "Finnish solution"*. – Kent (Ohio), cop. 1997. – xx, 279 s.

Hanka, Heikki, *Kirkkomaalauksen traditio ja muutos 1720–1880 : Carl Fredrik Blom murrosajan maalarina*. – Jyväskylä, 1997. – 542 s. – (Jyväskylä studies in the arts ; 54). – Summary: Tradition and change in church painting, 1720–1880 : Carl Fredrik Blom as a painter in a period of transition.

Hannula, J. O., "Summan läpimurto". // *SHA*. 15/1996 (1997), s. 121–133. – Summary: "The break-through of Summa in 1940"

Hanski, Jari, *Polin suojiin me saavumme taas : Teknillisen korkeakoulun ylioppilas-kunta 125 vuotta* [Tekniska högskolans studentkår 125 år]. – [Espoo], 1997. – 349 s. – Svensk resumé. – Abstract in English.

Harju, Virpi, *Themiksen temppeli : vanhan Vaasan hovioikeudentalo Kustaa III:n valistuspyrkimysten monumentti*. – Jyväskylä, 1997. – 254 s. – (Jyväskylä studies in the arts ; 61). – Sammanfattning. – Summary: The temple of Themis : the Old Vaasa Court of Appeal building, a monument to King Gustav III's enlightenment measures.

Heikkilä, Toivo, *Paasikiven sihteerin salaiset muistelmat 1932–1944* [Hemliga memoarer skrivna av Paasikivens sekreterare 1932–1944] / red. Antti Heikkilä. – Tampere, 1997. – 391, [2] s.

Heikkinen, Antero, *Kirveskansan murros : elämää Kuhmossa koettelemusten vuosina 1830-luvulla* [Yxfolkets kris : liv i Kuhmo under prövningens åren på 1830-talet]. – Helsinki, 1997. – 253 s.

Heikkinen, Sakari, *Labour and the market : workers, wages and living standards in Finland, 1850–1913*. – Helsinki, 1997. – 269 s. – (Commentationes scientiarum soci- alium ; 51).

Heikkinen, Sakari, Finnish food consumption from the 1860s to the 1950s. // *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950*. 1997 (HA ; 110:2), s. 83–110.

Heikura, Pekka T., 50 vuotta suuresta pontikkasodasta [50 år sedan det stora kriget om hembränt]. // *Alkoholipolitiikka*. 62 (1997), s. 463–467.

Heinilä, Harri, Vanhan rajan ylitys jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941 : jalka-väkirykmenttien miesten suhtautuminen siihen [Överskridandet av den gamla gränsen under fortsättningskrigets anfallskede : inställningen bland männen i infanteriregementerna]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1997, s. 64–85.

Heinonen, Jari, *Katseita suomalaisuuteen : vastarinta ja luopuminen suomalaisessa kansanomaisessa kulttuurissa : esimerkkeinä Aleksis Kivi, Väinö Linna, Juha Väinö ja Irwin Goodman* [Blickar på finskheten : motstånd och resignation i den populära kulturen i

Finland : som exempel Aleksis Kivi, Väinö Linna, Juha Vainio och Irwin Goodman]. – Helsingki, 1997. – 231 s.

Heiskanen, Raimo, Talvisodan ihmehen henkinen tausta. // *Sotilaisaikakauslehti*. 72 (1997) : 4, s. 22–28. – Också engl. titel: The abstract background of Winter War.

Helén, Ilpo, *Äidin elämän politiikka : naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle* [Politik kring moderslivet : kvinnlig sexualitet, makt och förhållande till sig själv från 1880-talet till 1960-talet]. – [Helsingki], 1997. – 406 s.

Hilli, Yvonne, Hälsoystemens arbete i Finland 1920–1944. // *Hippokrates*. 14 (1997), s. 44–61. – Summary: The work of the public health nurse in Finland 1920–1944.

Hirn, Sven, *Sävelten tahtiin : populaarimusiikki Suomessa ennen itsenäisyyttä* [Populärmusik i Finland före självständigheten]. – Kaustinen, 1997. – 334, [2] s. – (Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja ; 44). – Resumé.

Historian sanakirja [Historisk ordbok] / Anssi Halmesvirta ... [et al.]. – Jyväskylä, 1997. – 267 s.

Hjerppe, Riitta & Lamberg, Juha-Antti, Finland's international economic relations. // *HAik*. 95 (1997), s. 136–143.

Holm, Vesa, Balttilainen vai skandinaavinen suuntaus? : suomalais-virolaiset suhteet Suomen ulkopolitiikassa vuosina 1925–1934 [Baltisk eller skandinavisk orientering? : relationerna mellan Finland och Estland i Finlands utrikespolitik 1925–1934]. // *Viralista politiikkaa – epävirallista kansakäymistä : Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. 1997, s. 127–181, 380–383.

Huhtamies, Mikko & Relander, Jukka, *Jatkettu elämä : elinsiirtojen historia Suomessa* [Förlängat liv : organtransplantationernas historia i Finland]. – Helsingki, 1997. – 315 s. – (Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja ; 12) (Helsingin yliopiston kirurgian laitoksen julkaisu). – Utk. 1997 också med titel: Suomen elinsiirtojen historia. – [Klaukkala], 1997. – 157 s.

Huhtamies, Mikko, Ersättare och ödesmål : utskrivningar i Eura och Kumo under trettioåriga kriget. // *HTF*. 82 (1997), s. 1–16.

Hubut, unet, sodomiiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhustelusanat ja ammattinimekkeet [Rykten, drömmar, sodomiter, moralens väktare, biografier, tilltalsord och yrkestitlar] / red. Heikki Roiko-Jokela. – [Jyväskylä], 1997. – 282 s. – (JHA ; vol. 3).

Hyökkänen, Markku, Historiallinen mielikuvitus [Historisk fantasi]. // *Arvot, analyysi, tulkinta*. 1997, s. 59–66.

Hyttinen, Esko, *Rauta ja teräs. Osa I : Raudan ja teräksen valmistuksen historiaa Suomessa* [Järn och stål. Del 1 : Järn- och ståttillverkningens historia i Finland]. – Oulu, 1997. – 170, [1] blad. – (Julkaisu / Oulun yliopisto, rakennetekniikan laboratorio ; 54).

Häggman, Kai, Kaikille tasan vai kullekin ansioidensa mukaan? : suomalaisen kansaneläkkeen värikkäät vaiheet [Lika för alla eller för envar enligt förtjänst? : folkpensionens färgrika skeden i Finland]. // *Tie tulkintaan : juhlaKirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 523–542.

Häggman, Kai, *I de stora förändringarnas Finland : Folkpensionsanstalten 1937–1997*. – Helsingfors, 1997. – 302 s. – Utk. samtidigt på finska: *Suurten muutosten Suomessa : Kansaneläkelaitos 1937–1997*. – Helsingki, 1997. – 313 s. – Sammandrag. – Summary.

Häikiö, Martti, Changes in Finnish security policy : the Koivisto presidency, 1981–94. // *Security and insecurity : perspectives on Finnish and Swedish defence and foreign policy*. 1997 (Försvarshögskolans acta. B ; 3), s. 83–96.

Hämynen, Tapio & Katajala, Kimmo & Kauppinen, Pekka, *Itä-Suomi ja Pietari : kirjoituksia toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä* [Östra Finland och S:t Petersburg : skrifter om utkomsten i storstadens influensområde]. – Joensuu, 1997. – 261 s. – (SCH ; 9).

Hämäläinen, Juha, J. V. Snellmanin perhekäsityksen juurilla : Snellmanin perhefilosofian aristoteelisen perinteen jatkajana [Vid rötterna till J. V. Snellmans familjeuppfattning : Snellman som fortsättare av den aristoteliska traditionen]. – Kuopio, 1997. – 109, [1] s. – (Snellman-instituutin C-sarja ; 5). – English summary.

Högnäs, Per-Ove & Örjans, Jerker, *Med folk och fisk över Ålands hav*. – Mariehamn, 1997. – 142 s.

Ikonen, Risto, *Åbo Tidningar 1771–1808 ja kasvattava yhteiskunta : kasvatuksen maailma kustavilaisen kauden turkulaislehdessä*. – Joensuu, 1997. – xii, 410, [2] s. – (Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja ; n:o 38). – Abstract: *Åbo Tidningar 1771–1808 and the educative society : the sphere of education in the first Finnish journal*.

Ilmonen, Kari, *Grunden för det hela – tekniken. // Rundradion 1926–1996 : Rundradions historia i Finland*. 1997, s. 235–274.

Industrisambälle och arbetarkultur : en etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landskommun 1893–1975 / Bo Lönnqvist ... [et al.]. – Helsingfors, 1997. – 308 s. – (SSLF ; nr 605) (Folklivsstudier ; 20).

Inha, Jyri, *Valtioneuvoston oikeuskanslerin virka-aseman muotoutuminen 1917–1919 : tutkimus valtioneuvoston oikeuskanslerin virka-aseman muodostumisesta tasavallan presidenttiin, valtioneuvostoon ja eduskuntaan nähden vuosina 1917–1919* [Utformningen av statsrådets justitiekanslers ämbetsställning 1917–1919 : en undersökning av utformningen av statsrådets justitiekanslers ämbetsställning i förhållande till republikens president, statsrådet och riksdagen 1917–1919]. – Helsinki, 1997. – 300, [14] s. – (Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja ; n:o 214). – Summary.

Isänmaan vangit [Fosterlandets fångar] / red. Aarne Långfors. – Helsinki, 1997. – 269, [2] s.

Itsenäinen Suomi 80 vuotta [Det självständiga Finland 80 år] / [red.: Henna Karjalainen, Harri Westermarck]. – [Helsinki], 1997. – 167 s. – *Studia Finlandica*, våren 1997.

Itsenäisen Suomen kenraalikuunta 1918–1996 : biografiat [Generalerna i det självständiga Finland 1918–1996 : biografier] / [red. Rauno Lipponen]. – Porvoo, 1997. – 503 s.

Itämerensuomi – eurooppalainen maa [Östersjö-Finland – ett europeiskt land] / red.: Kyösti Julku. – Jyväskylä, 1997. – 293 s. – (*Studia historica Fenno-ugrica* ; 2). – Summary. – Resümee. – Összefoglalások.

Jaatinen, Martti I., *Sortavalan rakentaminen 1643–1944*. – Espoo, 1997. – IX, 248, [1] s. – (Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A / Teknillinen korkeakoulu ; nro 26). – Abstract: *Sortavala 1643–1944 : building a small Finnish town*. – Résumé: *Stroitels'tvo goroda : Sortavala 1643–1944 g.*

Janhunen, Marko, *Saksan-paketti : pyrkimys uudelleeniseen puolueettomuuteen* [Tysklandspaketet : stråvan till ett nytt slag av neutralitet]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*. 1997, s. 142–173.

Jansson, Brita, *Johannes Holmberg och Ålandsfrågan*. – [Mariehamn], 1997. – 80 s.

Jokipii, Mauno, *Neljä vuosikymmentä Saksan ja Suomen ulkopoliittisia suhteita (noin 1915–1955)* [Fyra årtionden av utrikespolitiska relationer mellan Finland och Tyskland (c. 1915–1955)]. // *Saksa Euroopassa*. 1997, s. 110–140.

Josfolk, Karl-Gustav, I Pestalozzis fotspår : från abnormundervisning till samordnad specialundervisning, särskilt i Finland. // *Skolhistoriskt arkiv*. 24 (1997), s. 32–84.

Jungar, Sune, Norden och Ryssland i revolution och upplösning : kring sovjetstatens etablering och första år. // *Sovjetunionen och Norden : konflikt, kontakt, influenser*. 1997 (HA ; 110:1), s. 11–30.

Junnila, Tuure, *Myrskyinen vuosisata lähenne loppuaan* [Det stormiga seklet närmar sig sitt slut]. – Helsinki, 1997. – 292 s. – (Eurooppa-sarja ; nr. 2).

Juntunen, Alpo, *Valta ja rautatiet : Luoteis-Venäjän rautateiden rakentamista keskeisesti ohjanneet tekijät 1890-luvulta 2. maailmansotaan*. – Helsinki, 1997. – 210 s. – Summary: Power and the railway.

Juottonen, Jorma, *Millainen materiaallinen puolustuskyky? – materiaallisen puolustuskyvyn kehittämissuunnitelmat Suomessa 1920–1939 : sotilasviranomaisten pyrkimykset – poliittisten päättäjien näkemykset*. – [Järvenpää], 1997. – 264 s. – Summary: How was the defensive preparedness of the Finnish defence forces with respect to material? : the development plans for the material readiness of the Finnish defence forces in 1920–1939 : the endeavours of military authorities – the views of politicians.

Jutikkala, Eino, *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka* [Statens informationsanstalts hemliga krigskronika]. – Porvoo, 1997. – 282 s.

Jutikkala, Eino, *Esiteollisen ajan puukaupunkien suurpalot* [Storbränder i trästäderna under den förindustriella tiden]. // *Tie tulkintaan : juhlaKirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 491–507.

Jutikkala, Eino, *Tie perinteisestä modernin yhteisön kuolleisuuteen Pohjois-Savossa* [Vägen från det traditionella till det moderna samfundets dödlighet i Norra Savolax]. – Kuopio, 1997. – 29 s. – (Snellman-instituutin B-sarja ; 40).

Juutilainen, Antti, *Rinta rinnan : suomenruotsalaisten joukkojen sotatiet 1939–1944* [Sida vid sida : de finlandssvenska truppernas krigsvägar 1939–1944]. – Porvoo, 1997. – 294 s.

Järvinen, Marjo-Riitta, *Eriytyneistä kouluista laaja-alaisia oppimiskeskus- sia? : ammatillisten oppilaitosten yhdistäminen suomalaisen koulutuspolitiikan välineenä 1900-luvulla* [Från differentierade skolor till omfattande studiecentra? : yrkesläroverkens sammanslagning som medel för den finländska utbildningspolitiken på 1900-talet]. – Turku, 1997. – 337 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita ; osa 135). – English summary.

Kainuussa ja Vienassa : näkökulmia naapurusten elämään [I Kajanaland och Vita Havsområdet : perspektiv på grannarnas liv] / redaktionsråd: Antero Heikkinen ... [et al.] ; red.: Mikko Vento. – Joensuu, 1997. – 191 s. – (SCH ; n:o 10).

Kajanti, Caius, *Siniristilippumme* [Vår blå korsflagga]. – Helsingissä, 1997. – 334 s. – Pohjautuu teokseen Suomen lippu kautta aikojen.

Kalha, Harri, *Muotopuolen merenneidon pauloissa : Suomen taideteollisuuden kulta-kausi : mielikuvat, markkinointi, diskurssit*. – [Helsinki], 1997. – 332 s. – (Apeiron ; [1]). – Summary: In the coils of an asymmetrical mermaid : the "golden age" of Finnish design.

Kallinen, Maija, *Turun Akatemia ja tieteen murrokset 1600-luvulla* [Akademien i Åbo och vetenskapens brytningar på 1600-talet]. // *Kulttuurien kosketus, törmäys ja yhteys*. 1997 (Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja; 24), s. 83–98.

Kallioinen, Mika, *Onko makrohistoriaa olemassa? [Finns det makrohistoria?]* // *HAik*. 95 (1997) : 1, s. 24–34.

Kallioniemi, Jouni, Suomalaiset isänmaan asialla [Finländare i fosterlandets ärende]. – [Turku], 1997. – 350 s.

Kankainen, Jorma, Vallikaivannosta vapaustaistoon : venäläisten linnoitustöistä Kontiolahdella ensimmäisen maailmansodan aikana [Från vallgravar till frihetskamp : om ryssarnas befästningsarbeten i Kontiolahti under första världkriget]. – [Kontiolahti], 1997. – 95 s.

Kansantaloutemme : rakenteet ja muutos [Vår nationalekonomi : strukturer och förändring] / red. Heikki A. Loikkanen ... [et al.]. – [Helsinki], 1997. – 404, [5] s.

Kantola, Jouko, Cygnaeusken jäljillä käsityönopetuksesta teknologiseen kasvatukseen. – Jyväskylä, 1997. – 211 s. – (Jyväskylä studies in education, psychology and social research ; 133). – Summary: In the footsteps of Cygnaeus : from handicraft teaching to technological education.

Karjahärm, Toomas, Venäjän varjossa : Suomi ja Viro Venäjän naapurina [I skuggan av Ryssland : Finland och Estland som Rysslands grannar]. // *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä : Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*, 1997, s. 31–61, 373–374.

Karjalainen, Ahri, Aikoja ja tapauksia Ahri Karjalaisen elämästä [Tider och händelser i Ahri Karjalainens liv] / red. Kauko Rumpunen. – Porvoo, 1997. – 294 s.

Karlsson, Fred, Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen [Allmän språkvetenskap i Finland genom tiderna]. – [Helsinki], 1997. – 134, [2] s. – (Julkaisuja / Yleisen kielitieteen laitos, Helsingin yliopisto ; no. 28) (Publications / University of Helsinki, Department of General Linguistics ; no. 28).

Kaskikari, Kirsti, Kuinka Kekkonen valjasti ylioppilaat uudistamaan yhteiskuntaa ja murtamaan porvarillista hegemoniaa [Hur Kekkonen mobiliserade studenterna att förnya samhället och att bryta den borgerliga hegemonin]. // *Ajankohta : poliittisen historian vuosikirja*, 1997, s. 174–192.

Katajala, Kimmo, Kruunu kansanuskoa kirkemässä : noituus- ja taikussyytteet Käkisalmen läänin käräjillä 1600-luvulla [Kronan utrotar folktron : åtal för trolldom och magi vid tinget i Kexholms län på 1600-talet]. // *Tie tulkintaan : juhla-kirja akatemia-professori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*, 1997, s. 294–332.

Katko, Tapio, *Water! : evolution of water supply and sanitation in Finland from the mid-1800s to 2000*. – Helsinki, 1997. – 104 s.

Kaukiainen, Leena, *Avoim ja suljettu raja : Suomen ja Norjan suhteet 1918–1940*. – Helsinki, 1997. – 268 s. – (HT; 197). – Summary: The relations between Finland and Norway, 1918–1940.

Kaukiainen, Yrjö, Itämeri, pohjoisen Euroopan Välimeri [Östersjön, Nordeuropas Medelhav]. // *HAIK*, 95 (1997), s. 211–217.

Kero, Reino, *Suomalaisina Pohjois-Amerikassa : siirtolaiselämää Yhdysvalloissa ja Kanadassa* [Som finländare i Nord-Amerika : emigrantliv i Förenta Staterna och Kanada]. – Turku, 1997. – 407 s. – (Suomalaisen siirtolaisuuden historia ; 2).

Ketonen, Kimmo, *Sun kasvois eessä, Suomenmaa : Turun yliopiston ylioppilaskunta 1922–1944* [Åbo universitetets studentkår 1922–1944]. – Turku, 1997. – 355 s.

Kettunen, Pauli, *Työjärjestys : tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta* [Arbetsordning : studier över arbetets och kunskapens politiska historia]. – [Helsinki], 1997. – 212 s. – (Tutkijaliiton julkaisusarja ; 83).

Kilin, Juri, *Sotilaisesta vaarattomuudesta ainoaksi viholliseksi : Leningradin sotilaspäiirin valmistautuminen Suomen Talvisotaan*. // *Sotilasaikakauslehti*, 72 (1997) : 2,

s. 21–27. – Också engl. titel: *From a military innocuous country to the one and only enemy : how Leningrad Military District prepared to the Finnish Winter War.*

Kirby, David, Meri historiassa : romanttisesti visioista luonnonvoimaan [Havet i historien : från romantisk vision till naturkraft]. // *HAik.* 95 (1997), s. 201–211.

Kivikäs, Pekka, *Vorhistorische Felsmalerei in Finnland.* – [Jyväskylä], 1997. – 61, [3] s. – Orig.:s titel: *Kalliomaalausten kuvamaailma.* Jyväskylä, 1997.

Klinge, Matti, *Krig, kvinnor, konst.* – [Esbo], 1997. – 263 s. – Utk. 1997 också på finska: *Kaukana ja kotona.* [Espoo]. 263 s.

Klinge, Matti, *Keisarin Suomi* [Kejsarens Finland]. – [Espoo], 1997. – 542 s. – Utk. 1996 med titel: *Finlands historia. 3 : Kejsartiden.*

Knapas, Marja Terttu, Den Armfeltska ättens patronat i Halikko socken. // *HTE* 82 (1997), s. 413–428.

Knapas, Rainer, Fredstempelt på krigsteatern : Värälä 1790. // *HTE* 82 (1997), s. 451–474.

Koivisto, Mauno, *Liikkeen suunta* [Rörelsens riktning]. – Helsinki, 1997. – 267 s.

Koivisto, Mauno, *Witness to history : the memoirs of Mauno Koivisto, President of Finland 1982–1994* / introduction by David Kirby. – London, cop. 1997. – xxiii, 291 s.

Koivunen, Leila, Matkailijan maailman visualisointuminen [Visualisering av turistens värld]. // *HAik.* 95 (1997), s. 303–312.

Koivusalo, Esko, Ensimmäinen lainsuomenno askarruttaa yhä [Den första lagöversättningen till finska sysselsätter ännu tankarna]. // *Tie tulkintaan : julkakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997.* 1997, s. 69–85.

Kokko, Marja, Heimosisaruutta vaiko vain uteliaisuutta? : suomalaisten ja virolaisten naisjärjestöjen kontaktit 1860–1939 [Frändesystemskap eller enbart nyfikenhet? : kontakter mellan finska och estniska kvinnoorganisationer 1860–1939]. // *Virallista politiikkaa – epävirallista kansakäymistä : Suomen ja Viron subteiden käännekohtia 1860–1991.* 1997, s. 309–325, 395–397.

Korpela, Jukka, "The Russian threat against Finland" in the Western sources before the Peace of Noteborg (1323). // *SJH.* 22 (1997) : 3, s. 161–172.

Korpela, Katariina, Ympäristö turismin historiassa [Miljön i turismens historia]. // *HAik.* 95 (1997), s. 312–322.

Koskelainen, Liisa, Turun hovioikeuden tuomiokäytäntö 1700-luvulla [Åbo hovrätts dompraxis på 1700-talet]. // *Tie tulkintaan : julkakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997.* 1997, s. 86–105.

Kronvall, Olof, Sweden's reactions to the Porkala agreement and the "Night Frost" : Finland in Swedish foreign policy, 1955–56 & 1958–59. // *Security and insecurity : perspectives on Finnish and Swedish defence and foreign policy.* 1997 (Försvårshögskolans acta. B ; 3), s. 56–82.

Kuikka, Martti T., *A history of Finnish education.* – Helsinki, 1997. – 176 s. – Orig.:s titel: *Suomalaisen koulutuksen vaiheet.*

Kuisma, Markku, Green gold and capitalism : Finland, forests and the world economy. // *HAik.* 95 (1997), s. 144–152.

Kuisma, Markku, "Suomi on vaarassa" : länsivaltain reaktiot suomalaisen öljynjalostamon perustamiseen 1950-luvun alussa ["Finland är i fara" : västmakternas reaktioner på grundandet av ett oljeraffineri i Finland i början av 1950-talet]. // *Tie tulkintaan : julkakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997.* 1997, s. 543–577.

Kuisma, Markku, *Kylmä sota, kuuma öljy : Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979* [Kallt krig, het olja : Neste, Finland och två Europa]. – Porvoo, 1997. – 616 s.

Kujala, Antti, *Tapaus Waldburg : mitä Keisari-Venäjän "ohranan" asiamehen paljastukset kertovat valtiollisesta poliisista?* // *Genos.* 68 (1997), s. 153–157, 190. – Referat: Fallet Waldburg : vad avslöjanden av en agent för den kejserliga ryska "ohranan" berättar om den hemliga polisen.

Kulttuurien kosketus, törmäys ja yhteys [Kontakt, kollision och samband mellan kulturer] / red. Mauri Järnlström ... [et al.]. – [Helsinki], 1997. – 215 s. – (Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja ; 24).

Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950 / red. Johan Söderberg & Lars Magnusson. – Helsingfors, 1997. – 275 s. – (HA ; 110:2). – 23. nordiska historikermötet, Tammerfors 7.–12.8.1997. – Rapport 2.

Kupiainen, Heikki, *Savotta-Suomen kulttuurimaisema : talonpoikainen maanomistus ja maankäyttö savolaisen kulttuurimaiseman kasvualustana uuden maatalouden ajalla (1800-luvun lopulla 1990-luvulle)* [Kulturlandskapet i Skogsarbetsfinland : böndernas jordnnehav och jorddisposition som kulturlandskapets växtunderlag i Savolax under det nya lantbrukets tid (från slutet av 1800-talet till 1990-talet)]. – Mikkelii, 1997. – 103 s. – (Julkaisuja / Helsingin yliopisto, maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus ; 56).

Kuurne, Jouni, *Inte för konsten men för färdigheten : om de Armfeltska barnens teckningar.* // *HTF* 82 (1997), s. 368–381.

Kuusikko, Kirsi, *Kulttuurien kohtaaminen Jäämeren rannalla* [Kulturernas möte vid Ishavets strand]. // *Kulttuurien kosketus, törmäys ja yhteys.* 1997 (Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja ; 24), s. 7–31.

Kuusterä, Antti, *Markan matkassa : Suomen rahajärjestelmän historiaa 1840–1997* [Det monetära systemets historia i Finland 1840–1997]. – [Helsinki], 1997. – 34, [2] blad. – (Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja ; 1997, 8).

Kyrka, samhälle, stat : från kristnande till etablerad kyrka / red. Göran Dahlbäck. – Helsingfors, 1997. – 167 s. – (HA ; 110:3). – 23. nordiska historikermötet, Tammerfors 7.–12.8.1997. – Rapport 3.

Laakkonen, Simo, *Jäätyneet kaupungit* [Frusna städer]. // *HAik.* 95 (1997), s. 217–226.

Lackman, Matti, *Samarbete för revolution : kommunisternas hemliga verksamhet i Tornedalen 1918–1939.* – [Luleå], cop. 1997. – 190 s. – (Tornedalica, nr 52). – Orig.:s titel: *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939.*

Lahtinen, Anu & Issakainen, Touko, *Fiat lege artis : sata vuotta opetusta Helsingin yliopiston farmasian laitoksessa* [Hundra år undervisning vid Helsingfors Universitets farmaceutiska institution]. – [Helsinki], 1997. – 248 s.

Laiho, Irma, *Mestareiden opissa : tutkijakoulutus Suomessa sotien jälkeen.* – Turku, 1997. – 281, [31] s. – (Raportteja / Koulutusosologian tutkimuskeskus ; 42). – Summary: Trained by masters : Finnish postgraduate education and research training after the wars.

Laine, Antti, *Miinanraivaukset Neuvosto-Karjalassa sodan jälkeen 1944–1947.* // *SHA,* 15/1996 (1997), s. 197–226. – Summary: Postwar mine clearing mission in Soviet Karelia 1944–1947.

Lamberg, Juha-Antti, *Vaalirahoituksen taloushistoria : puoluetuki painostusjärjestöjen toiminnassa 1922–1939* [Valfinansieringens ekonomiska historia : partistö-

det i påtryckningsorganisationers verksamhet 1922–1939]. // *Uusi institutionaalinen taloushistoria : johdanto tutkimukseen*. 1997, s. 143–168.

Lampila, Hannu-Ilari, *Suomalainen ooppera* [Operan i Finland]. – Porvoo, 1997. – 830 s.

Landgren, Lars-Folke, Anders Herman Chydenius och frågan om storfurstendömet Finlands neutralitet. // *HLS*. 72 (1997) (SSLF ; nr 608), s. 115–146.

Lappalainen, Niilo, *Aselevon jälkeen* [Efter vapenvilan]. – Porvoo, 1997. – 380 s.

Lehikoinen, Anja, *Tieteenhistoria : tieteenhistorian teoreettisista ja metodisista perusteista sekä esimerkkejä tieteiden muutoksista kulttuurisissa yhteyksissä* [Vetenskapshistoria : om vetenskapshistoriens teoretiska och metodiska grunder samt exempel på vetenskapernas förändringar i kulturella sammanhang]. – [Joensuu], 1997. – ix, 201, [24] s. – (Kasvatustieteiden tiedekunnan opetusmonisteita ; n:o 27).

Lehtola, Veli-Pekka, *Saamelaiset : historia, yhteiskunta, taide* [Samerna : historia, samhälle, konst]. – [Inari], 1997. – 136 s.

Leskinen, Jari, *Vaiettu Suomen silta : Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930–1939*. – Helsinki, 1997. – 462 s. – (BH ; 20). – Summary: The silenced bridge of Finland : secret military cooperation between Finland and Estonia against the Soviet Union 1930–1939.

Leskinen, Rainer & Talka, Anu & Pohjonen, Petri, *Ammatillisen aikuiskoulutuksen vaiheet : pikakoulutuksesta aikuiskoulutuskeskuksiin* [Den fackliga vuxenutbildningens skeden : från snabbutbildning till vuxenutbildningscentra]. – [Helsinki], 1997. – 320 s.

Letto-Vanamo, Pia, Tingsgemenskapens rätt : ett perspektiv på rättsuppfattningens historia. // *HTF* 82 (1997), s. 153–175.

Letto-Vanamo, Pia, Käräjäjyhteisö tuomarina [Tingsgemenskapen som domare]. // *Tie tulkintaan : juhla kirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 45–68.

Life in two languages : the Finnish experience I [the authors ... Kristina Beijar ... et al.]. – [Espoo], 1997. – 97 s.

Lohi, Seppo, *Pohjolan kristillisyyt : lestadiolaisuuden leviäminen Suomessa 1870–1899*. – Oulu, 1997. – 784 s. – Summary: Northern Christianity : the expansion of Laestadianism in Finland between the years 1870 and 1899.

Lohi, Seppo, Nainen lestadiolaisuudessa 1800-luvun Suomessa. // *FKSÄ*. 86/1996 (1997), s. 111–128. – Zusammenfassung: Die Frau im finnischen Laestadianismus des 19. Jahrhunderts.

Lounatvuori, Irma, Gustaf Mauritz Armfelt och Åminne. // *HTF* 82 (1997), s. 382–412.

Lukkonen, Tapio, *Sähköistä antiikkia : käteen käyvät ja sähköllä toimivat : elektrofotografia* [Elektriska antikviteter : kan hållas i handen och drivs med elektricitet : en elektrofotografi]. – [Helsinki], 1997. – 175, [1] s.

Luntinen, Pertti, *The imperial Russian army and navy in Finland 1808–1918*. – Helsinki, 1997. – 486 s. – (SH ; 56).

Lyytinen, Eino, Rundradiobolaget i Finland grundas : verksamheten fram till Vinterkriget. // *Rundradion 1926–1996 : Rundradios historia i Finland*. 1997, s. 11–70.

Lönnqvist, Bo, *Bakelser : en studie i lyxens kulturella formspråk*. – [Esbo], 1997. – 152 s. – Utk. samtidigt på finska: *Leivos : tutkielma ylellisyyden muotokielestä*. 152 s.

Maan piiri ja elonkehä : professori Heikki Kirkinen juhlakirja [Jordens rund och livets krets : festskrift till professor Heikki Kirkinen] / [red. = editor: Mikko Vento]. – [Joensuu], 1997. – 183 s. – (Historian tutkimuksia ; n:o 14).

Majander, Mikko, Tillbaka till den nordiska gemenskapen : de finska socialdemokraterna och Norden 1944–1948. // *HTF* 82 (1997), s. 45–76.

Manninen, Ohto, Sovjetunionens målsättningar i Norden 1939–1945. // *Sovjetunionen och Norden : konflikt, kontakt, influenser*. 1997 (HA ; 110:1), s. 73–93.

Manninen, Ohto, Finland takes shape. // *HAik*. 95 (1997), s. 129–135.

Manninen, Ohto, Valirauhansopimuksen valvonta. // *SHA*. 16 (1997), s. 31–57. – Summary: Overseeing the armistice agreement.

Manninen, Ohto, Stalinin päämäärät 1939–1945 ja Risto Ryti [Stalins målsättningar 1939–1945 och Risto Ryti]. // *Ryti, Stalin ja Linkomies*. 1997 (Risto Ryti – seuran julkaisuja ; 3), s. 7–25.

Markkola, Pirjo, Constructing and deconstructing the 'strong Finnish woman' : women's history and gender history. // *HAik*. 95 (1997), s. 153–160.

Martikainen, Juhani, *Orglar i Finland från tiden 1600–1800 : deras byggare, historia, konstruktion och stil*. – [Helsinki], 1997. – IX, 280 s. – (Studia musica ; 7). – Summary: 17th and 18th century organs in Finland : their builders, history, construction and style.

Matilainen, Dahly, *Idémönster i Karin Neuman-Rahns livsgärning och författarskap : en idéhistorisk-biografisk studie i psykiatrisk vård i Finland under 1900-talets första hälft*. – Åbo, 1997. – 199, [11] s. – Summary: Patterns of ideas in Karin Neuman-Rahn's life-work and writings : a study of psychiatric care in Finland in the former part of the twentieth century, based on biography and the history of ideas.

Messenius, Johannes, *Suomen kronikka*. – Tampere, 1997. – 124, [1] s. – Orig.:s titel: *Finlands krönika*.

Mickwitz, Joachim, Konst som socialt och politiskt symbolgods : bildkonst, teater, litteratur och musik i Norden under den "borgerliga revolutionens" tidevarv. // *HLS*. 72 (1997) (SSLF ; nr 608), s. 17–68.

Moilanen, Mikko, *Kintupolkua kyläteille : elämää Auholla ja Askassa 1600–1800-luvuilla* [På gångstig till byvägar : liv i Auhon och Askas på 1600–1800-talen]. – [Pulolanka], 1997. – 554 s.

Murtorinne, Eino, *Viisi vuosikymmentä kirkon keskushallintoa : kirkon keskuhallinnon synty ja kehitys vuoteen 1994* [Fem årtionden av kyrkans centralförvaltning : uppkomsten och utvecklingen av kyrkans centralförvaltning till år 1994]. – [Helsinki], 1997. – 128 s.

Murtorinne, Eino, Kenelle kuuluu hallintovalta kirkossa? : kirkon keskushallinnon syntyyn johtanut kehitys [Vem tillhör förvaltningsmakten i kyrkan? : utvecklingen som ledde till uppkomsten av kyrkans centralförvaltning]. // *Tie tulkintaan : juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 508–522.

Mustakallio, Hannu, Maanpakolaisesta Tampereen ensimmäiseksi kirkkoherraksi : tuomiorovasti Waldemar Wallin (Walli) Oulun-kautensa lopulla ja sen jälkeen. // *FKSÄ*. 86/1996 (1997), s. 129–174. – Zusammenfassung: Vom Flüchtling zum ersten Hauptpfarrer in Tampere : Dompropst Waldemar Wallin (Walli) gegen Ende und nach seiner Ouluer Zeit.

Mylly, Juhani, Mihin suuntaan historiografinen tutkimus? [I vilken riktning historiografisk forskning?] // *HAik*. 95 (1997), s. 47–51.

Mäkinen, Ilkka, "Nödvändighet af LainaKirjasto" : modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. – Helsinki, 1997. – 459 s. – (SKS ; 668). – Summary: "The necessity for the Lending Library" : the introduction of the modern "desire to read" into Finland and the institutions of reading.

Nenonen, Marko, Idealismin haaste : kulttuurisemiotiikka historiatieteen metodologiana [Idealismens utmaning : kultursemiotik som historievetenskapens metodologi]. // *HAik*. 95 (1997), s. 35–47.

Nevakivi, Jukka, Kekkosen, the Soviet Union and Scandinavia : aspects of policy in the years 1948–1965. // *SJH*. 22 (1997) : 2, s. 65–81.

Nevakivi, Jukka, Finnish security policy in a geostrategic perspective. // *Security and insecurity : perspectives on Finnish and Swedish defence and foreign policy*. 1997 (Försvärshögskolans acta. B. 1402–7593 ; 3), s. 13–35.

Nevakivi, Jukka, Sovjetunionen, Finland och nordiskt samarbete 1945–1963. // *Sovjetunionen och Norden : konflikt, kontakt, influenser*. 1997 (HA ; 110:1), s. 109–129.

Nevalainen, Pekka, Etsivän keskuspoliisin ja valtiollisen poliisin aineisto henkilöhistorian lähteenä. // *Genos*. 68 (1997), s. 146–153, 189–190. – Referat: Detektiva centralpolisens och Statspolisens arkivmaterial som personhistorisk källa.

Niinistö, L. J., Kosti-Paavo Eerolainen : muiltuttajan muotokuva [Kosti-Paavo Eerolainen : en våldskjutsares porträtt]. // *HAik*. 95 (1997), s. 99–108.

Nilsson, Carl-Axel, Arbetsgivarstrategi i Finland 1909–1940 i nordiskt perspektiv. // *HTF*. 82 (1997), s. 17–44.

Nordiska historiska nationalräkenskaper : workshop 2 i Järvenpää 20–22 september 1996 / Jari Eloranta (red.). – Jyväskylä, 1997. – 159 s. – (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos ; 25).

Nuorteva, Jussi, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. – [Helsinki], 1997. – 533 s. – (BH ; 27) (FKSH ; 177). – Summary: Finnish study abroad before the foundation of the Royal Academy of Turku (Academia Aboensis) in 1640.

Näkökulmia menneeseen : teatterihistorian kirjoittamisen perusteita ja käytännön sovellus: Uusi Teatteri 1940–1941 [Aspekter på det förflutna : grunder för att skriva teaterhistoria och praktiskt tillämpning: Nya Teatern 1940–1941] / [red: Pirkko Koski, Outi Lahtinen, Eeva Mustonen]. – [Helsinki], 1997. – 146 s.

Nätkin, Ritva, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä : maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset* [Kampen om moderskapet i Finland : maternalism, befolkningspolitik och kvinnors berättelser]. – [Helsinki], 1997. – 302 s.

Ojakangas, Mika, *Lapsuus ja auktoriteetti : pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen* [Barndom och auktoritet : den pedagogiska maktens historia från Snellman till Koskenniemi]. – [Helsinki], 1997. – 305 s. – (Paradeigma) (Tutkijaliiton julkaisusarja ; 85).

Ojala, Jari, Henkilökohtainen on taloudellista : liiketoiminnan kustannukset 1700–1800-luvun liike-elämässä kauppahuoneiden näkökulmasta [Det personliga är ekonomiskt : affärsverksamhetens kostnader i affärslivet på 1700–1800-talen ur handelshusens synvinkel]. // *Uusi institutionaalinen taloushistoria : johdanto tutkimukseen*. 1997, s. 101–141.

Opetusministeriön historia. VII : Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen 1981–1995 / förf. Veli-Matti Autio. – Helsinki, 1997. – 312 s. – Summary. – Sammandrag: Undervisningsministeriets historia (1966–1995).

Otonkoski, Pirkko-Leena, Henkirikoksista kuolemaan tuomittujen kohtaloita vuosina 1824–1825 Suomessa. // *Genos.* 68 (1997), s. 55–69, 94–95. – Referat: Dista avrättningarna i Finland 1824–1825.

Paaskoski, Jyrki, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. – Helsinki, 1997. – 320 s. – (BH; 24). – Summary: Noble land-holding and serfdom in "Old Finland".

Paaskoski, Jyrki, The Russian empire and its western borderland : some dimensions of eighteenth century Russian Finland. // *The dividing line : borders and national peripheries.* 1997 (Renvall-instituutin julkaisu ; 9), s. 55–63.

Paaskoski, Jyrki, Tavoitteena kansallinen yhtenäisyys : Nuosuomalaisen ja Kansallisen edistyspuolueen sosiaalipolitiikan synty [Nationell enhet som mål : uppkomsten av ungfinska partiets och nationella framstegspartiets socialpolitik]. // *HA.*109 (1997), s. 91–144.

Paaskoski, Jyrki, G. M. Armfelt och Gamla Finland. // *HTE* 82 (1997), s. 301–317.

Pale, Erkki, *Suomen radiotiedustelu 1927–1944* [Radiospaning i Finland 1924–1944] / red.: Reijo Ahtokari. – [Espoo], 1997. – 261 s. – 2. p. 1998.

Palmgren, Raoul, *Vankilapäiväkirja : Raoul Palmgrenin epitafi 1940-luvulle* [Fängelsedagboken : Raoul Palmgrens epitafium till 1940-talet] / [red.] Marja-Leena Palmgren. – [Oulu], 1997. – 255 s.

Palola, Ari-Pekka, Olavi Maununpoika Pariisissa. // *FKSÄ.* 86/1996. (1997), s. 19–42. – Zusammenfassung: Olavus Magni in Paris.

Palola, Ari-Pekka, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika : Turun piispat 1412–1460*. – Helsinki, 1997. – 509 s. – (FKSH ; 178). – Abstract: Magnus Tavast and Olavus Magni – the bishops of Finland 1412–1460. – Zusammenfassung: Magnus Olavi Tavast und Olavus Magni – die finnischen Bischöfe 1412–1460.

Parland-von Essen, Jessica, Att utbildas till hovdam : Augusta Armfelt's uppfostran och läroår. // *HTE* 82 (1997), s. 349–367.

Paunio, Jouko, *Suomalaisen kansantaloustieteen kansainvälistyminen* [National-ekonomins internationalisering i Finland]. – [Helsinki], 1997. – 25, [3] s. – (Kansantaloustieteen laitoksen keskustelualoitteita / Helsingin yliopisto ; no. 431). – Abstract.

Pekurinen, Mika, Työtä punaisen huomisen hyväksi : piirishteeri Oskari Suutala ja keskisuomalaisen työväenliikkeen murrosvuodet 1906–1918 [Arbete för en röd morgondag : kretssekreterare Oskari Suutala och arbetarrörelsens brytningsår i Mellersta Finland 1906–1918]. // *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusamat ja ammattinimekkeet.* 1997 (JHA ; vol. 3), s. 185–232.

Peltonen, Martti, Keskustelu ilmavoimista 1920- ja 1930-luvulla. // *SHA.* 15/1996 (1997), s. 67–120. – Summary: Discussion about Air Force in 1920s and 1930s : the defining of tasks, development programs and material procurement of air force – did they meet each other?

Peltonen, Matti, *Kerta kiellon päälle : suomalainen kieltolakimentaliteetti : vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932* [Förbudslagmentaliteten i Finland : från 1733 års förordning emot svalg och dryckenskap till förbudslagens upphävande 1932]. – [Helsinki], 1997. – 129 s. – (Hanki ja jää).

Pihkala, Erkki, Ekonomiska förbindelser med en socialistisk planekonomi : fallet Finland och Sovjetunionen. // *Sovjetunionen och Norden : konflikt, kontakt, influenser.* 1997 (HA ; 110:1), s. 267–287.

Pihlajamäki, Heikki, *Evidence, crime, and the legal profession : the emergence of*

free evaluation of evidence in the Finnish nineteenth-century criminal procedure. – Lund, 1997. – X, 284 s. – (Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning, Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek; 54).

Piilonen, Juhani, Rättsklipning i undantagsstider : fronträtten i Satakunta våren 1918. // *HTE* 82 (1997), s. 198–236.

Piispanen, Kirsi & Wiberg, Matti, Pienen Suomen pieni suojelupoliisi : poliittisen poliisin kontrolli Suomessa 1945–1996 [Det lilla Finlands lilla skyddspolis : kontroll över den politiska polisen i Finland 1945–1996]. // *Oikeus*. 26 (1997), s. 256–277.

Pullat, Raimo, *Suomi ja Puola : subteita yli Itämeren 1917–1941* [Finland och Polen : relationer över Östersjön 1917–1941]. – Helsinki, 1997. – 200 s.

Pulma, Panu, Separatismi ja taloudelliset intressit 1780-luvulla [Separatism och ekonomiska intressen på 1780-talet]. // *Tie tulkintaan : jubelkirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 396–409.

Puna-armeija Stalinin tentissä [Röda armén i Stalins tentamen] / red. Ohto Manninen och Oleg A. Ržeševski. – Helsinki, 1997. – 479 s. – Pärmyndertitel: Talvisodan jälkipuinti Kremliissä 14.–17.4.1940 [Diskussion om vinterkriget i Kremli 14.–17.4.1940].

Pursiainen, Terhi, *Sigfridus Aronus Forsius : pohjoismaisen renessanssin astronomi ja luonnofilosofi : tutkielma Forsiuksen luonnofilosofisista katsomuksista, lähteistä ja vaikutteista.* – [Helsinki], 1997. – 498 s. – (SKS; 674). – Abstract: Sigfridus Aronus Forsius : an astronomer and philosopher of nature during the Nordic Renaissance : a study in Forsius' philosophy of nature, its sources and origins.

Putkonen, Väiski, *Paperia! : lyhyt johdatus paperin historiaan ja valmistusmenetelmiin* [Paper! : en kort introduktion till papprets historia och tillverkningsmetoder]. – Espoo, 1997. – 294 s. – (Otatieto; 555).

Päivälehti – Helsingin sanomat. – [Helsinki], 1997. – 41 s.

Pöysä, Jyrki, *Jätkän synty : tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä.* – Helsinki, 1997. – 463 s. – (SKS; 669). – Summary: The birth of the lumberjack : the historical formation of a social category in Finnish culture and Eastern Finnish folklore about lumberjacks (jätkä).

Railo, Juhani E., Frans Johan Rabbe : lääkäri hallinnon ja kulttuurin palvuksessa. // *Hippokrates*. 14 (1997), s. 9–26. – Zusammenfassung: Frans Johan Rabbe : ein Arzt im Dienste der Verwaltung und der Kultur.

Rajamailla. III : 1996 [Vid gränsmarken. III : 1996] / red: Kyösti Julku. – Rovaniemi, 1997. – 200 s. – (SHS; 31).

Ramel, Stig, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814 : dödsömd kungagunstling i Sverige, ärad statsgrundare i Finland.* – Stockholm, 1997. – 398, [1] s. – Utk. också på finska: *Kustaa Mauri Armfelt, 1757–1814 : Ruotsissa kuolemaantuomittu kuninkaan suosikki, Suomessa kunnioitettu valtion perustaja.* – Helsinki, 1998. – 399, [1] s.

Ramel, Stig, Gustaf Mauritz Armfelt som östpolitisk strateg. // *HTE* 82 (1997), s. 289–300.

Ranta, Raimo, *Vienan Karjalaisten Liitosta Karjalan Sivistyseuraksi v. 1906–1922* [Från Vianan Karjalaisten liitto till Karjalan Sivistyseura 1906–1922]. – [Kangasala], 1997. – 29, [2] s.

Rantala, Jukka, *Sopimaton lasten kasvattajaksi! : opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948.* – Helsinki, 1997. – 297 s. – (BH; 26). – Summary: Unsited to educate children! : attempted political purges of teachers in Finland from 1944–1948.

Rantanen, Martti, *Tillväxt i periferin : befolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750–1890*. – Göteborg, 1997. – 350, [3] s. – (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet ; 72). – Summary: Growth in the periphery : population and agriculture in Södra Österbotten 1750–1890.

Rantanen, Päivi, *Suolatut säkeet : Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Töpelikuuseen*. – Helsinki, 1997. – 250 s. – (SKS ; 690). – Summary: Vitriolic verses.

Rantanen, Terhi & Ampuja, Marko, ”Maailman ihmeellisin asia” : job-datus viestinnän oppihistoriaan [“Den märkligaste saken i världen” : introduktion till kommunikationens lärdoms historia]. – [Lahti], 1997. – 152 s. – [Oppimateriaaleja] / [Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus] ; 70).

Rautelin, Mona, Brott mot liv i Finland på 1790-talet. // *HTE* 82 (1997), s. 176–197.

Rautkallio, Hannu, Puuttuvia argumentteja Stalinin pehmeään linjaan Suomessa. // *SHA*. 16 (1997), s. 79–112. – Summary: Missing arguments about Stalin's soft line in Finland in 1944–1945.

Rentola, Kimmo, *Niin kylmää että polttaa : kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958* [Så kallt att det bränner : kommunisterna, Kekkonen och Kreml]. – Helsinki, 1997. – 672 s.

Rentola, Kimmo, Den finska kommunismens två fosterland. // *Sovjetunionen och Norden : konflikt, kontakt, influenser*. 1997 (HA ; 110:1), s. 227–242.

Richly, Gábor, Unkari ja Suomen talvisota. // *SHA*. 15/1996 (1997), s. 134–196. – Summary: Hungary and the Finnish Winter War.

Rislakki, Jukka & Lahti-Argutina, Eila, *Meillä ei kotia täällä : suomalaisten loikkareiden joukkotulo Uralilla 1938* [Vi har inget hem här : massavrättningen av finländska överlöpare i Ural 1938]. – Helsinki, 1997. – 336 s.

Roiko-Jokela, Heikki, ”Reaalipoliittiset edut vaativat rannikkomme eteläpuolelle ystävällisen maan” : Baltia Suomen lähialuepolitiikassa 1918–1996 [“Realpolitiska fördelar kräver ett vänligt land söder om vår kust” : Baltikum i Finlands närområdespolitik]. // *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä : Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. 1997, s. 65–94, 374–376.

Roiko-Jokela, Heikki, Yli Suomenlahden – kohtalona Suomi : toinen maailmansota suhteiden käännekohtana [Över Finska viken – Finland som öde : andra världskriget som vändpunkt för relationerna]. // *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä : Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. 1997, s. 182–228, 383–388.

Roiko-Jokela, Heikki, *Elämäkerta – aikakauden kuvaus : mistä elämäkerta kertoo, kuinka kohdetta voidaan lähestyä, millaisia lähteitä on käytettävissä?* [Biografin – en epokskildring : vad berättar biografien om, hur kan man nalkas föremålet, hurudana källor står till buds?] // *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimekkeet*. 1997 (JHA ; vol. 3), s. 265–282.

Roudasmaa, Stig, *Teräskypärä Suomen puolustusvoimissa*. // *SHA*. 15/1996 (1997), s. 7–66. – Summary: Steel helmet in the Finnish defence forces. – Utk. 1977 ock-så: Teräskypärä Suomen puolustusvoimissa. 77, [1] s. – (Sotamuseon julkaisuja ; 1997, 1). Särtryck ur: *SHA*. 15/1996.

Roudasmaa, Stig, *Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918–1944*. – [Helsinki], 1997. – 677 s. – Sammandrag: Helsingfors Skyddskårsdistriktets historia 1918–1944.

Rundradion 1926–1996: Rundradions historia i Finland / [Rundradions historiekommitté: Päiviö Tommila ... et al.]. – [Helsingfors], 1997. – 284, [1] s. – Orig.:s titel: *A history of broadcasting in Finland*.

Ruokokoski, Aila, Realismia ja varovaisuutta: Suomen Baltian politiikan linjat 1987–1991 [Realism och försiktighet: Baltikum-politikens linjer i Finland 1987–1991]. // *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. 1997, s. 229–265, 388–392.

Ryti, Stalin ja Linkomies [Ryti, Stalin och Linkomies] / red. Jukka-Pekka Pietiäinen. – Helsinki, 1997. – 72 s. – (Risto Ryti -seuran julkaisuja; 3).

Saarikoski, Vesa, *Keskustajääkäri Arne Sihvo : näkökulma aseellisen voiman ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen itsenäistymisen murroksesta paasikiviltäiseen toiseen tasavaltaan*. – Helsinki, 1997. – 421 s. – (BH; 25). – Summary: Middle-of-the-roader: General Arne Sihvo (1889–1963) and the interaction between the Finnish armed forces and democracy.

Salmesvuori, Päivi, Luostari, talonpoika Botolf, Pyhä Birgitta: kolme näkökulmaa uskonharjoittamiseen Pohjolassa [Klostret, bonden Botolf, den heliga Birgitta: tre aspekter på religionsutövning i Norden]. // *Keskiajan kevät: kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista*. 1997, s. 249–276.

Salminen, Seppo J., Uskonnollinen innovaatio ja yhteiskunnallinen konformiteetti Pohjoismaissa 1700-luvulla. // *FKSÄ*. 86/1996 (1997), s. 57–96. – Zusammenfassung: Religiöse Innovation und gesellschaftliche Konformität in Skandinavien im 18. Jahrhundert.

Salminen, Tapio & Toivo, Raisa Maria & Haavisto, Timo, *Pohjanmaan kautta: tiet ja tieliikenne Pohjanmaalla keskiajalta 1990-luvulle = Via Österbotten: vägar och vägtrafik i Österbotten från medeltiden till 1990-talet*. – Vasa, 1997. – 463 s. – (Tiemuseon julkaisuja; 15). – Summary: Roads and road traffic in Finland's Ostrobothnia from the middle ages to the 1990S.

Salminen, Timo, Riihimäen – Pietarin rautatiesairaalat vuonna 1868: rautatiejohtokunnan päätöksenteko ja kenttätodellisuus [Järnvägssjukhusen på banan Riihimäki – S:t Petersburg 1868: järnvägsdirektionens beslutsfattande och verkligheten på fältet]. // *HA*. 109 (1997), s. 145–181.

Salo, Pekka, *Suomi ja pyhä istuin 1918–1968: Suomen ja Vatikaanikaupungin valtion välisten suhteiden kehitys vuodesta 1918 vuoteen 1968*. – Helsinki, 1997. – 331, [2] s. – (FKSH; 176). – Sommario: La Finlandia e la Santa Sede 1918–1968: lo sviluppo dei rapporti tra la Finlandia e lo stato della Città del Vaticano dall'anno 1918 all'anno 1968. – Abstract: Finland and the Holy See 1918–1968: the development of the relations between Finland and the State of Vatican City, 1918–1968.

Salo, Unto, *Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa: kulttuurimaiseman vuosituhannen* [Människans spår i landskapet i Satakunta: kulturlandskapets årtusenden]. – Helsinki, 1997. – 125 s. – (SKS; 677).

Salo, Unto, Ukko ukkosen jumala: muinaissuomalaisen ukkosenjumala ja hänen indocurooppalainen sukunsa. // *Itämerensuomi – eurooppalainen maa*. 1997 (Studia historica Fenno-ugrica; 2), s. 121–233. – Summary: Ukko, the God of Thunder. – Resümee: Ukko äikese jumal. – Összefoglalás: Ukko a mennydörgés istene.

Salokangas, Raimo, Context comes first – or does it? // *Writing media histories: Nordic views*. 1997 (Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja; 17), s. 33–55.

- Salokangas, Raimo, Finlands rundradio i ett föränderligt samhälle, 1949–1996. // *Rundradion 1926–1996: Rundradions historia i Finland*. 1997, s. 107–234.
- Salomaa, Markku, Suomalaisuus koitui Neuvosto-Karjalan sotilaskomissaari J. E. Heikkosen kohtaloksi [Finskheten blev militärkommissarie J. E. Heikkonens öde i Sovjet-Karelen]. // *HAik*. 95 (1997), s. 108–120.
- Sandelin, Benedict, Ett borgerskapets projekt: Åbo Idrottsvänner och Idrottsparken 1890–1910. // *HTF* 82 (1997), s. 493–536.
- Sandström, Allan, *Den falska freden: Finlands kamp för oberoende 1944–1948*. – Örebro, 1997. – 195, [1] s.
- Sarantola-Weiss, Minna, Det sköna hemmet: heminredning som en samhällsfråga i Finland under 1900-talet. // *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950*. 1997 (HA; 110:2), s. 237–251
- Sarasti-Wilenius, Raija, De peregrinatione: näkökulmia ulkomaan matkailuun Suomen latinankielisissä lähteissä 1600-luvulla [Aspekter på utrikesresor i latinska källor i Finland på 1600-luku]. // *Tieteessä tapahtuu*. 16 (1998): 1, s. 16–22.
- Savo-karjalaisen osakunnan historia. III: Roudan aika: 1888–1905 [Savolax-karelska nationens historia. III: Ofärdstid: 1888–1905] / Veli-Matti Autio. – Porvoo, 1997. – 321 s.
- Security and insecurity: perspectives on Finnish and Swedish defence and foreign policy* / edited by Gunnar Artéus & Jukka Nevaliki. – Stockholm, 1997. – 96 s. – (Försvarshögskolans acta. B; 3).
- Selén, Kari, Kädenväntö suojeluskuntien suunnasta 1919–1923. // *Tiede ja ase: Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu*. 55 (1997), s. 154–171. – Även engl. titel: The debate on the direction of the civil guards 1919–1923.
- Seppinen, Jukka, *Suomen Efta-ratkaisu yöpakkasten ja noottikriisin välissä* [Finlands Efta-beslut mellan nattfrost och notkris]. – Helsinki, 1997. – 349 s. – (BH; 21). – Summary.
- Seppinen, Jukka, *Ahti Karjalainen: poliittinen elämäkerta* [Ahti Karjalainen: en politisk biografi]. – Helsingissä, 1997. – 640 s.
- Seppo, Simo A., Von der kirchlichen Schuldisziplin zur modernen Pädagogik: die historische Entwicklung der Schulpraxis in Finnland. // *Pädagogische Prophylaxe: Aspekte, Perspektiven, Möglichkeiten*. 1997 (Kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita; no 66), s. 162–190.
- Siiriäinen, Ari, Arkeologia ja suomalaisten ”juuret” [Arkeologin och finländarnas ”rötter”]. // *Maaailmankuvaa etsimässä: Tieteen päivät 1997*. 1997, s. 313–330
- Smolander, Jyrki, Taka-askel oikealle: rihtniemeläisestä dynamismista Matti Virkkusen konservatiiviseen vaalikampanjaan kokoomuksen hyvinvointipolitiikassa [Ett steg bakåt och till höger: från Rihtniemis dynamism till Matti Virkkunens konservativa valkampanj i samlingspartiets välfärdspolitik] // *Ajankohta: poliittisen historian vuosikirja*. 1997, s. 193–212
- Soikkanen, Hannu, Miten 1960-luvun raju elinkeinorakenteen muutos syntyi ja miten sitä hallittiin? [Hur uppstod den våldsamma förändringen i näringsstrukturen på 1960-talet och hur fick man den under kontroll?] // *Tie tulkintaan: juhlaakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 578–602.
- Soikkanen, Mauri, C. G. E. Mannerheim: suurriistan metsästäjä [C. G. E. Mannerheim: storviljtjägare]. – Jyväskylä, 1997. – 192 s. – (Presidentint erämiehenä)
- Solantie, Reijo, *Ilmaston, maankäytön ja väestön kolmiyhteys Suomessa vanhan maatalouden aikana*. – Helsinki, 1997. – 73 s. – (Meteorologisia julkaisuja; no. 35). –

Abstract: The tripartite interdependence of climate, land use and population in Finland during the old agricultural era.

Sovjetunionen och Norden : konflikt, kontakt, influenser / red. Sune Jungar & Bent Jensen. – Helsingfors, 1997. – 289 s. – (HA ; 110:1). – 23. nordiska historikermötet, Tammerfors 7.–12.8.1997. – Rapport 1.

Spoof, Sanna Kaisa, *Savikkojen valtiat : Jokelan tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljöö = Living off clay : the social and physical milieu of a Finnish one-company town.* – Helsinki, 1997. – 365 s. – (Kansatieteellinen arkisto ; 43). – English summary.

Stolpe, Claus-Henrik, *Metoder vid presidentval : en utvärdering.* – Åbo, 1997. – 317 s. – Summary: Methods of presidential election : an evaluation.

Sukselainen, V. J., *Halusin valtiomieheksi* [Jag ville bli statsman] / red. Marja Ikonen. – Helsinki, 1997. – 347 s.

Suomalaisen kasvatustieteen historia : lyhyt oppimäärä [Pedagogikens historia i Finland : kort kurs] / Joel Kivirauma & Risto Rinne (red.). – [Turku], 1997. – vii, 283, [1] s. – (Julkaisusarja / Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. A. Tutkimuksia ; 182). – Abstract.

Suomenlinnan rakennusten historia [Sveaborgs byggnadshistoria] / [redaktionsråd: Pekka Kärki ... et al.]. – Helsinki, 1997. – 275, [1] s. – (Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja ; 17).

Suomi valvonnassa 1944–1947 [Finland under kontroll 1944–1947] / [redaktionsråd: Markku Palokangas ... et al.]. – Helsinki, 1997. – 230, [3] s. – (SHA ; 16). – English summaries.

Suominen, Tapani, *Ehkä teloitamme jonkun : opiskelijaradikalismi ja vallankumousfiktio 1960- ja 1970-lukujen Suomessa, Norjassa ja Länsi-Saksassa.* – Helsinki, 1997. – 453 s. – (Hanki ja jää). – Baserar sig på avhandlingen: "Verre enn Quislings hird" : metaforiska kamper i den offentliga debatten kring 1960- och 1970-talens student- och ungdomsradikalism i Norge, Finland och Västtyskland. Oslo universitet, 1996.

Supinen, Marja, Om några porträtt av Gauffier, Graff och Fabre. // *HTF* 82 (1997), s. 318–335.

Suutala, Maria, *Kvinnor och andra djur.* – [Otalampi], 1997. – 174 s.

Suvanto, Pekka, Valtio, kansalaisyhteiskunta ja autonominen ihminen [Staten, medborgarsamhället och den autonoma människan]. // *Tie tulkintaan : juhlakirja akateemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997.* 1997, s. 603–615.

Svenska folkpartiet. 5 : 1956–1970 : kriser och välfärdsbyggande / Göran von Bonsdorff, Henrik Ekberg. – Helsingfors, 1997. – 598 s.

Syrjö, Veli-Matti, Michet univormun takana : Valvontakomission jäsenet suomalaisin silmin. // *SHA*. 16 (1997), s. 179–207. – Summary: The men behind the uniforms : members of the Control Commission through Finnish eyes.

Sääskilahti, Nina, *Kansa ja tiede : suomalainen kansatiede ja sen kohde 1800-luvulta 1980-luvulle.* – Jyväskylä, 1997. – 111 s. – (Tutkimuksia / Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos ; 31). – Summary: Constituted folk : Finnish ethnology between 1800–1980.

Talonpoikainen sosialisti : Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana [En bondesocialist : Santeri Mäkelä som politisk funktionär och författare] / red. Tauno Saarela. – [Helsinki], 1997. – 139 s. – (Väki voimakas ; 9).

Talve, Ilmar, *Finnish folk culture.* – Helsinki, 1997. – 386 s. – (Studia Fennica. Ethnologica ; 4). – Orig.:s titel: *Suomen kansankulttuuri.*

Talvio, Tuukka, G. M. Armfelt som ordensridhare. // *HTE* 82 (1997), s. 336–348.

Tandefelt, Henrika, "Baron Armfelts skål vi klinga": om tillfällesdiktning till och om G. M. Armfelt. // *HTE* 82 (1997), s. 429–450.

Tarkka, Jukka & Tiitta, Allan, *Itsenäinen Suomi: kahdeksan vuosikymmentä kansakunnan elämästä* [Det självständiga Finland: åtta decennier i nationens liv]. – Helsinki, 1997. – 344 s.

Taunila, Leila, "Kun weli on wainon alla, on waara myös omamme": idealistisen ja realistisen linjan heijastuminen kokoomuslehtien Viron-poliittiseen kirjoitteluun 1918–1922 [Den idealistiska och realistiska linjens avspeglingar i samlingspartiets tidningars politiska rapportering rörande Estland]. // *Vivallista politiikkaa – epävirallista kansakäymistä: Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. 1997, s. 95–126, 376–380.

Tawaststjerna, Erik, Sibelius / Erik Tawaststjerna; red. Erik T. Tawaststjerna. – Helsinki, 1997. – 335 s. – Baserar sig på: Jean Sibelius. 1–5.

Tengström, Leif, "Muschowiten ... turcken icke olijk": ryssatribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden Stolbova. Del I, del II. – Jyväskylä, 1997. – 493 s., 519 s. – (Jyväskylä studies in the arts; 55). – Abstract: "The Muscowite, not unlike the Turk": Russian attributes in Swedish heraldry from Gustavus Vasa [1523] to the peace-treaty of Stolbova [1617].

Tie tulkintaan: juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997 [Vägen till tolkning: festskrift för akademiprofessor Heikki Ylikangas den 6. november 1997] / [red.: Anu Koskivirta, Aleksanteri Suvioja ...]. – Porvoo, 1997. – 688 s.

Tiihonen, Seppo, Nykyisen modernin hallitusmallin synty vuosisadan alussa [Uppkomsten av den nuvarande moderna regeringsmodellen i seklets början]. // *Tie tulkintaan: juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 456–487.

Tiilikainen, Teija, *Europe and Finland: defining the political identity of Finland in Western Europe*. – Turku, 1997. – vi, 179 s. – Utk. också: *Europe and Finland: defining the political identity of Finland in Western Europe*. – Aldershot: Ashgate, cop. 1998. – v, 185 s.

Tiitta, Allan, Topeliaaninen Suomi idän ja lännen välissä [Det topelianska Finland mellan öst och väst]. // *And never shall they meet?: European space and thought between east and west*. 1997 (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia; 6), s. 73–87.

Toikkanen, Eero, Kansanvalistuksen ja kansallisen olemassaolon puolesta: Savo- karjalaisen ja Savolaisen osakunnan ylioppilaiden aatteellinen toiminta murrosten vuosikymmeninä 1890–1914 [För folkupplysning och nationell existens: studenternas ideella verksamhet i Savolax-Karelska och Savolax nation under brytningarnas årtionden 1890–1914]. – Joensuu, 1997. – 389 s. – (Historian tutkimuksia / Joensuun yliopisto, humanistinen tiedekunta; 15). – English summary.

Tšubarjan, A. O., Neuvostoliiton ulkopoliittikka 1930-luvulla [Sovjetunionens utrikespolitik på 1930-talet]. // *Yksin suurvaltaa vastassa: talvisodan poliittinen historia*. 1997, s. 29–40.

Turpeinen, Oiva & Kannisto, Väinö, *Abridged life tables for Finland 1751–1880*. – Helsinki, 1997. – 37 s. – (Väestö; 1997, 5).

Turtola, Martti, *Aksel Fredrik Airo: taipumaton kenraali* [Aksel Fredrik Airo: en oböjlig general]. – Helsinki, 1997. – 319 s. – 2.–8. uppl. 1997. – 9. uppl. 1998.

Turtola, Martti, "Kauhua Tornissa": Liittoutuneiden Valvontakomission organisaatio ja sijoittuminen Suomeen. // *SHA*. 16 (1997), s. 9–29. – Summary: The organization and stay of the Allied (Soviet) Control Commission in Finland.

Tynnälä, Markku, Senaatin oikeusosaston ongelma [Problemet rörande senatens justitiedepartement]. // *Tie tulkintaan: juhla-kirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. 1997, s. 121–137.

Työkalut riviin: näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin [Redskapen i ordning: perspektiv på forskningsmetoder i allmän historia] / red. Eero Kuparinen. – Turku, 1997. – 295 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos; 43).

Työrytöt: naisten vapaaehtoinen työpalvelu 1941–1945 [Arbetsflickorna: kvinnornas frivilliga arbetstjänst 1941–1945] / [redaktionsråd: Anna-Liisa Sysiharju ... et al.]. – Helsinki, 1997. – 240 s.

Työväestö ja kansakunta [Arbetarna och nationen] / red. Raimo Parikka. – [Tampere], 1997. – 281 s. – (Väki voimakas; 10).

Täältä ikuisuuteen: professori Rostislav Holthoer in memoriam [Häriifrån till evigheten: professor Rostislav Holthoer in memoriam] / red. Erja Salmenkivi. – [Helsinki], 1997. – 123 s. – (Suomen egyptologisen seuran julkaisuja).

Törnblom, Lena, Näs kungsgård som en del av fögderiets ekonomi åren 1556–1562. // *Perniö – kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. 1997 (Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja; 15), s. 91–104.

Uino, Pirjo, *Ancient Karelia: archaeological studies = Muinais-Karjala: arkeologisia tutkimuksia*. – Helsinki, 1997. – 426 s. – (SMYA; 104).

Uola, Mikko, *Ernesti Henttunen, tasavallan hovinari: suomalaisen populismin juurilla* [Ernesti Henttunen, republikens hovnari: vid populismens rötter i Finland]. – [Turku], 1997. – 171 s. – (Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia; 7).

Urheilu ja historia: kansakunnan identiteetiksi, yhteiskunnan vaikuttajaksi, joukkojen harrastukseksi [Idrott och historia: till nationell identitet, påverkare i samhället, massornas hobby] / Vesa Vares (red.). – Turku, 1997. – 409 s. – (THA; 51).

Uusi institutionaalinen taloushistoria: johdanto tutkimukseen [En ny institutionell ekonomisk historia: introduktion till forskningen] / red. Juha-Antti Lamberg och Jari Ojala. – Jyväskylä, 1997. – 233 s.

Vahtola, Jouko, *Nuorukaisten sota: Suomen sotaretki Aunukseen 1919* [Ynglingarnas krig: Finlands fälttråg i Olonets 1919]. – Helsinki, 1997. – 637 s.

Valkoiset sivut, eli, Suomalainen oppikoulu Itä-Karjalassa: Äänislinnan Yhteislyseo 1942–44 [De vita sidorna, eller, det finska läroverket i Öst-Karelen: Petroskojs Samlyceum 1942–44] / Martti Hölsä (red.). – [Vantaa], 1997. – 183 s. – (Suomen kouluhistoriallisen seuran julkaisuja).

Valtonen, Heli, Rouva, hänen kotiapulaisensa ja kulmakaupan myyjä: puhutteleusanat ja ammattinimikkeet yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen ilmentyminä [Frun, hennes hembiträde och butiksbiträdet i hörnbutiken: tilltalsord och yrkestitlar som uttryck för relationen mellan individ och samhälle]. // *Hubut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhutteleusanat ja ammattinimikkeet*. 1997 (JHA; vol. 3), s. 233–263.

Van Dyke, Carl, *The Soviet invasion of Finland, 1939–40*. – London, 1997. – xiv, 270 s. – (Cass series on Soviet military experience; 3). – Includes bibliographical references (p. 225–257) and index.

Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja [Handbok för den äldsta finländska litteraturen] / red. Tuija Laine. – Helsinki, 1997. – 357 s. – (SKS; 686).

Vanhojen käsialojen lukukirja [Läsebok för gamla handstilar] / Petri Karonen ... [et al.]. – Jyväskylä, 1997. – 149, [1] s. – (Julkaisusarja / Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta ; 40). – 2. förn. uppl. – Jyväskylä, 1998. – 155, [1] s. – (Julkaisusarja / Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta ; 44).

Vapaavuori, Hannu, *Virsilaulu ja heräävä kansallinen kulttuuri-identiteetti : jumalanpalveluksen virsilaulua ja -sävelmistöä koskeva keskustelu Suomessa 1800-luvun puolivälisestä vuoteen 1886*. – Helsinki, 1997. – 415 s. – (FKSH ; 173). – Zusammenfassung: Der Choralgesang und die erwachende nationale kulturelle Identität : die Diskussion über die Kirchenlieder und Liedmelodien im Gottesdienst in Finnland von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1886. – Abstract: Hymn singing and hymn melodies : the debate on their use in the Finnish church between the late 1840s and 1886.

Vapaudenristin ritarikunta : isänmaan puolesta ! [redaktionsråd och förf.: Tom C. Bergroth ... et al.]. – Porvoo, 1997. – 304 s. – Svenskt sammandrag: Frihetskorsets orden. – English summary: The order of the Cross of Liberty.

Vares, Vesa, Englanti ja Kekkonen 1953–1954 : nousseista valtiomiesodotuksista takaisin kriittisyyteen [England och Kekkonen 1953–1954 : från spirande förväntningar om en statsman tillbaka till en kritisk inställning]. // *HA*. 109 (1997), s. 183–244.

Varpio, Yrjö, *Matkalla moderniin Suomeen : 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus* [Mot det moderna Finland : reseliteratur i Finland på 1800-talet]. – Helsinki, 1997. – 290 s. – (SKS ; 681).

Vasara, Erkki, *Valkoisien Suomen urheilivat soturit : suojeluskuntajärjestön urheilua kasvatustoiminta vuosina 1918–1939*. – Helsinki, 1997. – 748 s. – (BH ; 23). – Summary: The sporting warriors of White Finland : the sports and educational activities of the Finnish Civil guard Organization during the period 1918–1939. – Zusammenfassung: Die Schutzkorps-Sportler im Weissen Finland : die Tätigkeit der finnischen Schutzkorpsorganisation im Bereich des Sports und der Erziehung 1918–1939.

Vesikansa, Jarkko, Kommunismin torjujat esisammutustyössä : Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön perustaminen ja kommunisminvastainen toiminta 1950-luvun alussa [Kommunimens bekämpare i försäkningsarbete : grundandet av stiftelsen Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki och den antikommunistiska verksamheten i början av 1950-talet]. // *Ajankohia : poliittisen historian vuosikirja*. 1997, s. 111–130.

Vesikansa, Jyrki, *Sinivalkoiseen Suomeen : Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia. I: 1847–1939* [Mot ett blåvitt Finland : tidningen Uusi Suomis och dess föregångares historia. I: 1847–1939]. – Helsinki, 1997. – 493 s.

Vidutis, Richard, *Finnish settlement architecture in Michigan's Keweenaw Peninsula : adaptation, evolution and restoration of forms*. – Ann Arbor (Mich.), 1997. – 378, [14] s.

Vihavainen, Timo, Finlands rundradio under andra världskriget och i slutet av 1940-talet. // *Rundradion 1926–1996: Rundradiens historia i Finland*. 1997, s. 71–106.

Vihavainen, Timo, Sovjetbildnen i Finland : ett fall för sig. // *Sovjetunionen och Norden : konflikt, kontakt, influenser*. 1997 (HA ; 110:1), s. 133–145.

Vihriälä, Vesa, *Banks and the Finnish credit cycle 1986–1995*. – [Helsinki], 1997. – 200 s. – (Bank of Finland studies. E ; 7). – Tiivistelmä.

Vilkuna, Kustaa H. J., Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma : unet ja persoonallisuus historiassa [Människans reella drömvärld i det förflutna: drömmar och personlighet i historien]. // *Hubut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhutellusanat ja ammattinimekkeet*. 1997 (JHA ; vol. 3), s. 9–44.

Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä : Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991 [Officiell politik – inofficiellt umgänge : vändpunkter i relationerna mellan Finland och Estland 1860–1991] / red. Heikki Roiko-Jokela. – [Jyväskylä], 1997. – 416 s.

Visuri, Pekka, Valvontakomission vaikutus Suomen sotilaspolitiikkaan. // *SHA*. 16 (1997), s. 58–78. – Summary: The influence of the Control Commission on Finnish military policy.

Vitikka, Hilikka, *Ellen Svinhufvud*. – Porvoo, 1997. – 176, [1] s.

Vlasov, Leonid, *Mannerheim : upseeri ja tutkimusmatkaja : 1904–1909*. – Jyväskylä, 1997. – 110 s. – Orig.:s titel: Mannerheim : officer i issledovatel' 1904–1909.

Vuorimies, Heikki, Hämeen jalkaväkirykmentin keskisuomalaiskomppanioiden päällystö vuosina 1694–1728 [Befälet vid kompanierna från Mellersta Finland i Tavastlands infanteriregemente 1694–1728]. // *Huhut, unet, sodomitiit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuteluksat ja ammatinimekkeet*. 1997 (JHA ; vol. 3), s. 135–183

Väellä, voimalla, taidolla : *Suomen maa- ja vesirakentamisen historia* [Med manskap, kraft, kunnande : jord- och vattenbyggandets historia i Finland] / red. Esa Rantamo. – [Helsinki], 1997. – 472 s.

Westermarck, Helena, Kvinnokagalen : ett återfunnet manuskript / med förord och kommentarer av Alexandra Ramsay. // *HLS*. 72 (1997) (SSLF ; nr 608), s. 147–174.

Wihtol, Erik, Merivoimat Valvontakomission kynissä. // *SHA*. 16 (1997), s. 113–152. – Summary: The Finnish naval forces in the clutches of the Control Commission.

Willman, Jarkko, *Ideal och verklighet : Hilma Granqvists studier av "Kvinnorna i Gamla testamentet" åren 1921–1925*. – Åbo, 1997. – 105, [6] s. – Religionsvetenskapliga skrifter ; nr 35).

Wright, Magnus von, *Dagbok 1835–1840* / utgiven av Anto Leikola ... [et al.]. – Helsingfors, 1997. – 470 s. + Register (40 s.). – (Konstnärsbröderna von Wrights dagböcker ; 2) (SSLF ; nr 600, 2).

Writing media histories : Nordic views / editors: Raimo Salokangas, James Schwoch, Kale Virtapohja. – Jyväskylä, [1997]. – 181 s. – (Publications of the Department of Communication, University of Jyväskylä ; 17) (Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja ; 17).

Yksi kamari – kaksi sukupuolta : Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset [En kammare – två kön : de första kvinnorna i landtagen i Finland] / Eeva Ahtisaari ... [et al.]. – Helsinki, 1997. – 304 s. – (Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä ; 4).

Yksin suurvaltaa vastassa : talvisodan poliittinen historia / Olli Vehviläinen, O. A. Rzeševski (red.) ; förf.: N. I. Baryšnikov ... [et al.]. – [Helsinki], 1997. – 409 s. – Summary: A political history of the Winter War.

Ylikangas, Heikki, Suomi itäisen suurvallan varjossa : keskustelua suomettumisesta [Finland i skuggan av den östra stormakten : debatt om finlandisering]. // *Kanava*. 25 (1997), s. 494–498.

Ylönen, Irene, Suomen sillan rakentajat : Suomen Viro-seurat vuosina 1881–1991 [Byggare av Finlands bro : Estland-sällskapen i Finland 1881–1991]. // *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä : Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. 1997, s. 326–357, 397–399.

Zetterberg, Kent, Swedish security policy 1945–1953 : Finland in the Soviet shadow. // *Security and insecurity : perspectives on Finnish and Swedish defence and foreign policy*. 1997 (Försvarshögskolans acta. B ; 3), s. 36–55.

Lokalhistoriska arbeten

En bok om Houtskär. 1 : Bygdens öden till slutet av 1800-talet / [medverkande: Tapani Tuovinen ... et al.]. – [Houtskär], 1997. – 267 s.

Enbuske, Matti & Runtti, Susanna & Manninen, Turo, *Rovaniemen historia vuoteen 1990 : jokivarsien kasvatit ja junantuomat* [Rovaniemi stads historia till år 1990 : de som växte upp vid älvens strand och de som kom med tåget]. – [Rovaniemi], 1997. – 486 s.

Ervasti, Seppo, *Johdatus Kuusamon historiaan* [Inledning till Kuusamo sockens historia]. – [Kuusamo], 1997. – 189 s.

Hartolan kirja [Boken om Gustaf Adolfs] / red. Erkki Markkanen. – 3. uppl. – Hartola, 1997. – 532 s. – (JYY:n kotiseutusarja ; 6). – 1. uppl. 1968. – 2. uppl. 1979.

Heinonen, Jouko, *Päijät-Häme. 1 : Unohdettu maakunta : Päijät-Hämeen syntä, valloitus, unohdus ja uuden nousun alku* [Päijät-Tavastland. 1 : Bortglömt landskap : Päijät-Tavastlands uppkomst, erövring, glömska och början av en ny uppgång]. – [Lahti], 1997. – 652 s.

Helsingin historia vuodesta 1945. 1 : Väestö, kaupunkisuunnittelu ja asuminen, elinkeinot [Helsingfors stads historia från år 1945. 1 : Befolkningen, stadsplaneringen och boendet, näringarna] / Oiva Turpeinen, Timo Herranen, Kai Hoffman. – Helsinki, 1997. – 522, [6] s.

Helsingin maalaiskunnan historia. [4] : 1865–1945 : kunnallishallinnon uudistuksesta suureen alueluovutukseen [Helsing kommunens historia. [4] : 1865–1945 : från kommunalförvaltningsreformen till den stora landavträdelsen] / Aulikki Litzen, Jukka Vuori. – [Vantaa], 1997. – 470 s. – Del 2–3 med titel: Helsing sockens historia.

Imatran kirja [Boken om Imatra] / red. Anu Talka. – [Imatra], 1997. – 470 s. – (JYY:n kotiseutusarja ; n:o 35).

Jyväskylän kirja : katsauksia kaupunkielämän vaiheisiin 1940-luvulta 1990-luvulle [Boken om Jyväskylä : översikter över stadslivet från 1940-talet till 1990-talet] / [red.: Ilkka Nummela]. – [Jyväskylä], 1997. – 439 s. – (JYY:n kotiseutusarja ; 33)

Keminmaan historia [Keminmaa sockens historia] / Pentti Koivunen ... [et al.] ; [red.: Reija Satokangas]. – [Keminmaa], 1997. – 647 s.

Kemion suurpitäjän historia. 1 [Kimito storsockens historia. 1] / Kari Suistoranta och Henrik Asplund. – [Kemiö], 1997. – 288 s.

Ketola, Eino, *Vihdin historia 1918–1965 : maanjaon aika. 2. osa : 1939–1965* [Vichtis kommuns historia 1918–1965 : jorddelningstiden. 2. delen : 1939–1965]. – [Vihti], 1997. – 414 s.

Kuusankosken kirja [Boken om Kuusankoski] / [historiekommitté: Pekka Starast ... et al.] ; [redaktionsråd: Eero Niinikoski ... et al.]. – [Kuusankoski], 1997. – 864 s. – (JYY:n kotiseutusarja ; nro 34).

Laatokan Mantsi : härkäuhurin saari [Mantsi i Ladoga : oxoffrets ö] / red. Valto A. Peiponen. – Lappeenranta, 1997. – 491 s.

Luonnollisesti Artjärvi : pitäjäkirja [Naturligt Artjärvi : en sockenbok] / red. Antero Antin. – [Artjärvi], 1997. – 358 s.

Manninen, Antero, *Kangasniemen historia. 2* [Kangasniemi sockens historia. 2]. – 2. uppl. – [Kangasniemi], 1997. – 374 s.

Mäkelä, Pentti, *Kaarinan historia* [S:t Karins sockens historia]. – [Kaarina], 1997. – 525 s.

Mäntsälän historia. III [Mäntsälä sockens historia. III]. – [Mäntsälä], 1997. – 651 s. – Innehåll: Mäntsälän poliittinen historia vuosina 1917–1945 [Mäntsälä sockens politiska historia 1917–1945] / Kirsi Keravuori. Mäntsälän historia itsenäisyyden aikana [Mäntsälä sockens historia under självständigheten] / Eeva-Liisa Oksanen.

Palmroth, Wilhelm, *Kertomus Hauhon seurakunnan vaiheista* [Berättelse om Hauho församlings skeden]. – Faksimiluppl. – [Hauho], 1997. – 194 s. – Orig. utg.: Hämeenlinna : Karisto, 1929.

Pitkin poikin Pirkkalaa : pitäjänlukemisto [Tvärs genom Birkala : en sockenbok] / red: Olavi Horsma-aho, Raili Taberman ; [traditionskommitté: Matti Peltola ... et al.]. – [Pirkkala], 1997. – 487 s.

Ropponen, Jari, *Joutsenon historia* [Joutseno sockens historia]. – Joutseno, 1997. – 585 s.

Sastamalan historia. 3 : 1860–1920 [Sastmola sockens historia. 3 : 1860–1920] / Juhani Piilonen. – [Vammala], 1997. – 659 s.

Sattanen, Sisko, *Muonio muuttui 1945–1995 : tuhkasta reaaliaikaan* [Muonio förändrades : från aska till realtid]. – [Muonio], 1997. – 227 s.

Selén, Göran, *Borgå socken genom tiderna. 2.* – Borgå, 1997. – 662 s. – Utk. samtidigt på finska: *Porvoon pitäjä kautta aikojen. 2.* – 691 s.

Vetten lajiailta : Pyhäjoen historiaa kivikaudelta 1990-luvulle [Pyhäjoki sockens historia från stenåldern till 1990-talet] / [red.: Harri Turunen]. – [Pyhäjoki], 1997. – 258 s.

Virrankoski, Pentti, *Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa : kahdeksan vuosisataa Keski-Pohjanmaan historiaa* [Bottenvikens och Suomenselkäns folk : åtta sekel av Mellersta Österbottens historia]. – Kokkola, 1997. – 488 s.

Wilmi, Jorma, *Sotkamon historia* [Sotkamo sockens historia] / förhistoriska delen av Vesa Laulumaa. – [Sotkamo], 1997. – 649 s.

Använda förkortningar:

- BH = Bibliotheca historica
 FKSH = Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar
 Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
 FKSÅ = Finska kyrkohistoriska samfundets årskrift
 Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja
 HA = Historiallinen arkisto
 HAik = Historiallinen aikakauskirja
 HLS = Historiska och litteraturhistoriska studier
 HT = Historiallisia tutkimuksia
 HTF = Historisk tidskrift för Finland
 JHA = Jyväskyläns historiallinen arkisto
 SCH = Studia Carelica humanistica
 SH = Studia historica
 SF = Studia Fennica
 SHA = Sotahistoriallinen aikakauskirja
 SHJ = Studia historica Jyväskylänensia
 SJH = Scandinavian journal of history
 SHS = Studia historica septentrionalia
 SKS = Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
 SKSJ = Suomalaisen kirjallisuuden seuran julkaisuja
 SM = Suomen museo
 SMYA = Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja
 Finska fornminnesföreningens tidskrift
 SSLF = Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
 THA = Turun historiallinen arkisto

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en databas som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samband med Helsingfors universitetsbibliotek och finska historiska samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi 1996*-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1997 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1998 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati- och Arto-databaserna som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986- ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1989 har ingått i följande nummer av *Historisk Tidskrift* för Finland: bibliografin för år 1990 nr 1/92, s. 145-171; år 1991nr 1/93, s. 164-187; år 1992 nr 1/94, s. 148-169; år 1993 nr 1/95, s. 136-158; år 1994 nr 1/96, s. 122-145; år 1995 nr 1/97, s. 128-149; år 1996 nr 1/98, s. 205-229.

Den internasjonale kommisjon for universitetshistorie

Verdenskongressen i Oslo, august 2000

Oppfordring til innlegg

Forandring og kontinuitet i universitetenes historie

Den internasjonale kommisjon for universitetshistorie vil holde sitt neste kollokvium i Oslo 10.–11. august 2000 i forbindelse med Den internasjonale historikerkongress.

Ved siden av den katolske kirke blir universitetet allmennt betraktet som den eldste eksisterende institusjon i den vestlige verden. Samtidig blir universitetet gjerne sett på som en av de viktigste dynamiske krefter i det moderne samfunn. Dette paradoks utgjør et kjerneproblem i universitetenes historie. Fokus i kollokviet vil bli satt på spørsmål som:

- Transformasjonsfasene og krisenes kausale mekanikk i universitetshistorien; endringsprosessenes innhold, kronologi og dynamikk; forandrende og stabiliserende krefter.
- Kontinuitet og transformasjon på tvers av regioner, nasjonale, religiøse og kulturelle grenser.
- Universitetets legitimitetsgrunnlag i forskjellige faser; legitimitetskriser som transformasjonsfaktor.
- Innovasjon versus en tradisjon for pragmatisk tilpasningsdyktighet som forklaring på universitetenes overlevelsessevne.
- Realiteten og innholdet i universitetsinstitusjonenes angivelige kontinuitet; konstruksjon og rekonstruksjon av akademiske tradisjoner som identitetsskapende og legitimerende strukturer.

Programkomiteen oppfordrer alle forskere som er interessert i universitetshistorie til å sende inn forslag til innlegg. Forslagene kan gjelde enhver periode av universitetenes historie, fra middelalderen til idag. Komparative perspektiver er velkomne. Kollokviet vil omfatte tre halvdagssesjoner. Varigheten av de enkelte innlegg vil være begrenset til tyve minutter.

Ytterligere informasjon vil med det første være tilgjengelig på Internet (se adresse nedenfor).

Forslag om innlegg må være mottatt av Programkomiteen 1. juni 1999 og et kort sammendrag (ikke mer enn 500 ord) 1. desember 1999. Programkomiteen vil bekjentgjøre det endelige program 15. januar 2000.

Alle spørsmål og forslag bør i første omgang henvendes til

Professor Sivert Langholm eller

Stipendiat Fredrik W. Thue

Forum for universitetshistorie

Historisk institutt, Universitetet i Oslo

Pb. 1008 Blindern

N-0315 Oslo

Tlf.: +47 22 85 68 09 (Langholm) eller +47 22 85 42 06 (Thue)

Fax: + 47 22 85 57 51 E-mail: univhist-2000@hi.uio.no

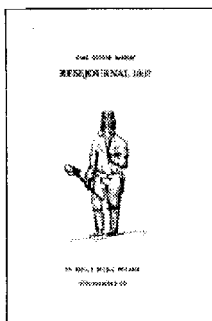
Internet: <http://www.hf.uio.no/oslo2000/univhist/>

Medarbetare i detta nummer:

Kirsti Antin, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Tapio Bergholm*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Max Engman*, fil.lic. (disp.), professor, Åbo Akademi; *Christina Forssell*, fil.mag., forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Petra Hakala*, fil.mag., amanuens, Historiska och litteraturhistoriska arkivet; *Laura Hollsten*, fil.mag., assistent, Åbo Akademi; *Guy-Erik Isaksson*, pol.dr, docent, Åbo Akademi; *Henrik Knif*, fil.dr, docent, Åbo Akademi; *Christer Kuvaja*, fil.lic., assistent, Åbo Akademi; *Matti Lakio*, pol.mag., arkivchef, Cenralarkivet för Finlands näringsliv, S:t Michel; *Ilkka Nummela*, fil.dr, professor, Jyväskylä universitet; *Eljas Orrman*, fil.dr, landsarkivarie, Vasa landsarkiv; *Jyrki Paaskoski*, fil.dr, forskare, Punkaharju; *Helena Ruotsala*, fil.mag., Åbo; *Peter Stadius*, fil.mag., Helsingfors; *John Strömberg*, fil.dr, forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Henrika Tandefelt*, fil.mag., Helsingfors; *Thomas Wallerström*, fil.dr, forskarasistent, Lunds universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningarna av granskningarna av Helena Ruotsala (Max Engman), Jyrki Paaskoski (övers. Henrika Tandefelt) samt Tapio Bergholm och Ilkka Nummela (övers. Thomas Rosenberg).

Carl Gustaf Ramsay: *Resejournal 1807*

Löjtnant Carl Gustaf Ramsays resejournal från 1807 är ett unikt dokument, där landskapet och folkliga typer tecknas både i ord och bild. Carl Gustaf Ramsay gick till fots 800 kilometer den sista sommaren före 1808 – 09 års krig, där han sedan stupade, bara 24 år gammal.

TEL.: 09-6841 8620

FAX: 09-6841 8621

INTERNET:

www.soderstrom.fi

E-POST:

soderstr@soderstrom.fi

SÖDERSTRÖM & C:O
FÖRLAGSAKTIEBOLAG

Innehåll

John Strömberg: Den lärde studenten i stormaktstides Åbo. Vad blev det av Michael Wexonius' elever?	1
Henrika Tandefelt: Gustaf III och Katarina II i Fredrikshamn 1783.	28
Granskningar	
Sverker Sörlin & Anders Öckerman: Jordan en ö. En global miljöhistoria. Av Laura Hollsten	64
J. Juhani Korteesalmi: Pohjois-Vienan poronhoito. Talonpoikien poronhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922. Av Helena Ruotsala	70
Marie-Christine Skuncke & Anna Ivarsdotter: Svenska operans födelse. Studier i gustaviansk musikkdramatik. Av Henrik Knif	74
Max Engman (red.): Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien. Av Jyrki Paaskoski	80
Mikael Korhonen: Finlands ryska fordringar. Ekonomisk uppgörelse med Ryssland efter 1917. Privata ersättningsfrågor i ett jämförande perspektiv. Av Ilkka Nummela	85
Pekka Nevalainen: Rautaa Inkerin rajoilla. Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920. Av Max Engman	88
Eva Blomberg: Män i mörker. Arbetsgivare, reformister och syndikalister. Politik och identitet i svensk gruvindustri 1910–1940. Av Tapio Bergholm	92
Göran von Bonsdorff & Henrik Ekberg: Svenska folkpartiet V. Kriser och välfärdsbyggande 1956–1970. Av Guy-Erik Isaksson	93
Underrättelser	
Den svenska lagfarenhetens fader som europeisk intellektuell. Av Max Engman	97
Banksekretess och historieskrivning. Av Martti Lakio	99
Diskussion	
Medeltida bebyggelsehistoria och politisk geografi i Norrbotten – ett genmäle till Eljas Orrman. Av Thomas Wallerström	100
Genmäle med anledning av Thomas Wallerströms genmäle. Av Eljas Orrman	108
Från fältet	110
Finländsk historisk litteratur 1997 i bibliografiskt urval. Av Kirsti Antin	119

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Historiska institutionen, Pb 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet
Prenumerationspris 1999: Mk 160,- Postgiro 952 63-7. För beställningar till utlandet tillkommer Mk 25,-
Lösnummerpris: Mk 50,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14) samt genom redaktionen.